Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

На правах рукопису

УДК: [378.16:5]:178.7(043.5)

Нікелсен Тетяна Аркадіївна

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ДО ДІЯЛЬНОСТІ З ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник – доктор педагогічних наук,
професор Коломієць Алла Миколаївна

Вінниця – 2015

ЗМІСТ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ…… 3
ВСТУП……..... 4
РОЗДІЛ 1. ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПАР ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА……. ….. 13

1.1. Понятійний апарат предмету дослідження і стан розробленості проблеми в педагогіці ……. 13
1.2 Напрями організації вчителями первинної профілактики вживання підлітками ПАР…..…….. 41
1.3. Структура й стан готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками ПАР……. 58
Висновки до розділу 1…… 75
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПАР….. 78
2.1 Обгрунтування організаційно-педагогічних умов і модель формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики залежності підлітків від ПАР…….. 78
2.2. Залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР…….. 92
2.3. Формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності вчителя ……. 105
2.4. Розвиток у майбутніх педагогів умінь реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР…….. 120
Висновки до розділу 2……. 160
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ……..... 168
3.1. Етапи проведення експериментально-дослідної роботи ……..... 168
3.2. Визначення ефективності експериментально-дослідної роботи…… 174
Висновки до розділу 3…….. 181
ВИСНОВКИ…… 183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…..…… 187
ДОДАТКИ…….. 204

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад;

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я;

ЕГ – експериментальні групи;

ЗМІ – засоби масової інформації;

ЗСЖ – здоровий спосіб життя;

ЄС – Європейський Союз;

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології;

КГ – контрольні групи;

МОНУ – Міністерство науки і освіти України;

ОБЖД – основи безпеки життєдіяльності;

ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика;

ОПП – освітньо-професійна програма;

ПАР – психоактивні речовини;

ВСТУП

Актуальність дослідження. Науковці, які досліджують проблеми виховання молоді за останні роки, відзначають швидке зростання споживання психоактивних речовин (ПАР), що викликають залежність, зумовлюючи поширеність алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, а відтак – адиктивну поведінку підлітків під дією цих речовин. За даними інформаційно-аналітичних оглядів за 1990–2012 рр., уживання ПАР в Україні набуло характеру епідемії (А. Вієвський, В. Дивак, К. Лепеха, Д. Строков, С. Табачніков та ін.). Статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) свідчать, що за кількістю осіб підліткового віку, які вживають ПАР, Україна посідає перше місце в Європі.

Тому нині державна політика зорієнтована на боротьбу з цим явищем у середовищі неповнолітніх. В Україні є чимало законів, законодавчих актів і постанов (Закони України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" (2009 р.), „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними" (1995 р.), Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту „Про затвердження Типового положення про службу соціально-профілактичної роботи" (2008 р.), Постанова Кабміну „Про затвердження Типового положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді" (2009 р.), Державна програма „Репродуктивне здоров'я нації" на 2006-2015 рр.), спрямованих на розв'язання проблеми вживання молоддю ПАР; відкрито наркологічні диспансери, підтримується робота телефонів довіри для підлітків.

Однак подібні заходи не приводять до бажаних результатів. Навпаки, спостерігається постійне зростання кількості осіб шкільного віку, які залучаються до вживання психоактивних речовин, є тенденція до зниження віку таких осіб. Чисельні соціологічні дослідження, опитування й анкетування підлітків, офіційна статистика установ охорони здоров'я України підтверджують проблему адиктивної поведінки підлітків, спричиненої вживанням підлітком однієї або декількох психоактивних речовин.

У наукових дослідженнях висвітлені переважно медичні (В. Бітенський, Б. Левін, В. Синицький), соціологічні (А. Гришко, Н. Двойменний, В. Карпов), правові (В. Колкутін) і психологічні (С. Березін) аспекти проблеми. Політики, соціологи, медики й психологи намагаються вживати відповідних заходів для розв'язання проблеми. Науковці все частіше приходять до висновку, що одним із найбільш невирішених питань організації наркологічної допомоги є питання первинної профілактики (В. Безпалько, А.Нагорна та ін.). Очевидно, настав час переходу від системної боротьби з цим явищем до його попередження з метою підвищення якості життя шкільної молоді в сучасних умовах, тобто досягнення підлітками певного рівня фізичного, психічного й соціального здоров'я, необхідного для повноцінної життєдіяльності.

Філософський аналіз феномену здоров'я здійснено в працях Е. Кудрявцева, Л. Лаврової, Л. Сущенко та ін. На медико-біологічному рівні проблеми здоров'я підлітків проаналізовані в працях В. Бехтєрєва, В. Бєлого, А. Маюрова та ін. Соціально-психологічний аспект проблеми розкрито в працях І. Беха, Л. Божович, В. Поліщук, Н. Синюк та ін. Представники різник наук одностайні в тому, що саме концепт здорового способу життя (ЗСЖ) дає можливість наповнити культурно-ціннісним змістом освітню діяльність, спрямовану на формування цінності здоров'я. Отже, формування фізично й морально здорової особистості визнано нині основним завданням системи освіти.

Основну роль у формуванні в учнів ЗСЖ, на думку українських педагогів, відіграє система шкільної освіти (Л. Дудорова, В. Звєкова, С. Лапаєнко, О. Омельченко, Н. Урум та ін.). На відповідальності саме вчителів природничих дисциплін за формування здорового способу життя учнів наголошують у своїх дисертаціях українські дослідники В. Бобрицька, Г. Жара, Г. Капранова. В Україні на допомогу вчителю пропонуються численні посібники з рекомендаціями щодо збереження та зміцнення здоров'я учнів. Проте спеціальних досліджень, присвячених підготовці вчителів природничих дисциплін до діяльності з профілактики залежності школярів від психоактивних речовин, в Україні здійснено дуже мало.

У педагогічній науці й практиці цю роль відводять зазвичай соціальним педагогам (О. Вакуленко, В. Власова, О.Гомонюк, М. Полісадова, В. Поліщук, І. Сидорук, О. Тютюнник) і шкільним психологам (В. Вишньовський, Т.Здоровець, О. Корабліна, Н. Самикіна). Однак їхній вплив на учнів незначний з причини недостатнього часу спілкування. Набагато частіше спілкуються з учнями класні керівники та вчителі-предметники, які мають змогу здійснювати виховний вплив на учнів майже кожного дня засобами навчального предмету, під час виховних заходів, власним авторитетом. З огляду на те, що основні знання про свій організм і шкідливі впливи на нього учні одержують на уроках природничих дисциплін, відповідальність за профілактику вживання підлітками ПАР лягає і на вчителів природничих дисциплін. Проте, як показує практика, вони майже не проводять такої роботи і не підготовлені до неї.

Однією з основних причин неефективності підготовки вчителів природничих дисциплін до роботи з профілактики адиктивної поведінки підлітків є неопрацьованість змісту, методів, організаційних форм підготовки педагогів до профілактичної діяльності. У дослідженнях українських науковців, присвячених професійній освіті вчителів природничих дисциплін (Н. Левчук, Л. Нікітченко, О. Савчук, О. Харченко та ін.), проблеми їхньої підготовки до формування в учнів ЗСЖ розглядаються вкрай рідко. Виняток становлять поодинокі дисертації з проблем підготовки вчителів природничих дисциплін до викладання предмету „Безпека життєдіяльності" чи „Основи здоров'я" (О. Пуляк (2006), А. Радченко (2012), О. Рибалка (2005)).

Тому є гостра необхідність пошуку шляхів і способів підвищення якості підготовки вчителів природничих дисциплін для роботи з підлітками в сфері профілактики вживання психоактивних речовин.

Отже, в педагогічній практиці склалися суперечності між:

а) ускладненням проблеми залежності підлітків від психоактивних речовин і відсутністю знань у вчителів щодо масштабів цієї проблеми та способів її вирішення;

в) запитами практики щодо готовності вчителів природничих дисциплін до профілактичної роботи в середовищі підлітків та нерозробленістю методик і технологій такої підготовки в системі професійної освіти;

б) між спробами МОН України розв'язувати проблеми адиктивної поведінки учнів і гострим дефіцитом відповідного науково-методичного забезпечення.

Комплекс виявлених суперечностей дозволив визначити проблему дослідження – розроблення теоретичних основ, структури, змісту й технологій підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до діяльності з первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин. Необхідність усунення вказаних суперечностей передбачає вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін, що й зумовило вибір теми дисертаційної роботи: **„Підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин".**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах „Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року", „Комплексної програми з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтованої на учнів 1–12 класів, їх батьків і персонал загальноосвітніх закладів I–III ступенів навчання", Вінницької обласної програми „Здоров'я нації на 2013-2015 роки" та відповідно до плану науково-дослідної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського „Теоретико-методологічні основи педагогічної підготовки майбутніх учителів" (РК №0101U007274).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол №5 від 24.02.2010 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №4 від 29.04.2014 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні, обгрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до діяльності з первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Об'єктом дослідження є професійна підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін.

Предметом дослідження є організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до діяльності з первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Гіпотеза дослідження: формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до діяльності з первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин буде ефективнішим за дотримання таких організаційно-педагогічних умов:

1) залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР;
1) формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності вчителя;
2) розвиток у майбутніх педагогів умінь реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Відповідно до мети в межах об’єкту й предмету дослідження визначені такі **завдання:**

1. Здійснити дефінітивний аналіз основних понять дослідження для визначення структурно-компонентного складу готовності педагогів до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

2. З’ясувати теоретичні основи й специфіку профілактичної роботи з підлітками щодо попередження їхньої адиктивної поведінки та визначити критерії, показники й рівні готовності вчителів природничих дисциплін до такої діяльності.

3. Визначити й експериментально перевірити ефективність організаційно-педагогічних умов і розробити модель формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

4. Розробити зміст варіативної дисципліни й методичне забезпечення на допомогу вчителям природничих дисциплін у здійсненні профілактичної роботи в школі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять основні положення професійної педагогіки, що стосуються теорії та практики організації вищої педагогічної освіти (О. Акімова, Р. Гуревич, І. Зязюн, Л. Кандибовіч, В. Сластьонін, В. Кремень, В. Кудін, Н. Ничкало, Г. Тарасенко, В. Шахов та ін.); теорії й методики соціальної педагогіки (О. Гомонюк, А. Мудрик, В. Сорочинська, О. Тютюнник та ін.); психологічні аспекти теорії особистості (Г. Бал, І. Бех, Л. Божович, В. М'ясищев та ін.); принципи єдності свідомості й діяльності (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); положення про діяльнісну й творчу природу особистості, про соціальні закономірності й багатофакторний характер її розвитку (О. Бодальов, Л. Виготський, І. Якиманська та ін.); педагогічні й психологічні засади пропагування психогігієнічного виховання та здорового способу життя молоді (В. Бобрицька, С. Закопайло, Т. Здоровець, Л. Кондрашова, С. Максименко, В. Оржеховська, Т. Титаренко та ін.)

Загальними теоретичними основами розв'язання зазначеної проблеми стали також дослідження в галузі підліткової наркології та наркоманії (О. Балакірєва, С. Бєлогуров, С. Березін, В. Бітенський, Б. Братусь, А. Вієвський, А. Гришко, М. Жданова, С. Сидяк та ін.),

Методи дослідження:

теоретичні – аналіз і синтез наукових результатів з філософії, психології, педагогіки, соціології та медицини для з'ясування суті основних понять; узагальнення та систематизація статистичної інформації для визначення масштабів проблеми вживання підлітками ПАР і рівня готовності

вчителів до її розв'язання; моделювання процесу підготовки майбутніх учителів до здійснення профілактичної діяльності;

емпіричні – анкетування, тестування, спостереження для одержання статистичних даних; бесіди з учителями та учнями, вивчення передового досвіду для визначення напрямів профілактичної діяльності; педагогічний експеримент, експертне оцінювання для визначення ефективності впливу організаційно-педагогічних умов;

статистичні – для опрацювання результатів експерименту методами математичної статистики.

Експериментальна база дослідження – Вінницький державний педагогічний університеті імені Михайла Коцюбинського, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Рівненський державний гуманітарний університет. Усього в дослідженні брали участь 67 учителів, 15 викладачів педагогічних ВНЗ, 772 студенти, з яких 384 – у контрольних групах (КГ) і 388 – в експериментальних групах (ЕГ).

Наукова новизна й теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* запропоновано визначення поняття „готовність учителя природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР"; визначено, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови (залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР; формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності; розвиток у майбутніх учителів умінь реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР) підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін і критерії (ціннісно-мотиваційний, інформаційно-когнітивний, операційно-процесуальний) та рівні їхньої готовності до діяльності з первинної

профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин;

- *удосконалено* зміст і технології підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до діяльності з первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин;
- *дістали подальшого розвитку* зміст, методи і форми підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до виховання в учнів здорового способу життя.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення можуть бути використані для вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. Розроблена авторська програма навчальної варіативної дисципліни „Вплив ПАР на здоров'я" та опублікований посібник „Педагогічна профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин" можуть бути використані вчителями, соціальними педагогами, шкільними психологами, батьками, викладачами й студентами педагогічних ВНЗ як рекомендації до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Основні результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/2 від 26.01.2015 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 347/03-а від 19.09.2014 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 411/01 від 02.02.2015 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 234 від 04.02.2015 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 16 05.02.2015 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалась на *міжнародних науково-практичних конференціях:* „Public Health Research Methods; Public Health Leadership & Management; Management & Control of HIV & Other STIs" („Методи досліджень в публічній охороні здоров'я; лідерство та менеджмент в публічній охороні здоров'я) (Бірмінгем (США), 2004, 2006); „Review of addictions research in central and eastern Europe" („Огляд досліджень у галузі

залежності від психоактивних речовин у центральній і східній Європі") (Варшава (Польща), 2011); „Дослідження в галузі залежності від писхоактивних речовин впродовж життя індивідуума" (Одеса, 2013); „Освіта дорослих у контексті сталого розвитку" (Київ, 2014); „Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес" (Харків, 2014); „Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми" (Вінниця, 2014); *міжнародній науково-практичній конференції аспірантів* „Інноваційні технології в сучасній професійній освіті" (Вінниця, 2013).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено в 11 публікаціях автора (10 одноосібних): із них: 6 статей – у провідних наукових фахових виданнях України, 2 – у закордонних виданнях, 3 статті у збірниках наукових праць і 1 тези – у матеріалах конференцій; 1 науково-методичний посібник.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який містить 257 назв, із них 10 іноземною мовою, 8 додатків на 58 сторінках. У роботі розміщено 7 рисунків на 4 сторінках, 11 таблиць на 7 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 186 сторінках тексту, загальний обсяг – 264 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПАР ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Понятійний апарат предмету дослідження і стан розробленості проблеми в педагогіці

Згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, здоров'я людини є єдиним критерієм доцільності та ефективності всіх без винятку видів діяльності. Про важливість цієї проблеми наголошено в Конституції України, яка декларує найвищу цінність у державі, – людину, її життя і здоров'я [115].

Здоров'я людини як складова людського розвитку набуває настільки глобального значення, що може розглядатись як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як об'єкт споживання, як додатковий капітал, як індивідуальна і суспільна цінності, динамічне явище системного характеру, що постійно взаємодіє з оточуючим середовищем. Здоров'я є соціальною цінністю і передумовою соціалізації особистості, її участі в ритмі та житті суспільної системи [250, с.59]. Стан здоров'я є одним із вирішальних чинників формування особистості молодої людини. Він певною мірою визначає вибір майбутньої діяльності, можливість усебічного розвитку особистості, її соціального ствердження [18].

Тому проблема здоров'я привертала й привертає увагу вчених різних галузей наук про людину [246, с.23]. Представники різних наук вважають здоров'я населення показником економічної зрілості, культури та успіху держави, критерієм ефективного управління країною (Г. Капранова [100], Л. Міхєєва [163], І. Шепенюк [250] та ін.). Проблема формування, збереження та зміцнення здоров'я завжди була насущна для людства, а тому стала предметом вивчення медико-біологічних, психолого-педагогічних, соціальних і філософських досліджень. Філософський аналіз феномену здоров'я здійснено в

працях Л. Лаврової [124] та ін. На медико-біологічному рівні проблеми здоров’я підлітків проаналізовані в працях В. Бехтєрєва [15], В. Бєлого [16], А. Маюрова [155; 156] та ін. Соціально-психологічний аспект проблеми розкрито в працях І. Беха [14], Л. Божович [24], В. Поліщук [183], Н. Синюк [214] та ін.

У Малій медичній енциклопедії здоров'я визначається як „якість життєдіяльності людини, що характеризується досконалою адаптацією до впливів на організм чинників природного середовища проживання, здатністю до народження дитини з урахуванням віку й адекватністю психічного розвитку, що забезпечується нормальним функціонуванням усіх органів і фізіологічних систем організму за відсутності прогресуючих порушень структури органів, що виявляється станом фізичного і духовного добробуту індивідуума за різних видів його активності, зокрема трудової діяльності” [150, с.224].

На жаль, у сучасних умовах в Україні склалася критична ситуація із станом здоров'я молодих поколінь. За даними ЮНЕСКО, Україна посідає одне з останніх місць у світі за оцінками стану здоров'я дорослих і дітей (низька тривалість життя, висока смертність, особливо серед дітей, великий відсоток відхилень у фізичному, психічному розвитку та захворювань серед дітей і молоді). На думку О. Мельника, цьому сприяють екологічна катастрофа, напруження соціального становища, низький рівень медичної допомоги, ускладнення навчальних програм та інтенсифікація навчального процесу сучасної школи [157].

Розкриваючи в своїй дисертації особливості філософсько-освітньої методології дослідження здоров’я та здорового способу життя, Л. Лаврова зазначає, що процес формування особистості у якості однієї з підвалин має здоровий спосіб життя як найважливішу умову освітнього та виховного впливу. Виходячи з цього, концепція здорового способу життя, на думку дослідниці, здобуває регламентуючий характер як інтегруюча філософсько-освітня категорія. Саме концепт здорового способу життя дає можливість наповнити культурно-ціннісним змістом освітню діяльність, спрямовану на формування цінності здоров’я [124, с.8].

Отже, формування фізично й морально здорової особистості визнано нині основним завданням системи освіти, а тому здоров'я, на нашу думку, варто віднести й до основних категорій педагогіки. У Білій книзі національної освіти зазначено, що на стан духовного й фізичного здоров'я молодого покоління української нації впливає радикальна соціально-політична трансформація суспільства, політичні та економічні проблеми країни, глобальна екологічна криза, зниження фізичного й підвищення нервово-психологічного навантаження, інформаційне перевантаження, стрімке поширення серед молоді шкідливих звичок [18].

Основним шляхом зміцнення здоров'я нації науковці вважають пропагування серед молоді здорового способу життя (ЗСЖ), як динамічної системи поведінки людини, що базується на глибоких знаннях різних чинників, що впливають на здоров'я людини, і виборі алгоритму поведінки, котрий максимально забезпечує збереження та зміцнення здоров'я (О. Ващенко [40], О. Виндюк [43], Г. Власюк [48], Н. Завидівська [74], П. Кисляков [105] та ін.). Здоровий спосіб життя молоді є індивідуальною системою поведінки, і вибір свого шляху людина має здійснити сама, насамперед обмеживши себе від впливу шкідливих звичок, до яких відносять алкоголізм, тютюнопаління, наркоманію й токсикоманію.

Проте дитині часто буває складно зробити правильний вибір і уберегти себе від шкідливого впливу психоактивних речовин (ПАР). Під психоактивною в наркології розуміють будь-яку хімічну речовину, що здатна при одноразовому прийомі викликати зміну стану свідомості з ейфорією або іншими бажаними з погляду споживача, психотропними ефектами, а за умови систематичного прийому – психічну й фізичну залежність [111]. Найсильнішими й найнебезпечнішими для здоров'я людини й соціуму загалом адиктивними агентами нині є психоактивні речовини. З розвитком хімічної промисловості різко збільшилася група використовуваних психоактивних речовин і способів їх уживання.

Як свідчить статистика, близько 65-70% дітей віком 12 – 14 років і більше 75% дітей віком 15 – 18 років вживають алкоголь. Понад 30% учнів до 14 років і понад 50% після 15 років – палять цигарки. Кожний п’ятий підліток 15 – 18 років вживає наркотики [24, с.17]. В Україні щороку від алкоголізму вмирають більше 40 тисяч людей, близько 8 тис. смертей в Україні відбувається від отруєння алкоголем, стільки ж – на кардіопатії, а решта – це інші захворювання, пов'язані із зловживанням алкоголю [183, с.185].

На думку стривожених наркологів і психологів, проблема дитячого алкоголізму стає загальнонаціональною. До цих пір спостерігається продаж спиртного неповнолітнім у торгових точках, незважаючи на заборону. Конформістське ставлення суспільства до слабоалкогольних напоїв лише укріплює їх позиції на українському ринку серед молоді. Коктейль або пиво стали обов'язковим ритуалом під час спілкування підлітків. На думку наркологів, у юних любителів пива вже до 20 років є всі шанси поповнити ряди алкозалежних. Зокрема, в цьому впевнений головний нарколог Київської області Г. Зільберблат. У групі ризику, за його словами, вже близько п'яти тисяч українських підлітків. І це лише ті, хто потрапив у поле зору наркокабінетів, а реальна кількість удесятеро більша.

Науковцями доведено, що алкогольна, тютюнова та наркотична залежність формуються зазвичай завдяки спілкуванню з антисоціальними групами [99]. Відсутність можливості задовольнити загострену потребу неповнолітнього в суспільному визнанні викликає потяг до асоціальних і антисоціальних груп, де в процесі стихійно-групового спілкування формується адиктивна життєва стратегія, яку характеризує агресивна й конфліктна поведінка. Завдяки підсиленому групою відчуттю невизнаності в дорослому світі підліток намагається зробити своєрідну кар’єру в референтній для нього групі. Поступово цінності й сенси життя дорослого світу замінюються поглядами, що домінують у девіантній субкультурі [22, с.79].

Вживання неповнолітніми алкоголю, наркотичних і інших психоактивних речовин перетворилося на проблему, що представляє серйозну загрозу здоров'ю

населення, економіці країни, соціальній сфері й правопорядку. Серед причин такої ситуації науковці вказують на зовнішні чинники: стан медичного забезпечення, складну екологічну ситуацію, умови життя та якість харчування тощо. Але все частіше дослідники приходять до висновку, що головна причина криється у відсутності в підлітка сформованої внутрішньої позиції, що визначає цілеспрямовану діяльність зі зміцнення власного духовного й фізичного здоров'я. При цьому багато авторів відзначають (Г. Власюк, С. Кондратюк), що основна складова здоров'я – вибір людиною здорового способу життя, пов'язаного з ціннісними уявленнями про себе.

В епоху соціальних змін будь-яка кризова життєва ситуація, пов'язана з блокуванням базових потреб віку, для підлітка є важкою в плані самоствердження, самореалізації, соціальної компетентності, самовизначення в сьогоденні та в майбутньому. Це призводить до поведінки, що отримала назву адиктивної. Намагання втекти від труднощів, позбавитись від гнітючості, скинути втому, відволіктись від неприємних роздумів викликають бажання змінити свій психологічний стан [131, с.12]. Задоволення такого бажання досягається за допомогою різних адиктивних агентів, до яких належать: психоактивні речовини, що здатні змінити психічний стан (алкоголь, тютюн, наркотики, хімічні розчини, лікарські препарати) і паталогічна залежність від певних видів активності (азартні ігри, робота з комп'ютером, трудова діяльність, прослуховування ритмічної музики тощо). Якщо в свідомості людини устремління втекти від реальності, пов'язане зі зміною психіки, починає домінувати й стає провідною ідеєю, то це призводить до психічної та фізичної залежності, що є фундаментом адиктивної поведінки індивіда.

Адиктивна поведінка (addiction – схильність) – це одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій. Людина стає

безпорадною перед своєю пристрастю. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протистояти адикції.

Окрім того, що підлітки шкодять власному здоров'ю, вони під впливом алкоголю чи наркотиків здійснюють правопорушення. Таким чином шкідливі звички, що є основою адиктивної поведінки підлітків, викликають загальну руйнацію особистості. Адиктивна поведінка робить людину нездатною отримувати задоволення від творчості, спілкування з друзями, дружби й кохання. Адикт не здатний до співчуття, емоційної підтримки, часто провокує конфлікти, проявляє агресію як протест проти норм і правил, що прийняті в суспільстві. Характерними особливостями адиктивної особистості науковці визначають такі:

- понижена здатність долати труднощі, намагання їх уникати;
- підвищена підозрілість, недовірливість;
- вибухи негативних емоцій;
- часті образи на інших людей;
- прихований комплекс неповноцінності;
- намагання створити враження на інших;
- високий рівень невмотивованої тривожності;
- звичка говорити неправду, звинувачувати невинних;
- нехтування нормами моралі;
- втрата духовних орієнтирів та ін. [131, с.16].

Адиктивна поведінка підлітків викликає незадоволення й обурення навколишніх, виникають конфлікти, що ще більше відчужує адикта від соціуму, підсилюючи його залежність від ПАР [238, с.81].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), алкоголь – найбільш широко вживана психоактивна речовина серед дітей і підлітків в Україні. За результатами досліджень, проведених Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, станом на 2010 рік 22% школярів і студентів середніх і вищих навчальних закладів вживають спиртні напої практично щодня або

щонайменше кілька разів на тиждень (А.Вієвський, Д. Строков, С.Табачніков) [46, с.12].

За останніх 20 років кількість тих, хто стоять на обліку наркозалежних і залучених у наркоспоживання, виросла майже в 10 разів і майже в 10 разів перевищує відповідні показники країн Європейського співтовариства. Біля 90% наркозалежних у наший країні споживають наркотики опіатної групи, більше половини з них – важкі наркотики, регулярне вживання яких спричинює смерть через 5 - 7 років [46, с.12].

Наркоманію як соціальну проблему можна розв'язати лише комплексно. При цьому ключовим напрямом є профілактика, яка сприяє перебудові свідомості індивідів, підвищенню їхньої внутрішньої культури, поліпшенню міжособистісних стосунків, оздоровленню обстановки в сім'ї та суспільстві в цілому. Тому є вкрай необхідною профілактика адиктивної поведінки підлітків, що передбачає проведення превентивної роботи з неповнолітніми, схильними до вживання алкоголю, токсичних і наркотичних речовин.

Загалом превентивна педагогіка як наука передбачає вивчення особистості, соціально й особистісно детермінованої діяльності особистості, діяльності щодо залучення підростаючого покоління до життя в суспільстві. Особливістю превентивної діяльності педагога є орієнтаці молодого покоління на процеси соціалізації, культурної ідентифікації, індивідуалізації, тобто на процеси, що спрямовані на самоствердження особистості підлітка в суспільстві [114, с.19]. Превентивність, на думку В. Оржеховської, має бути складовою будь-якої соціально-педагогічної дії, оскільки істотно підсилює позитивний процес суб’єктів взаємодії [176].

Превентивна діяльність, за визначенням багатьох науковців (Л. Кондрашова, В. Оржеховська та ін.), грунтується на теоретико-методологічних засадах особистісно орієнтованого гуманістичного підходу до особистості. Тому профілактичну діяльність учителя визначаємо як необхідну складову його превентивної діяльності. Профілактика вимагає цілеспрямованого впливу на всі

суспільні інститути, які пов'язані з вихованням підростаючого покоління [136, с.133].

Українські науковці Ю. Іванов та О. Джужа відзначають, що проблема боротьби з наркоманією є справою державної важливості [94, с.245]. У нашій державі питанням профілактики тютюнопаління та наркоманії серед неповнолітніх приділяється належна увага як у теоретичному, так і в практичному плані. Основні дефініції представлені в державних нормативно-правових документах: Законах України: „Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів" (1995 р.), „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними" (1995 р.), Концепції реалізації державної політики в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002-2010 роки (2004 р.), Міжгалузевій комплексній програмі „Здоров'я нації на 2002-2011"(2002 р.), а також у ряді Постанов, Розпоряджень Кабміну та Наказів Міністерства охорони здоров'я. В Україні законодавчо обгрунтовано пріоритетність здійснення профілактичної роботи в сучасних умовах і передбачено комплексні заходи профілактико-реабілітаційного характеру з неповнолітніми, зокрема, у Законах України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (2009 р.), „Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними” (1995 р.), Державній програмі „Репродуктивне здоров'я нації” на 2006-2015 р.р., Постанові Кабміну „Про затвердження Типового положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді” (2009 р.), Наказі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту „Про затвердження Типового положення про службу соціально- профілактичної роботи” (2008 р.) та ін.

В Україні наразі чинна Концепція реалізації державної політики в сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2011–2015 роки, що повністю базується на принципах і підходах до наркотичної політики, прийнятими Європейським Союзом. Цією Концепцією передбачено „зменшення попиту та

вживання наркотичних засобів, проведення дієвої первинної профілактики серед дітей та молоді; підвищення рівня поінформованості населення щодо наслідків розповсюдження наркотиків".

В Українському медичному та моніторинговому центрі з алкоголю та наркотиків МОЗ України науковцями встановлено патологічні взаємозв'язки між біологічними, психологічними та соціальними чинниками формування навичок вживання ПАР у дітей та підлітків і визначення питомої ваги їхнього впливу (провокуючі чи підтримувальні). Одержані результати лягли в основу створеної наркологами України комплексної багаторівневої системи медико-соціальної профілактики у дітей і підлітків, яка апробована та впроваджена у школах Чернівецької, Київської, Закарпатської областей та міста Києва (А. Вієвський із співавторами, 2010). Основна ідея цієї системи – у профілактичній співпраці з батьками та персоналом школи сформувати в учнів відповідальне ставлення до власного здоров'я; її реалізація відбувається у трьох напрямах – робота з дитячим контингентом (диференційовано за віком), батьками та вчителями. Система базується на навчанні здоровому способу життя на засадах розвитку життєвих навичок та створенні можливостей впливу на основні негативні наслідки вживання дітьми ПАР [45, с.11].

Профілактичні дії щодо наркотичних/алкогольних проблем серед дітей і молоді, що є частиною стратегії формування здорового способу життя на засадах розвитку життєвих навичок, координуються Міністерством освіти та науки України, за даними якого станом на 2009 р. інформаційно-профілактична освіта щодо алкоголю та наркотиків (обсягом лише 1–5 академічних годин на рік) передбачена в навчальній програмі „Основи здоров'я" 5–9 класів загальноосвітніх закладів України. Цей інтегрований предмет призначений для формування навичок здорового способу життя серед учнівської молоді на основі навчання життєвим навичкам, а також спрямований на вирішення питань з профілактики інфекції та забезпечення вивчення питань, пов'язаних із підготовкою молоді до шлюбу та відповідального батьківства, збереженням репродуктивного здоров'я, дотриманням гендерної рівності тощо.

Проте, в шкільній системі освіти профілактика алкогольних і наркотичних проблем для школярів 1–4 класів не передбачена взагалі. До того ж, результати моніторингового дослідження курсу свідчать, що за 8 років упровадження предмета лише 47,7% учителів мають сертифікат про проходження курсової підготовки з методики його викладання; лише 51% учнів оволоділи навичками, що сприяють безпеці в навколишньому середовищі, у інших 49% респондентів навички виявилися недостатньо сформованими (див. Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 30.03.2010 № 1.4/18-1274).

Проблема підготовки майбутніх учителів до викладання шкільного інтегрованого курсу „Основи здоров'я" залишається актуальною, оскільки повинна бути адаптованою до концептуальних і дидактичних вимог сьогодення. Дослідження науковців свідчать про недосконаліть як змістової, так і методичної підготовки вчителів, що зумовлено швидкісною динамікою змін у системі шкільної валеологічної освіти. Невирішеною є проблема науково- і навчально-методичного забезпечення процесу викладання „Основ здоров'я" у школі, що вимагає глибоких знань учителя з інших предметів [72, с.9].

Отже, робимо висновок, що в сфері шкільної освіти вжито недостатньо заходів із здійснення профілактики щодо вживання підлітками ПАР. Неготовими до здійснення такої профілактики виявились і вчителі природничих дисциплін, які хоч і мають уявлення про вплив ПАР на організм людини, але не знають ні типів профілактики, ні шляхів її здійснення. Пояснюємо це тим, що Галузевими стандартами підготовки вчителів природничих дисциплін не передбачено формування їхньої готовності до профілактики вживання підлітками ПАР.

Відповідність якості підготовки випускника вимогам Галузевого стандарту вищої освіти визначається його компетенціями: соціально-особистісними, загальнонауковими, інструментальними та професійними (див. Додаток И). Перші три види компетенцій є загальними для всіх спеціальностей,

а професійні визначаються специфікою майбутньої професійної діяльності і їх поділяють на загально-професійні та спеціалізовано-професійні.

Аналіз Галузевих стандартів підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін показав, що лише освітньо-кваліфікаційна характеристика вчителя предмету „Основи здоров'я" передбачає формування в нього відповідних валеологічних компетенцій. В Україні підготовка вчителя основ здоров'я (до 2006 року – учителя валеології) офіційно розпочалася з року після затвердження Галузевого стандарту вищої освіти зі спеціальності 6.010100 – «Валеологія».

Для забезпечення інституалізації підготовки вчителів основ здоров'я в педагогічних вищих навчальних закладах України кафедра медико-біологічних і валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова здійснила підготовку до видання науково-методичного комплексу, до якого увійшли фрагменти освітньо-кваліфікаційної програми підготовки зі спеціальності «Валеологія», Освітньо-професійна програма підготовки за напрямом «Здоров'я людини*» та програми з циклів професійної і практичної, математичної і природничо-наукової підготовки [168].

Виробничі функції, типові задачі діяльності та уміння, якими повинні володіти вчителі основ здоров'я, представлені в додатку И.

Вимоги до особистості вчителя основ здоров'я передбачені сукупністю валеологічних цінностей, що формують ціннісні орієнтації і визначають спрямованість його суспільно корисної діяльності. До них віднесено такі:

• цінності, що розкривають значення і сутність цілей валеологічної діяльності педагога, концепцію його особистості в усіх її різноманітних проявах, тобто концепцію «Я – професіонал» як джерело і результат валеологічного вдосконалення;

• цінності, що розкривають значення і сутність способів і засобів здійснення валеологічної діяльності, концепції педагогічного спілкування, педагогічних технологій і валеологічного моніторингу;

• цінності, що розкривають значення й сутність відношень як основного механізму валеологічної діяльності; концепцію власної позиції як сукупності відношень до інших і до себе, до валеологічної діяльності та до об’єкту валеологічного виховання і освіти;

• цінності, що розкривають значення наукових (фізіологічних, психологічних, педагогічних, природничо-наукових, санітарно-гігієнічних, теоретико-методологічних тощо) знань у здійсненні валеологічної діяльності;

• цінності, що розкривають значення й сутність якостей особистості вчителя основ здоров’я як суб’єкта ва леологічної діяльності: здатність програмувати свою діяльність і передбачати її наслідки; здатність до творчої діяльності, здатність співвідносити власні цілі й діяльність з цілями й діяльністю інших; здатність до діалогового мислення й гуманістичного сприйняття виховного процесу тощо. Потреба в учителях, у яких сформовані такі цінності, величезна. Тому вбачаємо потребу в детальнішому розгляді їхньої професійної підготовки у ВНЗ з урахуванням сучасних реалій вживання підлітками ПАР.

Питання подолання шкідливих звичок серед молоді особливої актуальності набуло на початку 90-х років минулого століття у зв’язку зі стрімким поширенням тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії. Причини зростання захворюваності учнів науковці також пов’язують із недоліками в системі шкільної освіти, з тими чинниками навчальної діяльності, які призводять до перенапруження нервової системи та заважають створенню належних умов для задоволення потреб у самопізнанні, самовдосконаленні й самореалізації. Вказується на відсутність навичок організації ефективного навчання, здорового дозвілля [18].

Тому в нинішньому суспільстві змінюється ставлення до навчальних закладів, їх визначають не лише як педагогічну, а і як соціально-екологічну та здоров’язберігаючу системи, що тісно пов'язані між собою у розв’язанні спільного завдання виховання здорового покоління. Уявлення про здоров'я,

профілактику хвороб були різними і залежали від рівня розвитку суспільства. З кожним етапом відбувалося накопичення знань і досвіду у сфері охорони здоров'я, в різних галузях науки, у тому числі і в педагогіці [53, с.17].

На сучасному етапі розвитку суспільства, яке характеризують кризи в економіці, політиці, культурі, освіті тощо, підлітки виявились найбільш вразливою частиною соціуму. Сучасні підлітки живуть у складних умовах соціальної та фінансової нестабільності, руйнування старих авторитетів і переосмислення цінностей. Ці негативні тенденції в сукупності з внутрішніми суперечностями підліткового віку сприяють виникненню порушень у становленні особистості, ведуть до зниження рівня соціальної адаптації підлітків [60, с.168]. Їхні потреби бути причетними до суспільних явищ, намагання самоствердитись наштовхуються на відсутність розуміння й поваги з боку дорослих, недостатність умов для самодетермінації. Така ситуація призводить до гострого внутрішнього конфлікту, штучного гальмування особистісного розвитку підлітків, неможливості зайняти активну соціальну позицію, що все разом формує установки на адиктивну стратегію.

Нинішній етап розбудови превентивної роботи характеризують активні пошуки науковців і практиків у розв’язанні проблеми профілактики адиктивної та девіантної поведінки підлітків [95, с.88]. До основних чинників, що викликають адиктивну поведінку підлітків, науковці відносять такі: генетичні, медико-біологічні, психологічні, соціо-культурні, сімейні, особистісні, а до причин – конфліктні стосунки з педагогами та однолітками, прогулювання навчальних занять, громадська пасивність і непідготовленість педагогів до профілактичної діяльності [214, с.6].

Аналіз наукового доробку науковців (В.Лісовський, А.Личко, В.Матвєєв та ін.) дозволяє виокремити основні умови ефективності профілактичної роботи з підлітками, схильними до вживання наркотиків. Так, перша умова – це своєчасність проведення профілактичних заходів. Другою важливою умовою ефективності профілактичної роботи з підлітками є наявність у вчителів відповідних знань з проблем наркоманії, а також відповідних знань з вікової,

педагогічної психології, педагогіки. Практика показує, що ефективність профілактичної роботи низька саме через брак належної підготовленості батьків, вчителів, психологів, соціальних працівників.

У психологічній літературі наголошується на необхідності особливої підготовки психолога до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з підлітками в процесі діагностико-корекційної роботи [44, с.205], яка б базувалась на особистісному підході та суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Але, як показує практика, учні не завжди довіряють шкільному психологу, вважаючи, що він втручається у їхнє приватне життя.

З учителем-предметником учні спілкуються більш відверто, не очікуючи від нього зазіхань на власну свободу у виборі способу життя. Тому, на нашу думку, не менша роль і соціальна відповідальність за профілактику шкідливих звичок у підлітків покладаються на всіх учителі-предметників.

Науковці підкреслюють, що на сьогоднішній день традиційна, багато в чому деструктивна система профілактики наркоманії зруйнована, а нова, більш конструктивна, тільки починає формуватися [136, с.151]. Відомі три види профілактики не втратили свого значення сьогодні, проте вимагають уточнення, деталізації. Так, сьогодні розроблений робочий варіант методики первинної профілактики наркоманії в молодіжному середовищі, який включає в себе два компоненти: активно формуючий і соціально-діагностичний. Перший орієнтований на зміну ставлення до наркотиків і побудований на описі реальних життєвих ситуацій наркоманів, їх життєвого шляху в цілому, аналізі помилок, які привели їх до узалежнення. При розробці цього компоненту враховані всі соціально-психологічні особливості підліткового віку, і на цій основі сформульовані відповідні вимоги до процедури профілактики. Крім інформаційного впливу на підлітків, активно-формуючий компонент включає спеціальні рольові ігри, спрямовані на вироблення певних схем поведінки і формування негативних установок стосовно вживання наркотиків та інших психоактивних речовин. Діагностичний компонент призначений для

діагностики первинної наркотичної ситуації в молодіжному середовищі і оцінки ефективності впливів [85].

Отже, на різних рівнях управління потрібна комплексна, виважена система дій щодо превентивних, запобіжних, виправних і регулювальних заходів щодо зменшення негативних наслідків адиктивної поведінки молоді та підлітків. Серед усіх заходів соціальної роботи з дітьми пріоритет належить профілактичній роботі, у рамках якої необхідно об'єднати зусилля різних фахівців і створити цілісну службу допомоги дітям, де дитина може одержати психологічну, педагогічну, правову, соціальну, медичну та інші види допомоги.

У статтях Н. Зобенько акцентується увага на функціонуванні центрів, мережі консультативних пунктів, неформальних громадських об'єднань, клубів, організацій, притулків, котрі здійснюють профілактику адиктивної поведінки серед неповнолітніх [84; 85]. Науковець вказує на те, що на сучасному етапі розвитку та становлення українського суспільства особливе занепокоєння викликають поширення наркоманії в молодіжному середовищі, зниження віку, з якого починають вживати наркотичні засоби та психотропні речовини. Особливо небезпечною є висока латентність (прихованість) даного явища, тобто, реальні цифри не співпадають з тими, які наводяться в літературі. Тому профілактика цього явища, на думку багатьох науковців (В. Власова [47], В. Гетман [52], А. Гоголєва [58], Н. Дюндик [71], Н. Зобенько [85] та ін.), належить до найбільш пріоритетних соціально-педагогічних проблем.

Науковці розглядають адиктивну поведінку як результат формування й розвитку певного життєвого сценарію, який програмується ще в дитинстві [138]. Це означає, що в соціальних педагогів, психологів і вчителів-предметників є реальна можливість не лише запобігти виникненню деструктивності , а й знешкодити її прояви на стадії зародження. Основна мета такої роботи – створення в шкільному середовищі ситуації, яка б перешкоджала вживанню неповнолітніми психоактивних речовин.

Дійсно, з точки зору психологів, базисні основи особистості, що закладаються в дитинстві, є тим фундаментом, котрий сприяє формуванню

складної структури особистості. Ці основи значною мірою визначають напрям життєвого вибору людини, що детермінує в подальшому її соціальну активність і пошук шляхів саморозвитку [132].

Підлітковий вік як один з кризових етапів у розвитку особистості є сензитивним періодом стосовно різних форм адикції, оскільки адекватне сприйняття реальності для підлітків ускладнене процесами становлення. Суперечності між почуттям дорослості, бажанням активно діяти, усвідомленням своїх можливостей та малим життєвим досвідом і залежністю від батьків призводять до зниження самооцінки кризових підлітків, появи внутрішнього незадоволення, психологічних бар'єрів, духовного спустошення, цинізму, ворожості [60, с.169].

Криза періоду дорослішання може стати причиною різних форм адиктивної поведінки [92], що є результатом недоліків педагогічного впливу. На думку І. Беха, незалежно від вікового періоду, в якому дитина переживає кризу, її конкретні особливості перебігу залежать від того, в якому виховному середовищі вона перебуває. Для збільшення впливу педагога на підлітка в ситуації кризи науковець пропонує застосовувати метод педагогічного вмовляння, котрий є емоційно-когнітивним способом управління процесом виховання [13, с.41].

Тому важливо вчасно виявити кризові стани особистості підлітка й допомогти йому їх здолати. Ще краще, на думку багатьох науковців, є організація педагогами профілактичних заходів [131; 221; 226; 245].

Відповідно до класифікації Усесвітньої Організації Охорони Здоров'я профілактика ділиться на *первинну, вторинну й третинну*. Загальними цілями усіх трьох видів профілактики є: допомога в усвідомленні форм власної поведінки; розвиток особистісних ресурсів і стратегій з метою адаптації до вимог середовища чи зміни дезадаптивних форм поведінки на адаптивні. Цілі первинної профілактики – зниження попиту на наркотики й інші психоактивні речовини серед населення, зменшення числа осіб, які входять у групу підвищеного ризику. Цілі вторинної профілактики – зниження захворюваності

наркоманією. Цілі третинної профілактики – зменшення важких негативних медико-соціальних наслідків зловживання психоактивними речовинами населення, особливо дітей і підлітків.

Під первинною профілактикою наркоманії розуміють превентивне виховання підлітків і молоді, яке передбачає інформаційний вплив на підлітків, роботу з сім'єю, а також психокорекційну роботу з підлітками групи ризику. Значну роль у такому вихованні взяли на себе соціальні служби та загальноосвітні навчальні заклади. Підсиленню їх орієнтації на превентивну діяльність з підлітками сприяють міжнародні програми й проекти. Так, проект, реалізований спільно з ООНСНІД у1999 році «Доступність для дітей та підлітків отримання інформації та навичок щодо профілактики наркоманії» сприяв розробці та реалізації масштабного проекту «Сприяння просвітницькій роботі серед молоді України щодо здорового способу життя».

Первинна профілактика є найбільш масовою та ефективною. В її основі – комплексне системне дослідження впливу умов і чинників природного середовища, соціального оточення на здоров’я дітей і підлітків. До заходів первинної профілактики належать ті, які можуть впливати на шляхи несприятливого впливу природних, мікро- і макросоціальних чинників, а також ті, що сприяють підвищенню резистентності організму до дій цих несприятливих чинників [170, с.111].

Вторинна профілактика спрямована на раннє виявлення змін у стані організму з метою попередження подальшого розвитку захворювання, тобто є соціально-медичною. Третинна профілактика (переважно медична) спрямована на одужання, попередження ускладнень і загострень захворювання, зменшення смертності [170, с.111]. З огляду на медичну специфіку вторинної й третинної профілактики, вона не може бути предметом педагогічного дослідження. Тому обмежимось розглядом особливостей лише первинної профілактики.

Контингент, на який має бути спрямована первинна профілактика, включає загальну популяцію дітей, підлітків і молоді, а метою є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю,

направленого на просування до здоров'я, зменшення числа осіб, які мають біологічні, психологічні й соціальні чинники риску формування адикції, розвиток неприйнятності до дисфункціональних патернів наркоманічної поведінки. Первинна профілактика є найбільш ефективною, оскільки повністю прагне уникнути патологічних результатів, зменшити кількість осіб, у яких може бути початий патогенетичний процес. Зусилля первинної профілактики змінюють одні форми поведінки на інші й спрямовані не стільки на попередження хвороби, скільки на формування здорової поведінки.

Первинна профілактика має такі завдання:

- вдосконалення, підвищення ефективності використовуваних дитиною або підлітком активних, конструктивних поведінкових стратегій;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів (формування позитивної, стійкої Я-концепції, підвищення ефективності функціонування соціально-підтримуючих мереж, розвиток емпатії, афіліації, внутрішнього контролю власної поведінки тощо).

Основними способами реалізації завдань первинної профілактики є навчання здоровій поведінці: усвідомлення, розвиток і тренування певних умінь справлятися з вимогами соціального середовища, управляти своєю поведінкою, а також надання дітям і підліткам психологічної та соціальної підтримки адекватними підтримуючими системами й структурами. Теоретичною основою для розв’язання проблеми первинної профілактики залежності підлітків від ПАР є дослідження здорового способу життя в цілому, підлітка й педагога, зокрема, а також адиктивної поведінки, як одного зі способів соціальної адаптації підлітка: А. Гоголєва [58] (адиктивна поведінка підлітків і організація відповідної психотерапевтичної та психопрофілактичної роботи); С. Васильєв [29] (валеолого-педагогічні основи забезпечення здоров'я людини в системі освіти); О. Адєєва [1] (формування валеологічного світогляду сучасного школяра); В. Бобрицька [19] та Т. Гиголаєва [53] (формування мотивації здорового способу життя в процесі професійної підготовки вчителя); І. Глінянова [57], Л. Кесельман [103] (гармонізація відносин з самим собою, з

соціумом і з природою в процесі валеологічної підготовки педагогів); О. Мальцева [153] (культура здорового способу життя майбутніх учителів); Л. Іващук [96] (валеологізація освітнього процесу); Л. Качан [102] (становлення валеологічної самосвідомості педагога в процесі професійної підготовки).

Виконання завдань первинної профілактики має здійснюватися спеціально навченими в сфері профілактики психологами, медичними й соціальними психологами і педагогами. Сучасні дослідники наголошують на особливій ролі у формуванні ЗСЖ створення в навчально-виховному процесі умов для саморозвитку, самореалізації та самовиховання, в основі яких лежить самопізнання [161, с.211].

Нинішня система наркологічної допомоги в Україні зорієнтована насамперед на допомогу особам, які вже страждають хімічною залежністю. Профілактичні ж програми попередження вживання наркотиків і токсикантів не отримали достатнього розповсюдження. Науковці все частіше приходять до висновку, що одним з найбільш невирішених питань організації наркологічної допомоги є питання первинної профілактики (А.Нагорна [170] та ін.).

Очевидно, що сучасна модель профілактики вживання ПАР має будуватись на розумінні того факту, що підростаюче покоління не пристосоване до нинішніх умов постійно змінної стресогенної соціальної дійсності. Стало зрозумілим, що дорослі люди, зокрема й учителі, не маючи певних знань і навичок, не в змозі навчити дітей тим поведінковим моделям, які знадобляться в житті. Ми не можемо сказати, що наша поведінкова модель гарантуватиме нашим дітям успіх і здоров'я завтра, тому що ми не знаємо, які вимоги представить їм соціальне середовище. Це неможливо зпрогнозувати.

Науковці (І. Бех [13], Н. Вознюк [49] та ін.) констатують той факт, що ми й наші діти знаходимося під інтенсивною дією соціального стресу, вимог середовища. При цьому абсолютно очевидно, що не слід педагогам просто сидіти й чекати, коли ця стресова ситуація закінчиться. У цій ситуації у психологічно й педагогічно не освіченого населення відбувається хаотичний пошук найбільш простої моделі поведінки. Найімовірнішою часто вибираються

саморуйнуючі шляхи для боротьби зі стресом – вживання алкоголю, наркотиків, інших психоактивних речовин. У зв'язку з цим ефективним шляхом профілактичної активності є формування стресостійкого стилю життя.

Тому природно, що пріоритетними напрямами в роботі педагогів за останні роки стали:

1. Збереження та зміцнення здоров'я школярів.
2. Виховання внутрішньої потреби вести здоровий спосіб життя.
3. Робота з батьками в напрямі психолого-педагогічної освіченості.

У школах проводяться опитування й анкетування учнів, метою якого є виявлення дітей, які вживають ПАР (палять, вживають алкоголь і наркотичні речовини), здійснюється інформаційно-просвітницька робота з сім'ями учнів з питань профілактики зловживання психоактивних речовин. Метою таких заходів є залучення уваги дорослих до проблеми залежності підлітків від ПАР. Класні керівники в своїй роботі використовують прийом, коли до проведення тематичних заходів залучаються самі неповнолітні. Такі заходи розв’язують одразу декілька завдань:

- охоплення роботою достатньо великої аудиторії неповнолітніх;
- формування стійких антиалкогольних і антинаркотичних установок в учнів;
- розвиток відчуття самоповаги й відповідальності;
- формування навичок, важливих для дорослого життя.

Проте, як показує практика, всі шкільні заходи не дають очікуваних результатів. Кількість школярів, які вживають ПАР, щороку зростає не лише в міській, а й у сільській місцевості. Результати проведених в Україні досліджень щодо розповсюдження вживання ПАР серед учнівської молоді доводять недостатню ефективність наявних профілактичних заходів. Дослідження „Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти”, проведене в 2010 р., показує, що 9% респондентів віком 15–34 роки мали досвід застосування будь-яких наркотичних речовин упродовж свого життя. Найбільш поширеною речовиною є марихуана (її вживали 8% респондентів). Екстазі застосовували 2% респондентів. Перше вживання наркотичних речовин у 32%

респондентів відбулось у віці 12–16 років, ще у 32% – у віці 17–18 років, а у віці 19–28 років наркотики вперше спробували 30% із тих, хто будь-коли вживав їх. Серед чоловіків більшість (34,4%) – вперше спробували наркотики у віці 12–16 років, а серед жінок (44,4%) – у віці 19–28 років, тобто взагалі спостерігається тенденція стосовно більш ранніх спроб вживання ПАР серед людей молодого віку чоловічої статі.

Про застосування наркотичних речовин принаймні 1 раз на тиждень упродовж останніх 30 днів перед опитуванням повідомили 4% тих, хто мав досвід вживання наркотиків; ще 13% повідомили, що вживали наркотики менше 1 разу на тиждень. Найбільша частка (22,2%) тих, хто вживав ПАР упродовж 30 діб перед опитуванням, виявилася серед підлітків віком 15–17 років; найменша (9,6%) — серед молоді 26–30 років.

Результати дослідження серед шкільної молоді „Здоров'я та поведінкові орієнтації дітей шкільного віку" (The Health Behaviour School-aged Children study – HBSC, *www.hbsc.org*) свідчать, що 16% усіх учнів мають досвід вживання марихуани або гашишу. За останні 12 міс перед опитуванням вживали наркотичні речовини 8% учнів. Про досвід застосуання наркотичних речовин протягом останніх 30 днів перед опитуванням повідомили 4% учнів, серед яких найбільшою є частка учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) (3%) та вищих навчальних закладів (ВНЗ) I–III рівня акредитації (3%), а найменшою – частка учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл (1,5%). В усіх вікових категоріях хлопці вживали наркотики в середньому в 2 рази частіше, ніж дівчата. Суттєва різниця у рівні споживання марихуани виявлена серед дівчат ПТНЗ та ВНЗ порівняно з ученицями загальноосвітніх шкіл того ж віку. Так, вживання марихуани 1–2 рази впродовж життя зазначили 4% дівчат загальноосвітніх шкіл та по 8% дівчат ПТНЗ, ВНЗ I–II рівня акредитації та 10% дівчат ВНЗ I–III рівня акредитації.

У 2007 р. було проведене „Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин» (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD). Було виявлено, що з усіх

наркотичних речовин, які вживає молодь, найбільш поширеними залишаються марихуана і гашиш.

У дослідженні „Виклики до профілактичних програм, спрямованих на зменшення уразливості молоді в умовах епідемії ВІЛ/СНІД", проведеного в 2009-2010 рр. за результатами 1008 інтерв'ю щодо поширення вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин серед учнів ПТНЗ віком 15–21 років у 5 регіонах України (місто Київ, Вінницька, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області) виявилося, що серед усіх опитаних 17% мали спробу вживання наркотиків принаймні один раз впродовж усього життя; 2% учнів вказали, що вживають наркотики на момент опитування. 3% – повідомили про вживання наркотиків ін'єкційним шляхом протягом життя та 1% – вживають наркотики ін'єкційним шляхом зараз. Найчастіше перша спроба наркотиків серед учнів ПТНЗ відбувається у віці 15 –16 років. 4% з тих, хто мав практику вживання неін'єкційних наркотиків, зробили це у віці менше11 років, а 20% – у віці менше15 років. Стосовно початку вживання наркотиків ін'єкційним шляхом, то 4 респонденти вперше спробували у віці менше 11 років, 12 респондентів – у віці менше15 років, 14 – у віці менше 18 років.

Науковці звертають увагу на те, що різним підліткам, які вживають наркотики, притаманні спільні риси: слабкий розвиток самоконтролю, самодисципліни, низька стійкість до несприятливих впливів, невміння долати труднощі, емоційна нестійкість, схильність неадекватно реагувати на ситуацію фрустрації, невміння знайти продуктивний вихід з конфлікту. Саме ці особистісні особливості викликають відхилення в поведінці, напругу в соціальних контактах, що, в свою чергу, може бути пов'язано з потребою підлітка змінити свій психічний стан [255, с.430].

Очевидно, що такі суб'єктивні причини виникнення потягу до ПАР важко подолати зусиллями самих лише шкільних психологів чи соціальних педагогів. Нелегко розв'язувати такі проблеми й класним керівникам і вчителям-предметникам. Але подолати наслідки вживання ПАР, які викликають залежність, як показують численні дослідження (Г. Ананьєва [4], С. Бєлогуров

[9], А. Гришко [64], В. Карпов [101], Б. Левін [127] та ін.), ще важче, а інколи – неможливо. Зрозуміло, що проблему легше попередити, аніж долати її наслідки. Для цього необхідно об'єднати зусилля шкільних психологів і педагогів-предметників у здійсненні профілактики залежності підлітків від ПАР, врахувавши досвід такої роботи в попередні роки, визначивши її недоліки й перспективні напрями.

Українська дослідниця Л. Лаврова розглядає здоровий спосіб життя як предмет філософсько-освітнього аналізу [124]. Історичний аспект розвитку проблеми виховання здорового способу життя розкритий у працях О. Ващенко, яка зазначає, що формування поняття „здорового способу життя" людини має глибокі корені в історико-філософській думці людства, сягаючи VI століття до нашої ери [40, с.44].

Здоровий спосіб життя визначений у дисертації О. Вакуленко (Київ, 2001) як соціально-педагогічна умова становлення особистості в підлітковому віці [38]. Сучасні напрями формування навичок здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів визначені в працях Н. Завидівської. Дослідниця вбачає розв'язання проблеми в створенні нової концепції фізкультурно-спортивної політики [74, с.19]. Тривалий час такої думки дотримувались більшість науковців, які досліджували шляхи формування здорового способу життя (О. Барно [7], О. Виндюк [43], О. Леонов [130] та ін.).

Український психолог С. Максименко вказує на те, що в Україні немає істинного попиту на здорових людей, наголошує на необхідності пропаганди здорового способу життя серед підлітків та юнаків як ефективного засобу попередження серед молоді таких негативних явищ, як тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія [146, с.1]. Здійснювати таку пропаганду науковець пропонує шляхом апелювання до цінностей здорового способу життя, серед яких: стабільне здоров'я, творчий характер життєдіяльності, всебічний розвиток особистості, авторитет серед людей, задоволення матеріальних потреб, продуктивний відпочинок, задоволеність життям, громадська активність [145, с.2].

Згодом до структури здорового способу життя науковці почали відносити не лише рухову активність (О. Виндюк [43], С. Кондратюк [113]), а й інші компоненти, а саме: режим навчання, праці та відпочинку (С. Закопайло [78]), здорове харчування, сон, який попереджує фізичну та розумову перевтому (С. Закопайло [78], М. Зубалій [87]), культуру спілкування (О. Моложавенко [165], К. Усенкова [238], О. Ярмаш [255]), особисту гігієну, санітарію та загартовування (О. Леонов [130]), психофізичну регуляцію організму (С. Болтівець [25], Т. Здоровець [83], Н. Творогова [225]), відсутність шкідливих звичок (В. Оржеховська [176]) та культуру сексуальної поведінки (З. Раєвська [191], С. Свириденко [206]). До згаданих компонентів С. Максименко добавляє ще самопідготовку та саморозвиток особистісно важливих якостей (сили волі, цілеспрямованості, активності, самодисципліни); психологічну підготовку як основу попередження стресів і вироблення позитивних емоцій, навчання методикам психорегуляції свого стану; загальний гармонійний фізичний, психічний, культурний і духовний розвиток особистості [146, с.2].

В умовах інформаційного суспільства створюються нові можливості щодо формування в молоді стійкого бажання бути здоровими. Так за сприяння Головного управління в справах сім'ї та молоді КМДА було створено електронний посібник „Здоровчик" як гіпертекстовий інтерактивний додаток до курсу ОБЖД для учнів 6-8 класів. У новому курсі пізнавальне читання поєднується з цікавою роботою, супроводжується перевіркою навчальних досягнень і тестуванням [254, с.61].

У своєму виступі на телебаченні в місті Дніпропетровськ професор В. Жданов проаналізував вплив ЗМІ на зацікавленість молоддю ПАР. Науковець з Росії переконливо довів, що ЗМІ можна використовувати і для антипропаганди ПАР, але в цьому не зацікавлені ті, хто має прибутки від продажу цигарок і алкоголю. Концептуальні засади ефективного використання ЗМІ з метою пропагування серед молоді психогігієнічного виховання і здорового способу життя розкриті філософом С. Здіорук [80]. Проте у формуванні здорового способу життя молоді, як зазначено в Білій книзі національної освіти України, є

істотні недоліки. Серед основних причин, що їх викликають, такі: недосконалість навчально-виховної діяльності та відповідних пропагувальних і популяризаторських заходів у системі освіти; недосконалість профілактичної роботи у системі охорони здоров'я; нестача знань та інформації, що повинні надаватися з інших державних і суспільних структур – засобів масової інформації, позашкільних молодіжних осередків, соціальних служб для молоді, громадських організацій; обмежені матеріальні можливості; асоціальний спосіб життя батьків [18].

Тому до основних цілей національної освіти зі збереження та розвитку здоров'я учнів, забезпечення безпеки їх особистості віднесено:

- підвищення рівня рухової активності;
- підвищення якості проведення організованих занять фізичною культурою і спортом;
- профілактика захворювань і шкідливих звичок;
- підвищення якості навчання з дотримання гігієнічних вимог та опанування основ загартування організму;
- навчання дотриманню оптимальних для здоров'я режимів дня, навчання, відпочинку і харчування;
- забезпечення раціональної навчальної і трудової діяльності, що базується на її науковій організації;
- підвищення культури спілкування;
- підвищення культури сексуальної поведінки;
- навчання способам саморозвитку особистісно важливих якостей (сили волі, цілеспрямованості, активності, самодисципліни) та основам психічної саморегуляції;
- здійснення психологічної підготовки до розв'язання різноманітних ситуацій, що виникатимуть у процесі життєдіяльності;
- забезпечення повноцінного сну як ключової умови попередження фізичної і психічної перевтоми;

• забезпечення загального гармонійного фізичного, психічного, культурного й духовного розвитку особистості [18].

Специфіка настанов молоді на здоровий спосіб життя розкрита в дослідженнях українського психолога Т. Титаренко, який вважає, що ця проблема має стати предметом насамперед соціально-психологічних досліджень [228]. Цілком погоджуємось з науковцем, що „формування стійких соціально-психологічних настанов на здоровий спосіб життя сприяє підвищенню особистісної відповідальності за власне здоров'я, що є природним фундаментом професійної самореалізації, стійких сімейних стосунків, життєвого успіху, об'єктивної задоволеності життям" [228, с.65]. Проте вважаємо, що проблема пропаганди здорового способу життя як одного з найдієвіших засобів первинної профілактики залежності підлітків від ПАР є також і педагогічною проблемою.

У дисертації О. Вакуленко здоровий спосіб життя визначений як соціально-педагогічна умова становлення особистості в підлітковому віці [37]. Наразі питання профілактики вживання психоактивних речовин в організованих колективах неповнолітніх є однією з найактуальніших проблем сучасної педагогіки. Нині профілактична діяльність організовується переважно стихійно й представлена тематичними лекціями лікарів психіатрів-наркологів чи працівників правоохоронних органів. Проте, як показує практика, такий підхід не відповідає основним вимогам профілактичної діяльності через відсутність послідовності, перманентності та врахування реальної ситуації [170, с.109].

У такій ситуації виникає особлива відповідальність шкільних учителів, яким необхідний новий підхід у взаємодії з дітьми. Погоджуємось з російською дослідницею К. Усенковою, що найважливішу роль у цьому відіграє спілкування [238, с.82]. Підтримуємо також думку українських дослідників В. Беспалько та А. Нагорної [170, с.6], що первинна профілактика адиктивної поведінки учнів має здійснюватись кожного дня перебування дитини в навчальному закладі з урахуванням медичних, соціальних, психологічних

аспектів, особливостей кожного індивідууму в конкретному мікросоціальному середовищі (класі). Пріоритетним напрямом профілактичної роботи має стати взаємодія учнівського колективу й педагогів, спрямована на культивування здорового способу життя, оптимістичного настрою, успішної творчої діяльності.

Проте активне виховання, нав'язування власної позиції вчителя учню не завжди можуть дати позитивний результат, оскільки онтологія людини передбачає такий процес як „вбирання" зовнішньої інформації певними порціями, визначеними інтелектом, який немов би сигналізує потребу в новій, складнішій інформації. Якщо в процесі соціалізації не враховувати ступінь розвитку інтелекту, це, на нашу думку, може призвести виховання до зворотного процесу – до появи в людини негативних тенденцій, збочень, схиляння у бік зла тощо.

Однією з причин, що викликають адиктивну поведінку підлітків, поряд з різким погіршенням економічної та соціально-психологічної обстановки в суспільстві, є низький рівень професійної компетентності вчителів у корекційно-педагогічній роботі з цією категорією школярів і неготовність учителів до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

До основних причин неефективності підготовки вчителів природничих дисциплін до роботи з профілактики адиктивної поведінки підлітка відносимо неопрацьованість змісту, методів, організаційних форм підготовки педагогів до профілактичної діяльності. У численних дослідженнях українських науковців, присвячених професійній освіті вчителів природничих дисциплін (Л. Нікітченко [171], О. Савчук [200], О. Харченко [243] та ін.), проблеми їхньої підготовки до формування в учнів ЗСЖ розглядаються вкрай рідко. Виняток становлять ті поодинокі дисертації, в яких передбачена підготовка вчителів природничих дисциплін до викладання предмету „Безпека життєдіяльності" чи „Основи здоров'я" (О. Пуляк „Дидактичні засади професійної підготовки вчителів природничих дисциплін з безпеки життєдіяльності " (2006) [189], А.

Радченко „Професійна підготовка майбутніх вчителів основ здоров'я у вищому навчальному закладі " (2012) [190], О. Рибалка „ Формування готовності студентів біологічних факультетів до виховання у підлітків культури міжстатевих стосунків " (2005) [193].

Отже, сформована сьогодні політична, економічна, соціокультурна ситуація в Україні торкнулася й сфери освіти. Вимоги, що висуваються до вчителя протягом багатьох століть, завжди були високі. Умови, що змінилися, зробили ці вимоги ще вищими. Він має бути не лише висококваліфікованим спеціалістом-професіоналом, а й людиною високої валеологічної культури [237, с.3]. Саме на педагогів нині покладається основна роль за формування в учнів *здорового способу життя*, як динамічної системи індивідуальної поведінки людини, що базується на глибоких знаннях різних чинників, що впливають на здоров'я людини, і виборі алгоритму поведінки, котрий максимально забезпечує збереження та зміцнення здоров'я.

Основою ЗСЖ визначаємо відсутність шкідливих звичок, що шкодять здоров'ю і викликають *адиктивну поведінку*, що є однією з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких психоактивних речовин.

Психоактивною є будь-яка хімічна речовина, що здатна при одноразовому прийомі викликати зміну стану свідомості з ейфорією, а за умови систематичного прийому – психічну й фізичну залежність. Найбільш поширеними для вживання серед підлітків виявились такі психоактивні речовини, як тютюн, алкоголь і наркотики, що наносять непоправної шкоди здоров'ю молодого покоління.

Тому наразі перед вітчизняними науковцями й практиками постає завдання підготовки вчителів природничих дисциплін для організації первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Первинною профілактикою вважаємо превентивне виховання, яке передбачає інформаційний вплив на підлітків з метою запобігання їхньої залежності від ПАР.

Підсумовуючи результати наявних досліджень проблеми, спробуємо окреслити можливі напрями організації вчителями первинної профілактики залежності підлітків під ПАР.

1.2 Напрями організації вчителями первинної профілактики вживання підлітками ПАР

Діти та підлітки проводять значну частину свого життя саме в школі. Тому вона відіграє важливу роль у створенні умов для здобуття ними знань, у формуванні ставлень та виробленні навичок, необхідних для того, щоб уникнути та запобігти ризикам для власного здоров'я, наприклад пов'язаних із вживанням наркотиків. Шкільне середовище має можливості щодо мобілізації певних ресурсів: кадрове забезпечення, наявність відповідного простору, технічного оснащення, відповідних умов (час, місце, зв'язок з батьками учнів).

У дисертації Г. Капранової показано, що діяльність педагогів, особливо біологів, має спрямовуватись на формування в учнів 8-го класу потреби в збереженні здоров'я як цінності для особистості. В учнів 9-х класів варто формувати інтереси й потреби в дотриманні здорового способу життя. Вони вивчають будову організму людини, її взаємозв'язок з природою та відносини в суспільстві, знайомляться з методиками діагностики здоров'я. Це дозволяє сформувати в них мотиваційне ставлення до свого здоров'я. Для школярів 10–11-х класів слід створювати умови для застосування отриманих знань на практиці, оскільки в них спостерігається прояв високого рівня мотивації до діяльності, у тому числі й щодо збереження свого здоров'я. У цей період відбувається подальше вдосконалення особистості старшокласника з елементами творчості, підвищення суспільної його активності, самореалізація, пошук нових способів і механізмів власного оздоровлення [90, с.12].

Тому школа – це ефективне місце для розробки та впровадження державної політики щодо протистояння алкоголю і наркотикам [35].

Визначення індивідом способу життя – це продукт свідомості й світогляду, які формуються переважно під час навчання в школі. Тому педагоги мають чітко усвідомлювати, що лише трансляція інформації про шкоду психоактивних речовин нині є недостатнім способом профілактики вживання ПАР. Вважаємо, що становлення в підлітка власних уявлень, твердої позиції щодо вибору ним здорового способу життя можливе лише у взаємодії та спілкуванні з педагогом, який професійно готовий надавати соціально-педагогічну підтримку.

В Україні за останні роки посилюється увага до розв'язання питання здоров'я дітей і молоді шляхом формування в них здорового способу життя [55; 169; 143; 229]. Педагоги на практиці намагаються здійснювати інтегративний підхід до формування в учнів ЗСЖ у фізкультурно-оздоровчому, спортивному, туристсько-краєзнавчому, еколого-натуралістичному, техніко-технологічному й художньо-естетичному напрямах [229, с.35].

Разом з тим, як показує практика, сьогодні більшість педагогів виявляють свою неготовність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями. Це стосується і тих учителів, які мають значний досвід роботи в школі і звикли до авторитарних форм спілкування, і молодих педагогів, які ще не виробили власного стилю педагогічної діяльності.

Тому майбутній учитель природничих дисциплін має розвивати в собі здатність гнучкого й усвідомленого структрування змісту спілкування та спільної діяльності з учнями з метою демонстрації підліткам переваг здорового способу життя, способів самоорганізації, радості від творчої діяльності, шляхів досягнення життєвого успіху.

З 2003 року в Україні створена національна мережа Шкіл сприяння здоров'ю, яка налічує понад 3 тисячі навчальних закладів. Ці навчальні заклади були створені на виконання постанови Кабінету Міністрів України „Про затвердження міжгалузевої комплексної програми здоров'я нації на 2002-2011 роки". Значного поліпшення ситуації щодо вживання підлітками ПАР ці школи не здійснили.

Ефективність профілактичних дій серед учнів пов’язана передусім із компетентністю тих дорослих, які знаходяться поряд з ними. Це їхні батьки та вчителі школи, в якій вони навчаються. Однак у шкільній системі освіти тривалий час були відсутні систематичні структуровані профілактичні програми, зорієнтовані на батьків учнів 1–12 класів і персонал загальноосвітніх навчальних закладів [45]. Лише у 2010 році групою науковців на чолі з А. Вієвським була створена „Комплексна програма з профілактики наркотичних і алкогольних проблем”, зорієнтована на учнів 1-12 класів, їх батьків і персонал загальноосвітніх закладів І-ІІІ ступенів навчання” [111].

Комплексна програма викладена в 5 посібниках, що містять концепцію та принципи побудови програми, витяг з Кримінального кодексу України, опис технологій проведення профілактичних тренінгів в умовах шкільного середовища, інформаційні матеріали про світовий досвід у сфері соціальної політики щодо профілактики вживання наркотичних речовин, глосарій, тематичні бесіди і вправи, мікролекційні матеріали, тести на оцінювання ознак наявності проблем залежності від ПАР, анкети на оцінювання власних знань про шкідливість ПАР тощо [111].

Найбільшим плюсом цієї програми є те, що вона спрямована на формування особливої політики навчального закладу, в якому ні педагогічні, ні технічні працівники не вживають ПАР хоча б на робочому місці, що впливає на ефективність профілактичної діяльності серед учнівського колективу. До мінусів відносимо те, що в програмі передбачається здійснення профілактичної діяльності спеціально підготовленими тренерами, яких вибирає адміністрація з педагогічного персоналу. Про відповідальність учителів-предметників, зокрема й учителів природничих дисциплін, в програмі не йдеться. Матеріали програми розраховані на використання переважно класними керівниками й психологами у роботі з батьками і менше орієнтована на учнів.

У той самий час, аналіз ситуації щодо наркотичних і алкогольних проблем серед дітей і підлітків свідчить про те, що профілактична протиалкогольна та протинаркотична робота повинна починатися раніше того

віку, що виявлений у міжнародних дослідженнях як вік першого вживання. Ефективні профілактичні програми розпочинаються заздалегідь, до проявів ризикової поведінки.

В умовах сьогодення актуалізується проблема формування свідомого ставлення особистості до власного здоров'я. Ставлення до здоров'я – один з елементів поведінки щодо самозбереження, який включає три основні компоненти: когнітивний, емоційний та мотиваційно-поведінковий. Тож задіюються і знання про здоров'я, відбувається усвідомлення та розуміння його значення в процесі життєдіяльності людини, вплив на соціальні функції, емоціональні та поведінкові реакції [18].

Однак, як показує практика, традиційні методи профілактики шкідливих звичок і різного роду узалежнень, пов'язані із заборонами, менторським напучуванням, давно дискредитували себе. Тому психологи радять у навчальних закладах здійснювати постійну й цілеспрямовану роботу з молоддю з використанням різноманітних прийомів, які б стимулювали пізнавальну діяльність, впливали на мотиваційну сферу, не залишали байдужими, змушували переглянути пріоритети власного життя [163, с.322].

На сьогодні модель хворобливих розладів, пов'язаних із вживанням ПАР, представлена як кінцевий результат складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів. Тому сучасні дослідження передумов їх розвитку здійснюються в межах біопсихосоціальної концепції розвитку наркопатології [259; 263], що підвищує роль і відповідальність у профілактичній діяльності не лише психологів і соціальних педагогів, а й учителів природничих спеціальностей.

Аналіз наукової літератури [58], свідчить про наявність різних підходів до профілактики наркоманії і зловживання іншими психоактивними речовинами:

- підхід, заснований на поширенні інформації про наркотики - найбільш широко використовуваний тип превентивних стратегій, базується на наданні інформації про наркотики, їхню шкідливість і негативні наслідки їх вживання. У вітчизняній педагогіці цей підхід представлений у вигляді

тематичних бесід, позакласних заходів і факультативних курсів, як, наприклад, курс „Здорова дитина – здорова нація”, що проводиться вчителями біології та географії у ЗОШ І-ІІІ ст. №12 м. Прилуки Чернігівської області [244, с.3].

- підхід, заснований на афективному (емоційному) навчанні, базується на врахуванні того, що залежність від наркотиків частіше розвивається в людей, які мають низьку самооцінку, слабко розвинуті навички прийняття рішень, труднощі у визначенні та вираженні емоцій. Відповідно, мета роботи – підвищення самооцінки; визначення значимих особистісних цінностей; розвиток навичок розпізнавання і вираження емоцій, прийняття рішень; формування здатності справлятися з стресом. Такий підхід педагоги пропонують реалізовувати методами діалогічного спілкування (І. Ярмаш [255], О. Моложавенко [165] та ін.).

- підхід, заснований на ролі соціальних факторів, базується на теорії соціального вчення А. Бандури, відповідно до якої найважливішим фактором розвитку тих чи інших форм поведінки є середовище як джерело зворотних зв'язків, заохочень і покарань. Вплив соціального оточення (однолітків, родини) може сприяти чи перешкоджати початку наркотизації. Робота ґрунтується на виявленні структури мережі соціального впливу й складається з наступних компонентів: тренінг стійкості до соціального тиску, до впливу засобів масової інформації; надання інформації про можливий вплив з боку батьків і інших дорослих; корекція нормативних установок. Переважними технологіями роботи є рольові ігри, техніки посилення визначених видів соціального впливу тощо (А. Горлова [60], І. Іванюк [95] та ін.).

- підхід, заснований на альтернативній наркотикам діяльності. На думку представників цього підходу (О. Губенко [65]), зменшенню поширення випадків розвитку залежності від наркотиків і алкоголю сприяє значима діяльність, альтернативна наркотизації й алкоголізації. У межах цього підходу виділяють наступні варіанти програм: 1) пропозиція

специфічної позитивної активності, що викликає сильні емоції й передбачає подолання різного роду перешкод; 2) комбінація особистісних потреб з позитивною активністю; 3) заохочення участі в усіх видах такої активності; 4) створення груп підтримки молодих людей, які думають про активний вибір своєї життєвої позиції.

Запорукою ведення молоддю здорового способу життя, на думку представників цього підходу, є спрямованість на активні форми проведення дозвілля, що пов’язані зі спортом, різними фізичними навантаженнями, екологічним спілкуванням з природою та ін. У різних школах організовуються гуртки фізкультурно-оздоровчого, спортивного, туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та інших напрямів, що передбачають ознайомлення з біологічними, медичними, фізіологічними, гігієнічними та психологічними аспектами здорового способу життя [229, с.33]. Ще одним прикладом такої альтернативної активності є спеціально організовані подорожі, пов'язані з необхідністю переборювати складні, а часом й екстремальні умови та ситуації, заняття активними видами спорту, інтелектуальна активність, пов'язана з необхідністю розв'язувати складні проблеми, виявляти неординарні знання та ерудицію. Важливою умовою такої активності є оптимальне сполучення реалізації в дії потреби пошуку відчуттів і схильності до ризику, властивих підліткам і молоді з фактичною безпекою, ситуацій. При цьому, незважаючи на безпеку для життя, психічного й фізичного здоров'я, альтернативні програми вимагають напруги фізичних і психічних ресурсів, засновані на планомірному подоланні труднощів і проблем. Результатом такої активності є відчуття самоефективності – найважливіша складова профілактичних програм. Створення таких умов вимагає спеціальної підготовки педагогів, які б були здатні організувати розвивальні процеси в класі й забезпечити безпеку учасників у ситуації ризику.

- підхід, заснований на зміцненні здоров'я. Основна мета програми – формування життєвої компетентності людини, розвиток здорової особистості, поведінка якої розглядається неізольовано, а разом з її

соціальним оточенням. Концепція зміцнення здоров'я інтегрує середовище дітей і груп дорослих. Реалізація такого підходу вимагає підготовки вчителів до виконання нових соціокультурних зобов'язань щодо сприяння учням у їхньому всебічному розвитку без протиставлення процесів навчання й оздоровлення. Цілком погоджуємось з думкою Б. Максимчука, що здоров'я учнів має стати не лише індикатором оптимального підібраного змістового компонента й процесуально грамотної побудови процесу навчання, а й деякою мірою характеристикою вчителя як професіонала [149, с.385]. Сказане, на нашу думку, стосується не лише вчителів фізичної культури, а й учителів біології, хімії, екології.

Парадигма здоров'я в сучасному суспільстві зміщується від орієнтації на лікування в бік здоров'яцентристського підходу, що в педагогічній практиці виражається здоров'ятворчістю в освітньому процесі, що передбачає розвиток в учнів навичок самодіагностики, саморегуляції власним психологічним і фізичним станом як засобом досягнення високої мобільності й продуктивності, а, отже, й конкурентоспроможності в житті й професії [149, с.387].

Погоджуємось з Н. Зобенько, що профілактичну спрямованість повинні мати всі предмети шкільної програми з метою сформувати в учнів механізми "самозахисту", "внутрішнього сторожа" [85]. В проведенні антинаркотичної профілактики слід дотримуватись певних принципів: враховувати стадії формування у дітей установки стосовно вживання наркотиків (від першої стадії – сприймання дітьми проблеми наркотизації – до вироблення власних установок); враховувати психологічні особливості учнів різних вікових груп; забезпечувати комплексний підхід до профілактики наркоманії, який базується на спільній роботі сім'ї, школи, медичних працівників, представників правоохоронних органів; систематично роз'яснювати й пропагувати цінності активного та здорового способу життя; дотримуватись диференціації в підходах до учнів з різним рівнем залученості до вживання наркотиків. Інформація, що пропонується підліткам у процесі профілактичної роботи, має бути не лише

об'єктивною, правдивою, а й достатньо переконливою, щоб довести реальну загрозу життю молодих людей внаслідок вживання ними наркотиків [126; 138].

Визначаючи методологічні підходи до реалізації змісту біологічної освіти у профільних класах, С. Генкал вказує, що дидактичним орієнтиром конструювання змісту предмета ”Біологія” є формування фундаментальних знань, навичок навчально-дослідницької діяльності учнів наукового стилю мислення, творчої активності учнів тощо. Проаналізувавши можливості системного, системно-структурного, синергетичного, функціонального та еколого-еволюційного підходу до вивчення біології, дослідниця лише в характеристиці функціонального підходу зазначає, що він орієнтує учнів на потребу ведення здорового способу життя, забезпечує розвиток екологічного стилю мислення [51, с. 23]. Вважаємо, що перелік методологічних підходів до реалізації змісту біологічної освіти варто було б розширити, внісши до нього антропологічний, тобто ствердження ідеалу гармонійної, розкріпаченої, творчої особистості, краси та гармонії дійсності, звернення до людини, як до вищого сенсу буття.

Це дозволило б посилити людиноцентричні акценти у вивченні біології й надати цим знанням особистісно-практичної спрямованості. Вивчення біологічних систем за такого підходу можна було б спрямувати на формування усвідомлення учнями того, що життя й здоров’я людини є найвищою цінністю, збереження яких залежить від навколишнього середовища й стилю життя кожного індивіда.

Основою всіх форм профілактики науковцями визнано здоровий спосіб життя [144], а прагнення до ЗСЖ є засобом для задоволення біологічної потреби бути здоровим [38, с.51]. Психологічні засади пропагування психогігієнічного виховання та здорового способу життя молоді й практика психологічного обгрунтування заходів пропагування серед молоді здорового способу життя розкриті в працях українського психолога С. Максименка [145; 146]. Науковець звертає увагу на специфічні особливості соціалізації сучасної української молоді, що пов’язані з деформацією ціннісно-нормативного

механізму соціальної регуляції та становлення нової системи соціального контролю, дисбалансом організованих і стихійних процесів соціалізації в бік стихійності, зміною співвідношення суспільних і особистісних інтересів у бік розширення автономії особистості, її самодіяльності, творчості та ініціативи [146, с.73].

Основними причинами, що негативно впливають на формування ЗСЖ молоді, дослідники найчастіше називають такі: недосконалість навчально-виховної діяльності та відповідних пропагувальних і популяризаторських заходів у системах освіти; недосконалість профілактичної роботи в системі охорони здоров'я; брак знань та інформації, що повинні надаватися з інших державних і суспільних структур; асоціальний спосіб життя батьків; обмежені матеріальні можливості [134; 146]. Цілком погоджуючись з такими висновками, останню з названих причин не вважаємо суттєвою саме у випадку залежності підлітків від ПАР, оскільки досить часто наркотики й алкоголь вживають саме діти із заможних і цілком успішних у соціальному плані сімей.

Враховуючи психологічні засади пропагування ЗСЖ, шкільні психологи наголошують на необхідності впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховний процес, що передбачає створення системи умов, які могли б максимально сприяти формуванню здорової (фізично, психічно, духовно), компетентної, соціально-адаптованої і соціально-творчої особистості з досить високою потребою в самореалізації та самовдосконаленні, з гуманістичним світоглядом і почуттям відповідальності за долю своєї країни. Основними чинниками реалізації здоров'язберігаючого підходу в навчально-виховному процесі визнано такі:

- створення комфортного соціально-психологічного середовища для учнів і вчителів;

- формування та розвиток основних компетентностей учнів;

- використання національних цінностей і традицій, спрямованих на етичне ставлення до власного здоров'я;

- формування ціннісних орієнтацій, спрямованих на збереження здоров’я всіх учасників навчально-виховного процесу [120, с.3].

Серед науковців нині вже є розуміння того, що педагоги несуть відповідальність за формування в учнів ЗСЖ [55; 143 та ін.]. Поряд з цим, результати останніх досліджень вказують на те, що традиційна освіта більшою мірою зорієнтована на здобування знань, а не життєвих компетенцій [229]. Перехід до розуміння цінності ЗСЖ в усіх аспектах життєдіяльності людини (фізичному, соціальному, емоційному та психологічному) відбувається в шкільній освіті дуже повільно. Науковці вбачають розв’язання цієї проблеми в збагаченні змісту навчальних предметів інформацією про здоровий спосіб життя шляхом включення відомостей з медицини, біології, фізіології, біоритмології, гігієни, психології, педагогіки [169, с.24].

Практика показує, що якщо дорослі попереджають і забороняють якісь дії, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, саме подолання цих заборон і представляє для підлітків вікову ситуацію розвитку особистості: чим інтенсивніше педагоги реалізують інформаційні залякуючі способи в системі профілактичної роботи в підлітковому середовищі, тим активніше вони сприяють ініціації в підлітків прагнень подолати ці заборони (Н. Дюндік, Е.Федоренко).

Підтримуємо позицію українських дослідників [170], що проблему профілактики залежності підлітків від ПАР мають розв’язувати педагоги в співпраці з шкільними психологами, тобто ті, хто має постійний і безпосередній контакт з учнями. Проте ми не можемо погодитись, що профілактична діяльність має зводитись лише до „своєчасного й постійного інформування учнівської молоді щодо шкідливості наркотиків і токсикантів” [170, с.109].

Основна мета має полягати в тому, щоб формувати в дітей цінності здорового способу життя, зберігати й укріплювати фізичне, психічне й соціальне здоров'я. Щоб школа для учня була не лише спілкуванням з однолітками, а й з учителями, яких він поважає, любить, з ними цікаво, вони надійні порадники, їм він довіряє.

Вважаємо, що пріоритетною для школи має стати позитивна профілактика, метою якої є виховання успішної людини, яка здатна справлятися з власними психологічними утрудненнями й життєвими проблемами, не потребує прийому ПАР.

Вчити навичкам позитивної профілактики можна на будь-якому уроці, класній годині і позакласних заняттях. Це і є основа успішності навчання. Щоб цього взаєморозуміння досягти, вчителеві і класному керівникові необхідно:

- визнавати складність проблем, з якими стикається учень.
- приділяти більше уваги його досягненням, не акцентувати уваги на невдачах.
- сприяти формуванню в підлітка позитивного уявлення про себе, для цього частіше говорити йому про те, що гарного є в його характері (сміливість, товариськість, дотепність, працьовитість тощо).
- вказуючи на помилку, прагнути показувати її цінність як спроби;
- прислухатися до думки людей, яким учень довіряє;.
- вивчати літературу з питань психології та фізіології підлітка;
- відверто говорити з дитиною про життя і смерть, дружбу й зраду, про відносини чоловіка й жінки;
- ділитися власним досвідом дорослішання, розповідати про свої тодішні відчуття, мрії, ідеали, навіть якщо сьогодні вони здаються смішними або помилковими.

Потрібно більше уваги приділяти виховним заходам, присвяченим здоровому способу життя, правильному харчуванню, проведенню дозвілля, заняттям спортом. Це потребує модернізації освіти відповідно до вимог сучасної освітньої системи, які вимагають запроваджувати нові підходи до підготовки вчителів [246, 22]. Одним з актуальних напрямів, у якому має прямувати педагогічна наука, є підготовка фахівців, які здатні здійснювати педагогічну діяльність на основі здоров'язбережувальних технологій.

Нині світова спільнота перейшла до нової концепції створення безпечної життєдіяльності – концепції допустимого ризику. Згідно з цією концепцією будь-яке середовище, в якому існують тісно взаємопов'язані стосунки людини з енергією, з хімічно чи біологічно активними речовинами або з іншими факторами, які не сумісні з нормальними умовами розвитку і життя людини в цілому, має потенційні небезпеки – явища, процеси, об'єкти, які за певних умов здатні спричинити шкоду людині, природі, суспільству. У зв'язку з цим значна увага, на думку О. Пуляк, повинна приділятися формуванню нового світогляду людини, підвищенню відповідальності особистості за збереження як власного здоров'я і життя, так і здоров'я й життя оточуючих [189, с.10].

До недавнього часу система професійної підготовки вчителя не передбачала його цілеспрямованої валеологічної освіти, формування відповідального ставлення до стану свого здоров'я та здоров'я учнів. Природно, що недостатня валеологічна підготовка, відсутність наукових знань з основ виховання здорової дитини, здійснення педагогічної діяльності в аспекті оздоровчих завдань не дозволяють учителеві враховувати й регулювати ступінь впливу всього розмаїття виявів його освітньої діяльності на здоров'я дітей [246, с.24].

Високий рівень валеологічної культури педагога передбачає усвідомлений вибір навчальних режимів і педагогічних технологій, що не шкодять здоров'ю школярів, уміння будувати психологічно грамотне спілкування з учнями, колегами, батками і здатність вести учнів до усвідомленого вибору способу життя й норм поведінки, що сприяють підвищенню рівня власного здоров'я і здоров'я навколишніх людей.

Концепцією освіти з напряму "Безпека життя і діяльності людини", яка схвалена Міністерством освіти та науки України (12.03.2001 р.), передбачалась організація постійної освіти всіх категорій населення, починаючи від дошкільної освіти і закінчуючи післядипломною освітою. Тому навчально-виховний процес у школі повинен забезпечувати формування в учнів адекватного мислення та цілісної системи знань, необхідних для прийняття

обґрунтованих рішень з безпеки. Результатом такого навчання має бути сформованість умінь і навичок учнів щодо власної безпеки і розуміння відповідальності за власні вчинки та їхні можливі наслідки [189, с.10].

Структура загальної середньої освіти вимагає якісної підготовки вчителів, які були б спроможними виходити за рамки власне предмета і, використовуючи міжпредметні зв'язки, надавати учням знання з безпеки життєдіяльності. Саме вчителі природничих дисциплін, маючи ґрунтовну фахову підготовку, можуть компетентно та творчо підходити до формування в учнів знань і вмінь з безпеки життєдіяльності й до створення безпечних, комфортних і результативних умов навчально-виховного процесу [189, с.10].

Провівши аналіз навчально-виховного процесу стосовно здоров'язбереження, вчені (М. Безруких [8], Г.Зайцев [77], Б. Максимчук [149] та ін.) виділили наступну групу недоліків, які під час навчання негативно впливають на психофізіологічний стан учнів:

• недостатнє врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, що уповільнює розвиток особистості;

• інформаційні перевантаження,

• недосконала організація навчальної діяльності,

• низька рухова активність школярів, які виснажують адаптаційні резерви організму;

• авторитарно-репродуктивний стиль навчання, що веде до диктату педагога;

• педагогічно недоцільні комунікації "вчитель-учень", які провокують виникнення дидактогеній;

• низький рівень культури здоров'я вчителів і школярів, відсутність у багатьох з них пріоритету здоров'я, мотивації на здоровий спосіб життя.

Ще однією з актуальних проблем сучасної школи є переважне використання репродуктивних методик викладання природничих дисциплін. Традиційні методики, хоча й сприяють засвоєнню знань, але передбачають, в основному, не усвідомлення учнем навчального матеріалу, а лише його

механічне запам'ятовування. При цьому учень часто не має уявлення про практичну цінність навчального матеріалу саме для нього, проте змушений його засвоювати. Отже, учень не бере активної участі у пізнавальному процесі. Ігнорування найважливішого дидактичного принципу – принципу свідомості й активності учня у процесі навчання - закономірно призводить до втрати інтересу, низької мотивації навчання, не сприяє формуванню творчих здібностей дитини. Повторюючись щоденно протягом навчальних років, така ситуація не може пройти безслідно для розвитку дитини, її здоров'я.

З огляду на це не можна не погодитись із Г. Зайцевим, який вважає, що авторитарно-репродуктивний стиль навчання, який широко використовується вчителями, не задовольняє потреби школярів у саморозвитку, самопізнанні, самовизначенні, і є насиллям над дитиною, фактично дискримінує особистість, подавляє інстинкт свободи. Усе це не можна не розглядати як виключно значущий фактор ризику здоров'я школярів [76; 77].

Авторитарно-репродуктивна методика викладання природничих дисциплін призводить до обмеженості уявлень про навколишній світ, до затримки інтелектуального розвитку, а в результаті – до соціальної занедбаності.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що в сучасних умовах навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів може призвести до негативних змін у здоров'ї учнів.

Не заперечуючи важливість професійної здоров'язберігаючої діяльності усіх педагогів, вважаємо, що особливу роль у цьому процесі відіграють учителі природничих дисциплін. Адже саме природничі науки (біологія, хімія, фізика) мають пріоритетне значення у формуванні основ здоров'я або нездоров'я дитини.

Учителі природничих дисциплін мають знати самі й навчити учнів закономірностям, механізмам, способам збереження та зміцнення здоров’я; засобам підвищення стійкості організму до несприятливих умов довкілля; використанню резервів організму здорової людини. Складність і важливість

цього процесу має державне значення, що актуалізує проблему професійної підготовки вчителів природничих дисциплін з безпеки життєдіяльності [189, с.10].

Проблеми професійної підготовки майбутніх учителів фізики, біології, географії, хімії розкриті в працях В. Дивака, І. Пархоменка, Л. Сидорчук, А. Юхименко, де вказано на необхідність вдосконалення методичної системи підготовки цих фахівців, оскільки є дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, низький рівень їхньої готовності до вирішення проблем валеологічної освіти.

Сьогодення констатує невміння вчителів природничих дисциплін використовувати здоров'язбережувальні технології під час навчання. У зв'язку з цим постає проблема підготовки вчителів, котрі володіють відповідними знаннями, вміннями і навичками, здатні до впровадження в навчально-виховний процес новітніх технологій, спрямованих на збереження та зміцнення у школярів здоров'я. Тобто школі потрібні спеціалісти, які характеризуються не тільки високою професійною майстерністю, а й вбачають морально-соціальний сенс у своїй професійній роботі, поєднують компетентність із турботою про здоров’я учнів.

У нашій країні гострота проблеми зумовлена особливими соціально-психологічними умовами, коли звалилися вчорашні засади, що жорстко диктували й регламентували все життя людини. Актуальність обговорюваної проблеми пов'язана з психологічними проблемами самої особистості. Людині як індивідуальності надається можливість здійснювати вибір, вибудовувати згідно власного уявлення життя. Це покладає на неї відповідальність за свою долю. Відсутність у людини здатності вибудовувати життя в бажаних нею характеристиках позбавляє її задоволеності життям і навіть бажання жити, в той час, як її розвиненість давала б можливість реалізувати свою особистість, творити в реальності ідеальний задум-образ життя [177, с.11].

З огляду на це сучасні вимоги до професійної компетентності вчителя, його практичної підготовки набувають більш вираженого характеру.

Отже, для розв’язання цієї проблеми необхідно змінити систему підготовки вчителів, доповнивши її знаннями, які допоможуть сформувати в педагогів валеологічний світогляд. Педагогічні навчальні заклади повинні проводити заходи з підготовки і перепідготовки педагогічних працівників, підвищення їхнього рівня освіченості з питань розвитку здоров'я учнів, формування позитивної мотивації учасників педагогічного процесу на здоровий спосіб життя, а саме: семінари, консультації, розробка методичних рекомендацій, навчальних посібників, збірок наукових праць тощо.

Така робота, на нашу думку, буде сприяти зростанню педагогічної майстерності й творчої активності щодо збереження здоров'я учнів і розширення їхніх знань основ здоров'я; поліпшенню показників психологічного клімату в навчальному закладі; вихованню в учнів ЗСЖ.

Учителям природничих дисциплін під силу сформувати в учнів активно-позитивне ставлення до ЗСЖ в таких напрямах:

- формування уявлень про здоров’я на основі сприйняття учнями привабливого образу здорової людини, що створюється вчителем біології під час розкриття зовнішніх її ознак (маси тіла, стану шкіри, волосся, виразу обличчя тощо); поняття про здоров’я людини на основі порівняльних схематичних образів функціонування органів здорової та хворої людини, зокрема тієї, яка палить чи вживає алкоголь і наркотики;
- мотивування вести ЗСЖ на основі усвідомлення його значущості для збереження та зміцнення здоров’я та вплив оздоровчих видів діяльності на окремі органи;
- визначення на уроках хімії хімічного складу деяких видів ПАР та способів їх виготовлення з метою демонстрації згубного впливу на організм;
- інформування про вплив ПАР на рухову, кров’яну, нервову, травну та інші системи організму.

Загальним критерієм розвитку особистості, на думку О. Акімової, є творчість. Тому нині має надаватись перевага знанням, умінням і навичкам, що

сприяють розвитку творчого мислення. Слід стимулювати розвиток нестандартного мислення, оригінальних підходів до розв’язання завдань. От чому вчителям необхідно робити ставку на розвиток мислення та особистості кожного учня, на творче осмислення ним навчального матеріалу. Вчителі природничих дисциплін мають прагнути встановлювати зв'язки матеріалу, що вивчається, з життям, практикою, оскільки в цьому випадку підвищується інтерес до навчального матеріалу.

Розвиток здібностей, допитливості та пізнавальної активності вважаємо засобом інтелектуального розвитку учнів, оскільки на їх основі розвивається інтерес до учіння. Тому варто приділяти увагу впровадженню таких інноваційних технологій навчання як: проблемне навчання, дискусії, ролеві та ділові ігри, соціально-психологічні тренінги [226] тощо.

Головне в роботі вчителя – організація творчого пошуку з удосконалення організації праці учнів у навчальному процесі. Для цього необхідно, щоб учень усвідомив мету праці, умів вибрати раціональні засоби і прийоми, тобто навчився самостійно здобувати знання і працювати з інформацією, що, безперечно, зробить свій вплив на результативність навчання й виховання, а також на створення морально-психологічної атмосфери в учнівському колективі. Учителі мають бути готові до творчого використання найбільш продуктивних освітніх технологій, забезпечувати психогігієнічні умови навчальної праці і комфортність у процесі навчання.

У сучасній освітній політиці виразно виявляється нова тенденція. Рух за нову якість освіти все більш асоціюється із забезпеченням нової якості життя, гідної людини і людяності. У затверджених Європейською Комісією у 2005 р. „Загальних Європейських принципах і підходах до компетентностей і кваліфікацій учителів” визначені нові аспекти діяльності вчителя в умовах інтеграційних процесів, що зумовлено соціальними трансформаціями [164], [262]. Серед таких аспектів у напрямі позакласної роботи виокремлюємо створення вчителем спільно із соціальними партнерами простору

„впорядкованої свободи”, який діє невпинно й непомітно на провідні потреби і вчинки дітей [160, с.100].

Стратегічний напрям розвитку освіти в сучасному суспільстві передбачає підготовку майбутнього педагога не лише як фахівця в певній предметній галузі, але і як особу, яка володіє необхідними компетенціями для організації розвиваючого освітнього середовища. У зв'язку з цим значно зросли вимоги до професійної компетентності майбутніх учителів природничих дисциплін, які мають бути готовими до здійснення первинної профілактики вживання учнями ПАР.

Отже, підготовка майбутніх педагогів до профілактичної діяльності становить собою складну, упорядковану, цілісну багато-структурну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, завдань і принципів професійної підготовки, спрямовується на формування системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок студентів, розвиток їхнього творчого підходу до виховної діяльності і підпорядковується меті – формуванню їхньої готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

1.3. Структура й стан готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками ПАР

З усіх соціальних інститутів, покликаних розв’язати грандіозне завдання зміни ціннісних орієнтирів більшої частини людей у ставленні до життя і здоров'я, освіта є найефективнішою. Відомо, що здоров'я людини на 50% зумовлене її способом життя, тим, що можна назвати валеологічною компетентністю. А виховати цю компетентність може і повинна саме школа.

Отже, особлива роль освіти в сучасному світі, перетворення її в одну з найважливіших сфер людської діяльності, робить проблему підготовки вчителів, компетентних у питаннях розвитку культури здоров'я, однією з пріоритетних. Учитель, який не має необхідної підготовки з питань здоров’язбереження, не готовий гарантувати, що використовувані ним

педагогічні технології не несуть шкоди здоров'ю його учнів, не має морального права входити в клас.

Нами було здійснено пілотний зріз для з'ясування того, наскільки вчителі природничих дисциплін компетентні в питаннях щодо проблеми вживання підлітками ПАР. Для цього були використані відповідні тести й анкети (додаток А.1-А.2). Наводимо результати анкетування, під час якого респондентам було запропоновано відповісти на низку запитань (правильні відповіді виділені жирним). Відповіді вчителів природничих дисциплін у % щодо кожної з відповідей позначені символом (У-…%), а відповіді студентів природничих спеціальностей – символом (С-…%).

Таблиця 1.1

Результати тестування
на визначення інформаційно-когнітивного та ціннісно-мотиваційного компонентів готовності до первинної профілактики вживання підлітками психоактивних речовин

1. Які речовини відносять до психоактивних?
тютюн (У-3%) (С-0%)
наркотики (У-7%) (С-15%)
алкоголь (У-5%) (С-10%)
токсиканти (У-2%) (С-5%)
усі названі (У-68%) (С-73%)
2. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають алкоголь?
75% (У-0%) (С-0%)
50% (У-23%) (С-10%)
20% (У-43%) (С-23%)
10% (У-34%) (С-67%)
3. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 -18 років, які палять цигарки?
50% (32-У%) (С-24%)
30% (У-57%) (С-30%)
25% (У-7%) (С-48%)
10% (У-4%) (С-8%)
4. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають наркотики?
20% (У-5%) (С-2%)
15% (У-23%) (С-23%)
10% (У-45%) (С-27%)

5%	(У-27%)	(С-48%)
5. Які із заходів відносяться до первинної профілактики вживання підлітками ПАР?		
заходи щодо лікування нарко чи алкоголезалежних;	(У-2%)	(С-5%)
заходи щодо попередження вживання будь-яких ПАР;	(У-79%)	(С-72%)
заходи щодо навчання учнів як кинутим вживати ПАР;	(У-11%)	(С-13%)
усі названі заходи	(У-8%)	(С-10%)
6. Чи повинна в загальноосвітній школі здійснюватись первинна профілактика вживання підлітками ПАР?		
ні, бо це справа лікарів-наркологів;	(У-32%)	(С-23%)
ні, бо це справа батьків;	(У-41%)	(С-36%)
ні, бо це особиста справа підлітків;	(У-20%)	(С-27%)
так, бо це загальносуспільна справа	(У-7%)	(С-14%)
7. Хто саме в загальноосвітній школі має здійснювати первинну профілактику вживання підлітками ПАР?		
соціальні педагоги,	(У-20%)	(С-13%)
психологи,	(У-22%)	(С-33%)
класні керівники,	(У-35%)	(С-47%)
всі названі працівники	(У-23%)	(С-9%)
8. Чи повинні вчителі-предметники здійснювати профілактичну діяльність?		
ні, бо в них немає спеціальної підготовки	(У-15%)	(С-12%)
тільки класні керівники у своїх класах у вигляді бесід	(У-50%)	(С-53%)
така діяльність цілком під силу біологам	(У-24%)	(С-20%)
всі вчителі природничих дисциплін	(У-11%)	(С-15%)
9. Чи мають природничі дисципліни потенціал для здійснення первинної профілактики вживання підлітками ПАР?		
лише біологія	(У-33%)	(С-43%)
лише хімія	(У-6%)	(С-13%)
лише „Основи здоров’я”	(У-54%)	(С-32%)
так, усі природничі	(У-7%)	(С-12%)
10. Чи несуть учителі природничих дисциплін відповідальність за виховання в учнів здорового способу життя?		
ні, це справа вчителя фізкультури	(У-12%)	(С-26%)
ні, це справа класного керівника	(У-24%)	(С-23%)
так, бо вони найкраще знають основи здоров’я	(У-13%)	(С-14%)
так, але вони мають для цього викладати предмет „Основи здоров’я”	(У-51%)	(С-37%)

Як видно з таблиці, лише 68% учителів і 73% студентів правильно визначили, які речовини відносяться до психоактивних. І вчителі, і студенти навіть гадки не мають, що вживають алкоголь біля 75% учнів віком 15-18 років. Лише 32% учителів і 18% студентів здогадуються, що більше половини учнів

палять. Про те, що кожний п’ятий підліток вживає наркотики, мають уявлення лише 5% учителів і 2% студентів.

Позитивним є те, що більшість учителів (79%) і студентів (72%) розуміють, що відноситься до заходів первинної профілактики вживання підлітками ПАР. Проте, на жаль, лише 7% учителів і 14% студентів вважають, що в загальноосвітній школі повинна здійснюватись первинна профілактика вживання підлітками ПАР, але й вони перекладають відповідальність на шкільних психологів і класних керівників.

На вчителя природничих дисциплін покладають відповідальність за виховання в учнів здорового способу життя лише 51% педагогів і 37% студентів і то лише за умови, що він має для цього викладати предмет „Основи здоров’я”.

Дані тестування показують, що вчителі-практики мають більш правильне уявлення про вживання підлітками ПАР, але й воно далеке від реальної ситуації, яка набагато гірша. Цим можна пояснити, що вчителі природничих спеціальностей і не відчувають власної відповідальності за вживання підлітками ПАР, і не бачать достатньо можливостей у змісті природничих дисциплін і технологіях навчання для здійснення профілактичної діяльності.

Анкетування з відкритими запитаннями, проведене серед учителів, показало, що тематика вживання школярами ПАР використовується в навчально-виховному процесі 1 – 2 рази в рік у вигляді бесід класного керівника на тему „Шкідливість куріння” або „Шкідливість алкоголю”. Такі бесіди проводять під час виховних годин понад 73% учителів. Лише 12% проводили тематичні тижні з пропаганди здорового способу життя. На уроках природничих дисциплін питання впливу ПАР на організм людини розглядали лише 8% учителів з опитаних.

Ці всі дані вказують на те, що вчителі не завжди розуміють масштаби проблеми вживання підлітками ПАР і не готові до її подолання. Із студентами ситуація ще гірша, бо відсутність педагогічного досвіду, спеціальної підготовки

і навіть окремих аспектів розгляду проблеми вживання підлітками ПАР у навчальних програмах робить їх абсолютно необізнаними у цій сфері.

Компетентністний підхід в освіті висуває на перший план не інформованість учня, а вміння розв'язувати виникаючі в житті проблеми, тому формування ключових компетентностей ставить перед природничою освітою наступні завдання:

1) розкриття необхідності природничої освіти для розв'язання повсякденних життєво важливих проблем;
2) реалізація орієнтованого, диференційованого підходу до навчання природничим дисциплінам з урахуванням інтересів, схильностей і здібностей учнів;
3) виховання засобами предмета, розвиток культурних і духовних потреб, морального поводження в навколишньому середовищі;
4) формування засобами предмета здорового способу життя, розуміння небезпеки паління, алкоголізму, наркоманії, відповідальності у виборі способу життя.

У своїй педагогічній діяльності вчителі природничих дисциплін мають бути готовими до посилення валеологічного компонента змісту природничої освіти, що передбачає формування цілісного уявлення про світ і місце людини в ньому, виховання культури поведінки в природі, культури використання хімічних речовин.

Перед шкільними природничими предметами стоять такі цілі навчання:

- озброєння учнів валеологічно значимим понятійним апаратом;
- розкриття двоїстої ролі хімічної промисловості стосовно людини і природи;
- роз'яснення двоїстої біологічної ролі хімічних речовин у природі в залежності від їхньої концентрації;
- озброєння школярів практичними уміннями і навичками, що дозволяють безпечно жити в навколишньому світі;
- розкриття можливості змісту програм з біології та хімії, що сприяє ефективному формуванню в школярів системи наукових знань, поглядів і

переконань і забезпечує становлення відповідального ставлення учнів до свого здоров'я.

Для виконання таких завдань в учителів природничих дисциплін ще під час їхнього навчання у ВНЗ має бути сформована готовність до формування в учнів ЗСЖ, зокрема й до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. Така підготовка у ВНЗ становить собою складну, упорядковану, цілісну багато-структурну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, завдань і принципів професійно-педагогічної підготовки, спрямовується на формування системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок студентів, розвиток їх творчого підходу до виховної діяльності і підпорядковується меті – формуванню їхньої готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Ця підготовка включає ефективні умови, засоби, матеріали, технології і здійснюється в результаті цілісного педагогічного процесу, забезпечуючи формування готовності майбутнього вчителя до профілактичної діяльності.

Аналіз наукових досліджень з проблем формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності дозволяє виокремити три досить близьких підходи до трактування цього поняття: готовність як якість особистості; готовність як здатність до діяльності; готовність як синтез властивостей особистості. Перший підхід розкритий у працях Р. Гаврілова, М. Дяченко, Л. Кандибовіча, В. Сластьоніна, С. Смірнова, які визначають готовність до професійної діяльності як важливу професійну якість і як стійку характеристику особистості майбутнього вчителя.

В. Сластьонін трактує готовність як інтегровану професійно значущу якість особистості, що об'єднує в собі: позитивне ставлення до діяльності (мотивацію); адекватні вимоги професійної діяльності до рис вдачі, здібностей, проявів темпераменту; необхідні знання, вміння, навички; стійкі професійно важливі особливості процесів мислення [216]. Трактування готовності до професійної діяльності в межах першого підходу акцентує увагу на суб’єктності цього процесу. Науковці, які дотримуються такого підходу,

виділяють у структурі готовності мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний компоненти [70; 216].

Другий підхід відображений у поглядах В. Крутецького, А. Петровського, С. Рубінштейна та ін., які визначають готовність до професійної діяльності як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, що забезпечують здатність виконувати визначену діяльність на досить високому (творчому) рівні. Так, В. Крутецький у структурі готовності до професійної діяльності педагога виділяє дидактичні, академічні, комунікативні, творчі здібності, а також педагогічну уяву й здатність до розподілу уваги.

Цей підхід підкреслює зв'язок особистісного та діяльнісного аспектів готовності до професійної діяльності, акцентує увагу на творчому характері діяльності, на здатності виконувати діяльність на рівні майстерності.

Найбільш доцільним для нашого дослідження є третій підхід, який інтегрує в собі два попередніх. Він представлений у працях Б. Ананьєва, К. Дурай-Новакової та ін. Готовність до професійної діяльності вчителя визначена ними як особливий стан особистості, що виражається у внутрішньому настрої на певну поведінку з дітьми, установкою на активні й доцільні дії в роботі з ними. Складовими цього стану науковці виділяють компоненти: мотиваційний; пізнавальний; емоційний; вольовий; операційний.

Профілактична діяльність учителя має певні особливості. Основна мета профілактичної діяльності – це зміна поведінки (у контексті теми дослідження – з ризикованої щодо залежності від ПАР на більш безпечну).

Превентивні педагогічні заходи здійснюються зазвичай у таких напрямах:

1) достовірне, адекватне інформування молоді стосовно проблем залежності від ПАР;
2) створення мотивації до збереження здоров’я та безпечної поведінки;
3) формування поведінкових навичок.

До основних профілактичних заходів відносять: бесіди, лекції, конференції, науково-популярні фільми, колективні справи, масові виховні заходи тощо.

Враховуючи основні підходи до трактування поняття та структури готовності до педагогічної діяльності й особливості профілактичної діяльності педагогів, пропонуємо таке визначення: *готовність учителя природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР є системним особистісним утворенням, що складається з трьох компонентів (ціннісно-мотиваційного, інформаційно-когнітивного та операційно-процесуального), котрі формуються в процесі спеціально організованої природничої, психологічної та педагогічної підготовок під час навчання у ВНЗ і спрямовані на вироблення в майбутніх учителів:*

- *розуміння психологічних і педагогічних основ проблеми адитивної поведінки підлітків;*
- *усвідомлення власної відповідальності за виникнення цієї проблеми;*
- *знань, умінь і навичок організації профілактичних заходів.*

Для визначення стану готовності необхідно визначити її структуру, тобто, відповідні компонентам критерії, показники та рівні. Науковці трактують це поняття як рівень, показник, ознаку, параметр. У словнику-довіднику з професійної педагогіки термін „критерії” (від грец. *criterion* — засіб для судження) визначається як мірило, на основі якого відбувається оцінювання, класифікація або визначення процесу чи явища [217, с. 262]. Отже, критерій – це певна якість, на основі якої здійснюється оцінювання, порівняння, виявляється сформованість і рівень прояву певних показників. Для того, щоб визначити рівень готовності, потрібно розробити відповідні критерії, щоб вони задовольняли таким вимогам: об’єктивність у відображенні даних, що характерні предмету, який досліджується; комплексність даних об’єкта дослідження, тобто ці дані повинні бути постійними та стійкими; узгодженість з навчально-виховним процесом і зручність під час використання.

У новому тлумачному словнику української мови поняття „показник” визначається як: ознака чого-небудь, доказ, свідчення; певні дані за результатами роботи, процесу; дані про досягнення в чому-небудь. Схоже визначення цього поняття подано у великому тлумачному словнику сучасної української мови. Отже, ми можемо зазначити, що критерій є більш широким поняттям, ніж показник. Показник є компонентом критерію.

Для визначення критеріїв і показників готовності до профілактичної діяльності потрібно максимально врахувати специфіку цієї діяльності, яка може бути організована саме вчителями природничих дисциплін. Близькою за проблематикою для нашого дослідження виявилась дисертація А. Радченко (2012 р.), у якій запропоновані критерії та показники ефективності професійної підготовки вчителів основ здоров’я. У дисертації автор пропонує до мотиваційно-ціннісного критерію віднести уявлення про відповідальність за результати своєї праці; усвідомлення значення самооцінки себе як професіонала і свого місця в сфері фахової діяльності зі збереження здоров’я школярів; усвідомлення цілей і завдань виховання здорової особистості в умовах сучасної школи; здатність передбачати й розуміти труднощі під час викладання шкільного курсу „Основи здоров’я”. До науково-теоретичного критерію дослідниця відносить такі показники як володіння знаннями з теорії здоров’я, її основних понять і категорій; уявлення про здоров’я як про систему з пірамідальним принципом побудови; знання особливостей духовного, психічного, фізичного й соціального здоров’я, розуміння їх взаємозв’язків; знання валеологічного інструментарію, оздоровчих технологій та індивідуальної оздоровчої системи; знання змісту й методики викладання шкільного предмета „Основи здоров’я”. Критерій практичної когнітивності визначається в дисертації такими показниками як уміння добирати та адаптувати матеріал для розв’язання завдань предмету „Основи здоров’я”; уміння організовувати учнів на ведення здорового способу життя в повсякденні; проведення самостійних систематичних занять фізичними вправами; ознайомлення з правилами й способами їх використання в

загартуванні організму; здійснення розробки індивідуальної оздоровчої програми; уміння проводити роз’яснювальну й просвітницьку роботу серед учнів і батьків щодо причин захворювань і основних засобів їхнього запобігання; реалізація вмінь здійснювати науково-дослідну роботу з питань формування, збереження й зміцнення здоров’я школярів [190, с.9].

У дослідженнях Н. Синюк щодо формування готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики адитивної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів критеріями визначено мотиваційно-комунікативний, інформаційно-когнітивний і процесуально-рефлексивний [214].

Взявши за основу структури готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики адиктивної поведінки підлітків схожі критерії, ми розробили дещо іншу систему показників, які у більшій мірі відповідають специфіці шкільних курсів природничих дисциплін.

Готовність майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики адиктивної поведінки підлітків передбачає:

-володіння системою знань про взаємозв'язки фізичного, психічного і соціального здоров'я людини й суспільства;

-володіння організаційно-діяльнісними вміннями, необхідними для самоаналізу, розвитку своїх творчих здібностей і підвищення кваліфікації;

- усвідомлення здоров'я як цінності, володіння знаннями і уміннями щодо охорони здоров'я й безпеки життєдіяльності;

- уявлення про взаємодію організму й середовища, місце людини в еволюції Землі;

- володіння системою знань, умінь і навичок, які забезпечують збереження та зміцнення здоров'я, розвиток і вдосконалення психофізичних здібностей;

- володіння системою знань про учня як суб'єкта освітнього процесу, його вікові, індивідуально - типологічні особливості;

- володіння знаннями про біологічну природу та цілісність організму людини;

- володіння знаннями про здоровий спосіб життя і його основоположні ознаки;

- володіння знаннями про профілактику і корекцію звичок, що завдають шкоду здоров'ю.

Аналіз праць М. Дьяченка, К. Дурай-Новакової, Л. Кандибовича, Л. Кондрашової, О. Мороза, А. Пономарьова, К. Платонова, В. Сластьоніна, Г. Троцко, О. Щербакової надає можливість виокремити такі компоненти готовності майбутнього учителя до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР: ціннісно-мотиваційний, інформаційно-когнітивний та операційно-процесуальний.

Ціннісно-мотиваційний компонент визначає професійно-педагогічну спрямованість педагога й утворює основу для реалізації інших структурних компонентів готовності майбутнього вчителя до розв’язання проблеми профілактики адитивної поведінки підлітків. Наявність цього компоненту є запорукою особистісної активності майбутнього вчителя щодо організації навчально-виховного процесу, професійного пошуку, творчого підходу до формування в учнів знань і вмінь зі здорового способу життя й до створення безпечних, комфортних і результативних умов навчально-виховного процесу.

Проявом ціннісно-мотиваційного компоненту є гуманне ставлення до дітей, усвідомлення свого обов’язку вчителя-вихователя перед суспільством, відповідальності за виховання ЗСЖ кожної дитини. Основою цього компоненту є гуманістична спрямованість природничої освіти. Він пронизує інформаційно-когнітивний і операційно-процесуальний компоненти, є інтеграційним ядром їх взаємозв’язку у підготовці майбутнього вчителя природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Інформаційно-когнітивний компонент відображає систему загально педагогічних, психологічних і природничих знань, що необхідні вчителю природничих дисциплін для профілактики адитивної поведінки школярів. Цей

компонент визначає обсяг і мобільність знань, розуміння міжпредметних зв'язків та інших навчально-виховних аспектів курсів природничих дисциплін.

Інформаційно-когнітивний компонент пов'язаний з накопиченням необхідної інформації, спрямований на оволодіння студентами знаннями про хіміко-біологічні властивості ПАР, їх вплив на організм людини. Він передбачає також збагачення системи професійно-педагогічних знань стосовно превентивного виховання, видів профілактичної діяльності, розширенню валеологічного світогляду, ознайомленню з досвідом організації профілактичних заходів у навчальних закладах України та інших країн.

Операційно-процесуальний компонент забезпечує практичну реалізацію діяльності щодо створення оптимальних умов безпеки життя й діяльності школярів у навчально-виховному процесі. Він поєднує в собі вміння застосовувати набуті знання на практиці; володіння загально педагогічними та специфічними прийомами та засобами педагогічного впливу; стабільність коригувальної діяльності з виправлення виявлених недоліків.

Операційно-процесуальний компонент включає в себе систему практичних умінь і навичок, які реалізовуються майбутніми вчителями природничих дисциплін у процесі виховання в школярів ЗСЖ: уміння підготувати підлітків до сприймання валеологічної інформації, пояснити учням шкідливість ПАР на уроках з природничих дисциплін, організовувати позакласні заходи та уроки з профілактичною метою; вміння будувати відносини з підлітками та міжособистісні відносини підлітків між собою; уміння організувати цікаве дозвілля підлітків і колективну роботу учнів; уміння організувати співпрацю з батьками учнів щодо профілактики адитивної поведінки підлітків.

На основі аналізу теоретичних джерел щодо готовності майбутнього педагога до професійної діяльності, сучасних підходів до розуміння сутності професійної педагогічної підготовки ми прийшли до висновку, що комплексний характер підготовки вчителів природничих дисциплін до здійснення первинної

профілактики залежності підлітків від ПАР забезпечують взаємопов'язані між собою компоненти, які ми розглядаємо як критерії готовності.

Визначальним у зазначеній системі підготовки вважаємо ціннісно-мотиваційний компонент, який включає в себе: усвідомлення масштабів проблеми залежності підлітків від ПАР, необхідності профілактики залежності підлітків від ПАР, відповідальності за формування в учнів ЗСЖ, цінності принципу гуманізму в навчанні природничих дисциплін; ціннісне ставлення до власного здоров'я та здоров'я учнів; розуміння можливостей змісту природничих дисциплін у профілактиці адитивної поведінки учнів; бажання здійснювати профілактичну діяльність; прагнення співпраці з батьками учнів у вихованні ЗСЖ; прагнення позбавитись власних шкідливих звичок тощо.

На основі виділених критеріїв і показників готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР нами розроблено методику її діагностики на різних етапах професійно-педагогічної підготовки студентів. У дослідженні застосований спосіб діагностики за рівнями. Шкала оцінювання включає 5 рівнів сформованості готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий.

Низький рівень характеризує часткова сформованість компонентів підготовки майбутнього вчителя, відсутність відповідальності за виховання в учнів ЗСЖ, недостатні знання про хіміко-біологічні властивості ПАР, відсутність практичних умінь і навичок для превентивного виховання підлітків, недостатнє розуміння можливостей природничих дисциплін у здійсненні первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Рівень *нижче середнього* характеризується неповною сформованістю компонентів готовності до превентивної педагогічної діяльності; недостатнім розумінням можливостей природничих дисциплін у здійсненні первинної профілактики залежності підлітків від ПАР; погано сформованими вміннями

відбору та аналізу дидактичного матеріалу; недостатньо розвиненими практичними навичками організації профілактичної діяльності.

Середній рівень характеризується неповною сформованістю цілісної структури готовності до превентивної педагогічної діяльності, достатньою увагою до можливостей природничих дисциплін у здійсненні первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, сформованими вміннями відбору та аналізу дидактичного матеріалу, недостатньо розвиненими практичними навичками організації профілактичної діяльності.

Рівень *вище середнього* характеризується сформованістю всіх компонентів готовності у їх єдності та взаємодії; достатнім ступенем розуміння превентивних можливостей природничих дисциплін; усвідомленням необхідності здійснення профілактичної діяльності; наявністю знань, сформованістю умінь і навичок, необхідних для профілактики залежності підлітків від ПАР; умінням добирати дидактичний матеріал для занять з підлітками й розкривати шкідливість ПАР, творчим підходом до профілактичної діяльності.

Високий рівень готовності характеризується сформованістю всіх компонентів у їх єдності та взаємодії, цілісністю особистісно-професійної характеристики майбутнього вчителя; високим ступенем розуміння превентивних можливостей природничих дисциплін, необхідності здійснення профілактичної діяльності, міцністю знань, сформованістю умінь і навичок, необхідних для профілактики залежності підлітків від ПАР, умінням добирати дидактичний матеріал для занять з підлітками й розкривати шкідливість ПАР, творчим підходом до навчальної та профілактичної діяльності.

Для з’ясування рівня готовності студентів до такої профілактичної діяльності до кожного критерію було визначено показники, тобто такі характеристики, що піддаються вимірюванню в числовому еквіваленті. Кожний показник оцінювався за 5-ти бальною шкалою (табл. 1.2).

На констатувальному етапі дослідження було здійснено опитування студентів природничих спеціальностей 1-го і 4-го курсів.

Таблиця 1.2

Критерії та показники готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики вживання підлітками ПАР

Критерії	Показники	1 курс	4 курс
Ціннісно-мотиваційний	усвідомлення масштабів проблеми залежності підлітків від ПАР	3,3	3,3
	усвідомлення необхідності профілактики залежності підлітків від ПАР	3,2	3,3
	усвідомлення відповідальності за формування в учнів ЗСЖ	3	2,9
	усвідомлення цінності принципу гуманізму в навчанні природничих дисциплін	3,1	3,3
	ціннісне ставлення до здоров'я учнів	3,3	3,2
	розуміння можливостей змісту природничих дисциплін у профілактиці адитивної поведінки	2,8	2,9
	бажання здійснювати профілактичну діяльність	3,2	3,1
	прагнення співпраці з батьками учнів у вихованні ЗСЖ	2,7	2,9
	бажання співпрацювати з шкільним психологом	2,7	2,8
	прагнення позбавитись власних шкідливих звичок	3,3	3,1
Інформаційно-когнітивний	знання про види ПАР і масштаби їх вживання підлітками	2,6	2,7
	знання особливостей адиктивної поведінки	2,6	2,5
	знання про хімічний склад ПАР	2,5	2,7
	знання про вплив ПАР на організм людини	2,6	2,7
	розуміння впливу шкідливих звичок підлітків на розвиток суспільства	2,5	2,8
	знання про напрями профілактичної діяльності	2,8	3,0
	знання про джерела інформації щодо профілактики вживання підлітками ПАР	3,1	3,3
	знання основ принципу гуманізму в освіті	3,0	3,1
	розуміння суті гуманітаризації природничої освіти	2,5	2,7
	знання основ здорового способу життя	2,5	2,6
Операційно-процесуальний	уміння пояснити учням шкідливість ПАР на уроках з природничих дисциплін	2,8	3,3
	уміння організовувати позакласні заходи з профілактичною метою	3,0	3,2
	уміння використовувати інформаційні матеріали профілактичного змісту на уроках	3,0	3,3

	Уміння організувати заходи з виховання ЗСЖ	3,1	3,2
	вміння будувати толерантні стосунки з підлітками	3,1	3,3
	уміння будувати міжособистісні відносини підлітків між собою	3,0	3,1
	уміння організувати цікаве дозвілля підлітків	3,1	3,0
	уміння професійного розв'язання ситуацій	2,6	2,8
	уміння організовувати колективну роботу учнів	3,1	3,2
	уміння організувати співпрацю з батьками учнів щодо профілактики адитивної поведінки підлітків	2,8	3,0
	середнє значення	**2,90**	**3,01**

Із таблиці видно, що значення показників мало змінились за роки навчання студентів у ВНЗ. Методами математичної статистики було підтверджено несуттєвість розбіжностей. Зокрема обчислення критерію згоди дало значення 0,67, що вказує на те, що традиційна професійна підготовка дає незначущі зміни у формуванні готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Оскільки показників 30, то максимальною сумою балів є число 150. Для визначення рівня готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР користувались такою кваліметричною шкалою (табл. 1.3):

Таблиця 1.3

Розподіл студентів 1-го та 4-го курсів за рівнями готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

	Рівні				
	низький	нижче середнього	середній	вище середнього	Високий
	1	2	3	4	5
Бали	1-30	31-60	61-90	91-120	121-150
1-й курс	35%	43%	14%	8%	0%
4-й курс	31%	44%	16%	9%	0%

Розподіл студентів 1-го та 4-го курсів за рівнями готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР краще видно з кругових діаграм на рис.1.1.

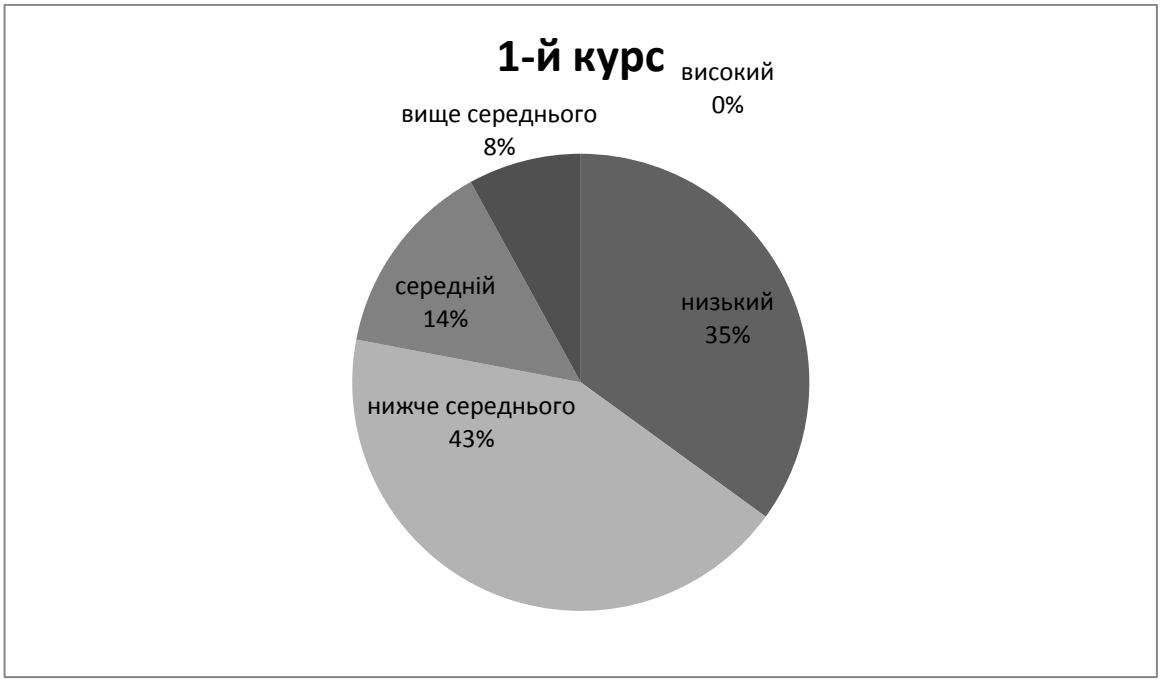

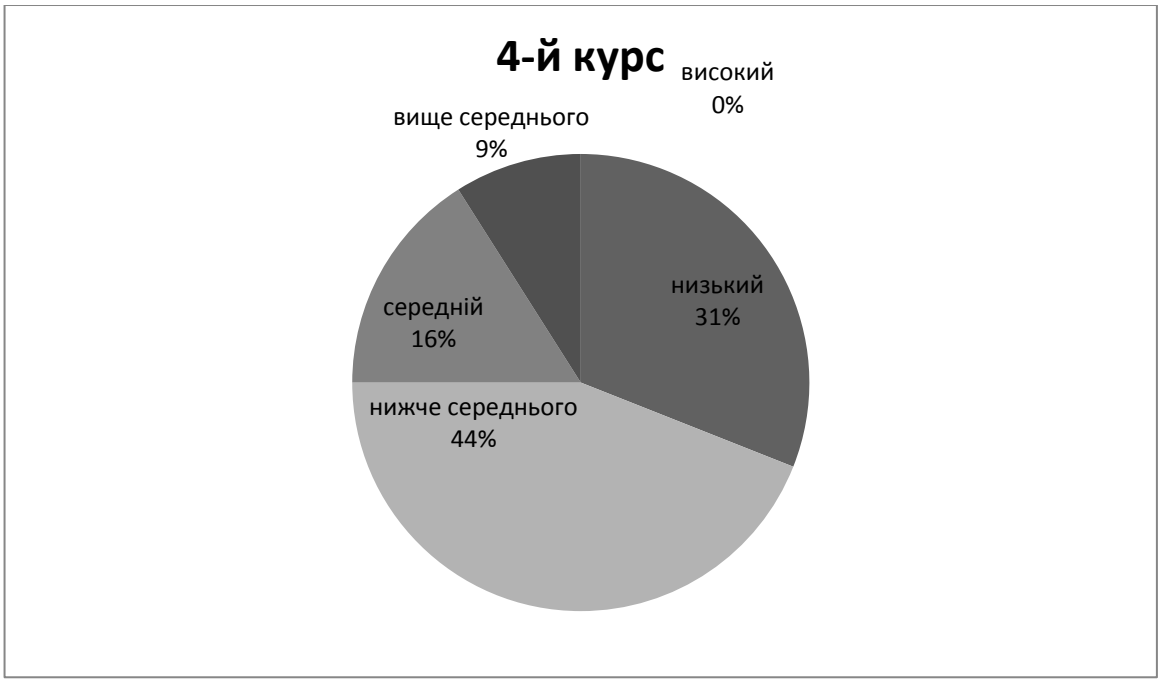

Рис. 1.1 Розподіл студентів 1-го та 4-го курсів за рівнями готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

З рисунків видно, що більшість студентів мають рівень готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР нижчий середнього.

Такий рівень готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР не може гарантувати успіху профілактичної діяльності. Тому наступним кроком у нашому дослідженні було проведення експерименту з підвищення рівня готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками ПАР.

Висновки до першого розділу

Аналіз ситуації, що склалася наразі в Україні щодо вживання підлітками ПАР показав, що стараннями лише шкільних психологів і соціальних педагогів проблему адитивної поведінки підлітків не розв’язати. Потрібно залучати до профілактичної діяльності всіх учителів-предметників, а найбільші можливості для цього мають саме вчителі природничих дисциплін.

Профілактика – науково обгрунтовані здійснювані дії, спрямовані, на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціо-культурних колізій у окремих індивідів груп ризику, збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкриття їх внутрішніх потенціалів. Часто первинна профілактика потребує комплексного підходу, який приводить в дію системи й структури, здатні запобігти можливі проблеми або розв’язати поставлені завдання. Психолого-педагогічна профілактика – це система попереджувальних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, чинників та умов, що викликають ті чи інші недоліки в розвитку дітей.

Аналіз навчально-виховного процесу з природничих дисциплін – фізики, хімії, біології та географії – свідчить, що на заняттях з цих дисциплін відбувається ефективне формування в учнів знань, умінь, навичок і переконань з безпеки життєдіяльності, але виховання відповідного ЗСЖ в учнів може забезпечити лише високопрофесійний вчитель природничих дисциплін за

умови якісної його підготовки у педагогічному ВНЗ до профілактичної діяльності.

Така підготовка у ВНЗ становить собою складну, упорядковану, цілісну багато-структурну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, завдань і принципів професійної підготовки майбутнього вчителя природничих дисциплін, спрямовується на формування системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок студентів, розвиток їхнього творчого підходу до виховної діяльності і підпорядковується меті – формуванню їхньої готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Проведені опитування вчителів природничих дисциплін показали, що дуже багато тем з різних навчальних предметів можуть бути приводом для профілактичної роботи. Проте тут необхідна ще більша робота з визначенням не лише змісту, а й технологій подання навчального матеріалу, а також визначення процедури, що дозволяє вчителям природничих дисциплін здійснювати профілактичну діяльність.

Для цього потрібно навчити педагогів основам профілактичної діяльності, надати їм адекватну інформацію про сучасні психоактивні речовини, особливості підліткових алкоголізму та наркоманії в умовах сьогодення, про методи виявлення груп ризику. Здійснення вчителями природничих дисциплін профілактики залежності учнів від ПАР ускладнюється тим, що педагогів не вчать оптимальної тактики поведінки з підлітками. Тому необхідним є озброєння педагогів технологіями й засобами формування в учнів здорового способу життя.

Враховуючи основні підходи до трактування поняття та структури готовності до педагогічної діяльності й особливості профілактичної діяльності педагогів, пропонуємо таке визначення: *готовність учителя природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР* є системним особистісним утворенням, що складається з трьох компонентів (ціннісно-мотиваційного, інформаційно-когнітивного та операційно-процесуального), котрі формуються в процесі спеціально організованої

природничої, психологічної та педагогічної підготовок під час навчання у ВНЗ і спрямовані на вироблення в майбутніх учителів:

- розуміння психологічних і педагогічних основ проблеми адитивної поведінки підлітків;
- усвідомлення власної відповідальності за виникнення цієї проблеми;
- знань, умінь і навичок організації профілактичних заходів.

Основні результати дослідження, що представлені в першому розділі дисертації, опубліковані в працях автора [].

РОЗДІЛ 2
РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРВИННОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПАР

2.1 Обгрунтування організаційно-педагогічних умов і моделі формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики залежності підлітків від ПАР

Здійснюючи первинну профілактику, вчителю необхідно враховувати, що формування індивідуальних установок стосовно вживання наркотиків відбувається з дитинства. Тому дуже багато залежить від школи, яка є основним інститутом соціалізації дитини. Профілактика тютюнопаління та наркоманії в школі повинна базуватися на знанні вчителями факторів ризику розвитку цих явищ і їх причин. Вона передбачає уміння вчителів дати переконливі й вичерпні відповіді учням на запитання, які у них можуть виникнути стосовно алкоголю чи наркотиків. Найбільше таких запитань учні адресують саме вчителям природничих дисциплін.

Для організації підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики залежності підлітків від ПАР необхідно було використати відповідні методологічні підходи. Методологічною основою більшості педагогічних досліджень є філософське вчення про цілісність системотвірних зв'язків і відношень, спрямованих на формування та розвиток особистості; особистісно-орієнтований підхід, що вимагає визнання унікальності особистості учня, його інтелектуальної та етичної свободи, права на повагу; діяльнісний підхід, що організовує повноцінну в соціальному та етичному відношенні життєдіяльність; полісуб’єктний (діалогічний) підхід, заснований на вірі в позитивний потенціал людини, в її необмежені творчі можливості постійного розвитку та самовдосконалення, який у поєднанні з особистісним і діяльнісним підходами складає суть методології гуманістичної педагогіки;

антропологічний підхід, що означає системне використання даних усіх наук про людину як предмет виховання.

Згадані підходи надзвичайно цінні й продуктивні в дослідженні та вирішенні педагогічних проблем [7, с.8], а тому вважаємо за доцільне розглянути кожен з них.

Аксіологічний підхід в освітній діяльності надзвичайно важливий, оскільки розглядає особистісно значущі й життєво важливі потреби людини як цінність, саморозвиток суб'єктів освітнього процесу як цінність освіти; орієнтує на виявлення різноманітних зв'язків самореалізації людини, що представляють особливу цінність, і зведення їх у єдину концепцію; попереджає небезпеку інтуїтивних уявлень про цінності. Аксіологічний підхід визначає людину як вищу мету суспільства й самоціль суспільного розвитку, освітній процес – як розширене відтворення соціокультурного досвіду, орієнтує взаємодію на загальнолюдські, національні й професійні цінності, а фахівця на усвідомлення цінностей майбутньої професійної діяльності. Тому можна зробити висновок, що сукупності цінностей не можуть бути незмінні і не можуть бути остаточно задані, інакше вони гальмуватимуть розвиток взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Проблема цілей виховання та освіти, цінностей і ідеалів людини в суспільстві завжди була актуальною. Але наразі ця проблема загострюється в зв’язку з тим, що в сучасних умовах людина поглинена потоком споживання, гонитвою за успіхом і матеріальними благами. Недосягнення успіху в житті викликає стрес і депресію, відчуття безглуздя життя. У спробах побороти це відчуття людина часто починає вживати ПАР.

Сенс життя знаходиться поза людиною, і прагнення до нього й створює те здорове психологічне навантаження, якого потребує особистість. Саме педагог може і повинен допомогти своїм вихованцям у пошуку сенсу життя. Знайти сенс життя – найбільша і найвища цінність, неодмінна умова людського щастя.

Аксіологічний підхід як стратегія підготовки майбутнього педагога виступає методологічною основою концепції та моделі підготовки майбутніх

учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, реалізація якої в освітньому процесі університету дає можливість розвинути аксіологічний потенціал особистості – багаторівневе інтеграційне динамічне новоутворення, що характеризується наявністю стійкої ієрархії ціннісних орієнтацій, які визначають характер майбутньої професійної діяльності.

Діяльнісний підхід, привносячи свої характеристики в цілі й завдання педагогічного процесу, перебудовує, головним чином, його процесуально-технологічну сторону у такий спосіб, щоб суб'єкти освітнього процесу оволоділи діяльністю у її цілісному уявленні [89, с.8]. Необхідність реалізації в професійній освіті майбутніх учителів природничих дисциплін діяльнісного підходу зумовлена тим, що діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Діяльнісний підхід заснований на активному ставленні людини до співвіснування з іншими і дозволяє знайти найбільш суттєві механізми поширення гуманістичних стосунків у суспільстві, і, відповідно до цього, - механізми ефективної адаптації людини до соціального середовища. Він передбачає опору на активність, свідомість і самостійність; орієнтацію не на вербальну дію, а на діяльність самого студента; забезпечення суб'єктивної свободи у виборі діяльності та її компонентів; побудову виховання шляхом спеціально організованої діяльності та спілкування майбутніх педагогів.

Гуманістичний підхід передбачає зміну характеру педагогічних впливів на студентів: від керування, статусної диференціації до гуманістично спрямованої взаємодії, співпраці та уваги до пізнавальної активності студентів. Майбутні педагоги виступають суб'єктами діяльності поруч із викладачем, а розвиток їхньої особистості, їхня самоактуалізація, професійне становлення стають основними цілями такої співпраці. Змінюється також і позиція студентів, які переорієнтовуються з результату засвоєння знань і отримання за це оцінки на активну співпрацю з викладачем, самоосвіту, реалізовують потужний потенціал власної пізнавальної активності, скеровуючи її на

вироблення власної гуманістичної спрямованості як майбутнього фахівця-гуманіста.

Актуальним завданням професійної освіти в нинішніх умовах розвитку суспільства є забезпечення готовності випускника використовувати набуті знання, навички й уміння в практичній діяльності і враховувати при цьому соціальні наслідки своїх професійних дій. Тобто назріла об'єктивна необхідність скорочення екстенсивних форм навчання студентів і переходу до інтенсивних форм.

Гуманістичний підхід набув статусу глобальної педагогічної парадигми, що створює передумови для розроблення особистісно-орієнтованих технологій навчання. Актуальним завданням стає пошук інноваційних форм, методів і технологій навчання, які були б спрямовані на підготовку педагогів, здатних виконувати складні науково-дослідні, фахово-прикладні й творчі завдання. Зазначене вказує на доцільність застосування у підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін *технологічного підходу*.

Оскільки педагог працює в системі „людина-людина" і основою його професійної діяльності є взаємодія та спілкування з іншими людьми, то є потреба в реалізації *діалогічного підходу* в його професійній підготовці. Пояснюємо це тим, що головним змістом і специфікою наукових гуманітарних досліджень є світ людини, людська суб'єктивність, а головним принципом досліджень і побудови гуманітарного знання є принцип комплементарності, який визначає діалогічність у якості найголовнішого концептуального методу у викладанні всіх дисциплін у вищій школі.

У XXI столітті функціонування освітньо-виховних систем має спрямовуватись на педагогічну підтримку становлення й розвитку суб'єкта освіти як самостійності, автора й творця своєї долі, як особистості з багатьма значущими для суспільства й самої людини характеристиками. Тому, безсумнівно, необхідний *особистісний підхід*, реалізація якого дозволяє наблизитися до вирішення цього завдання. Особистісний підхід насамперед змінює основоположну характеристику педагогічного процесу – мету, робить

головними завдання становлення та розвитку особистісних властивостей суб'єктів освіти, розвиток їхнього особистісного досвіду.

Особистісний підхід зорієнтовує навчально-виховний процес на особистість як мету, суб'єкт, результат і основний критерій ефективності професійної підготовки. Цей підхід вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального та морального потенціалу, права на повагу, розвиток природних задатків і здібностей. Особистість – це насамперед громадянин держави і патріот, це людина, яка володіє універсальною спеціальною підготовкою (спеціаліст), це людина широкого світогляду, високого рівня загальної культури. Особистісний підхід передбачає визнання права кожної особи на свободу, самовизначення, індивідуальність і самовираження; визнання та виконання своїх обов'язків перед собою та іншими.

Особистість – досить складна система якостей і характеристик, яка включена в різні види діяльності, звідси гостра необхідність системного й діяльнісного підходів, їх методології, технології реалізації. Традиційна система освіти, що базувалася на принципах класичної науки, в якій домінують такі світоглядні та методологічні принципи, як раціоналізм, детермінізм, механіцизм та редукціонізм, не може вже ефективно виконувати роль засобу пізнання людиною світу. Сьогодення вимагає розробки нової парадигми освіти, яка б відповідала потребам часу та базувалась на постнекласичній науці, що об'єднує в собі ідеї еволюції з ідеями *системного підходу* та розповсюджується на всі сфери людського буття. Різні спеціальні дисципліни опосередковано готують студента до майбутньої діяльності, формують уявлення про реальний навчально-виховний процес, однак педагогічна теорія не в змозі скласти цілісну картину професійної підготовки у вигляді співіснування різних фрагментарних предметних теорій.

Із системним тісно пов'язаний *синергетичний підхід*. На відміну від системного підходу, де основна увага акцентується на зв'язках частин у цілому, синергетика досліджує причини властивостей системи. Синергетичний підхід – вивчення об'єкта як складної системи, що самоорганізується. Прикладів

систем, що здатні до самоорганізації, є багато (природа, суспільство, колектив, людський організм та ін.). Ідеї синергетики, зародившись у хімії і фізиці, сьогодні з успіхом використовуються в екології, біології, геології, соціології, економіці, медицині, мистецтві, педагогіці та інших галузях. Синергетика дає новий образ світу природи, людини та суспільства як відкритих динамічних систем, що розвиваються за нелінійними законами, розкриває подвійну природу випадкового.

Вважаємо, що майбутні педагоги також мають знати, що головною метою нової гуманістичної парадигми освіти є демократизація управління педагогічним процесом, досягнення рівноправних стосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії, що найбільш ефективно, на наш погляд, може забезпечуватись за умови синергетичного підходу в організації педагогічного процесу.

Синергетика заснована на ідеях системності, цілісності світу, нелінійності. Вона вивчає відкриті системи, що знаходяться в стадії становлення, де відбуваються несподівані повороти, пов'язані з вибором шляхів подальшого розвитку. Таким відкритим, нелінійним, що складається з багатьох чинників зі складними взаємозв'язками, віддаленими від рівноваги, з ознаками самоорганізації, самопобудови, є педагогічний процес у вищій школі [113]. Синергетичний підхід розширює уявлення про педагогічну реальність і дає змогу створити нові прикладні методології дослідження та організації певних аспектів педагогічного процесу, однак не може стати універсальним методом розв'язання теоретичних і методологічних проблем педагогіки як системи.

Для професійної освіти важливим є таке положення синергетики: навчальний ефект сумісного розгляду складних інтегрованих завдань значно перевищує навчальний ефект від вирішення ізольованих завдань. Сумісне вивчення взаємопов'язаних процесів і явищ створює можливість для майбутніх фахівців самодобудовувати знання, забезпечує досягнення цілісного їх сприйняття.

Інтегроване вивчення спорідненого навчального матеріалу, підсилення впливу різних аналізаторів для сприйняття інформації, об'єднання різних джерел інформації, що подається в різних виглядах, можуть призвести до сильного синергетичного ефекту. Індивідуально-особистісний характер навчання, специфічні особливості навчального процесу, вплив на перебіг навчання різних чинників, у тому числі й неістотних, виключають повну алгоритмізацію навчання. Синергетичний підхід до аналізу проблеми залежності від ПАР і методичних знань з організації профілактичної діяльності дає можливість проектувати й конструювати систему професійно-методичної підготовки, як таку, що здатна до самоорганізації, до саморозвитку. З позицій концепції самоорганізації, майбутні педагоги повинні оволодіти різними методами й технологіями навчання: у реальному навчальному процесі в них має бути ситуація вибору з альтернатив.

У працях Н. Лежневої [129], О. Робуль [195], Т. Тюріної [234], М. Федорової [239] та інших науковців розглянуті питання застосування синергетичного підходу в системі вищої освіти. Дослідники розглядають синергетичний підхід у якості світоглядної позиції і доводять, що людина в нестійкому та суперечливому світі відчуває невпевненість у завтрашньому дні, постійно знаходиться в пошуку і стоїть перед вибором, й все це останнім часом стає нормою. Застосування синергетичного підходу в процесі професійної підготовки Н. Лежнева, наприклад, бачить у створенні ситуації відкритого діалогу викладача та студента, „у результаті якого відбувається не тільки „народження” для студента (а може й не тільки для нього) знання, але відбувається відкриття себе й інших, ініціювання вибору власного шляху” [129, с.24]. Як зазначає дослідниця, у процесі спрямування студента шляхом самовизначення, саморозвитку особливе значення набуває проблема формування морального імперативу, який буде орієнтацією для людини в світі, що швидко змінюється і має невизначений характер [129].

Синергетичний підхід дає можливість розглянути еволюцію людини з урахуванням її цілісності. Т. Тюріна, розглядаючи феномен "духовності",

вважає, що саме синергетична педагогіка надає нові можливості та перспективи для розуміння природи духовності, характеру еволюційних процесів, що відбуваються в цілісній природі людини [234, с.149]. Науковцями з'ясовано, що синергетичний підхід тим ефективніший, чим повніші й цілісніші уявлення про чинники, що впливають на досягнення цілей педагогічної системи, чим упорядкованіші ці уявлення, що передбачає, зокрема, знання про домінуючі фактори в тій чи іншій ситуації функціонування та розвитку [89, с.8].

Усе викладене вище дає підстави зробити висновок, що в підготовці майбутніх учителів до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР доцільним є застосування аксіологічного, діяльнісного, технологічного, діалогічного, гуманістичного, особистісного, системного та синергетичного підходів.

У професійній підготовці майбутніх фахівців найкращих результатів можна досягти лише в тому випадку, якщо для цього створені оптимальні педагогічні умови, тобто педагогічні обставини, які сприяють або протидіють прояву педагогічних закономірностей.

У педагогічній і психологічній літературі є різні підходи до класифікації педагогічних умов. Зокрема, В. Смирнов поділяє педагогічні умови на об'єктивні та суб'єктивні. До суб'єктивних умов автор відносить наявність у суб'єкта діяльності вираженої потреби й стійких мотивів її здійснення, ухвалення ним мети й програми діяльності, досвід організації та здійснення діяльності – теоретична підготовленість, сформованість умінь і навичок планування, виконання практичних дій і операцій; відповідність змісту й характеру діяльності індивідуальним особливостям суб'єкта; емоційно-психологічний і фізичний стан суб'єкта діяльності.

У групу об'єктивних віднесені організаційні, середовищні та ресурсні умови. Організаційні й средовищні включають переконливе мотивування й чітку постановку мети (цілевизначення) діяльності, раціональне планування, організацію контролю, об'єктивну оцінку, сприятливий етично-психологічний клімат у групі, відповідні прийнятим нормам виробничо-побутові та санітарно-

гігієнічні умови діяльності. До ресурсних умов відносяться матеріально-технічне забезпечення діяльності: інструменти, пристосування, матеріали, організація робочого місця; інформаційне забезпечення діяльності; кадрове забезпечення діяльності: компетентні керівники й організатори, виконавці.

На наш погляд, вищезгадані класифікації педагогічних умов і принципів досить повні й деталізовані і, отже, можуть бути використані для аналізу різних видів педагогічної діяльності, в тому числі й відносно профілактики адиктивної поведінки підлітків. З огляду на специфіку організації профілактичної діяльності та підготовки до такої діяльності, вважаємо за необхідне визначити саме організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Організаційно-педагогічними умовами, вслід за А. Литвином, вважаємо комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу та особистісні параметри всіх його учасників. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвиткові особистості й створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій [137, с.28].

Формування ЗСЖ учнів засобами природничих дисциплін здійснюється в декількох напрямах:

1) засвоєння змісту валеологічного компонента на уроках природничих дисциплін;
2) здійснення первинної профілактики вживання учнями ПАР у процесі викладання факультативів, в ході індивідуально-групових занять учнів, за допомогою організації проектної та дослідницької діяльності школярів;

3) реалізація превентивного виховання під час проведення масових позакласних заходів з природничих дисциплін.

Для здійснення такої профілактичної діяльності вчитель має володіти необхідними ціннісними установками, теоретичними знаннями і навичками організації виховних профілактичних заходів. Мотиваційно-ціннісний критерій готовності містить у собі мотиви, потреби, інтереси, переконання, цінності та визначає спрямованість майбутнього вчителя на здійснення профілактичної діяльності. При цьому ми керувалися ідеями К. Платонова, С. Рубінштейна, які зазначали, що професійно-педагогічна спрямованість особистості визначає внутрішню позицію і ставлення до діяльності, є найважливішою умовою мотиваційно-ціннісного критерію.

Мотиваційна сфера готовності ґрунтується на усвідомленні значущості профілактичної діяльності вчителя, формуванні поваги до особистості підлітка, прагненні до пошуку нових, ефективніших методів у роботі із цією категорією учнів. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів стимулює розумові процеси, є джерелом інтелектуальної активності; мобілізує творчі сили та пошук при виконанні пізнавальних завдань.

Розглядаючи мотиваційно-ціннісний критерій готовності до профілактичної діяльності, ми акцентували увагу на двох видах мотиву: педагогічному й особистісному. До педагогічних мотивів зараховуємо потребу в профілактичній діяльності, у взаємодії та спілкуванні з підлітками, можливість здійснювати фаховий вплив на учнів і отримувати результати праці. До особистісних мотивів зараховуємо потребу в творчій діяльності, у подоланні труднощів, пов'язаних з роботою, у саморозвитку, самореалізації та самоствердженні. Крім того, у мотиваційну структуру готовності особистості до будь-якої діяльності можуть входити пізнавальні, загальносоціальні, професійні, утилітарні мотиви тощо.

Зауважимо, що робота з підлітками є складним процесом, який вимагає від сучасного вчителя сформованих відповідних ціннісних орієнтацій. Педагоги- науковці розглядають ціннісну орієнтацію як систему стійких

ставлень особистості до навколишнього світу й до самого себе у формі фіксованих установок на ті чи інші цінності матеріальної чи духовної культури суспільства, тобто характеризують ціннісну орієнтацію через спрямованість особистості на певні цінності [217, с.128]. Ціннісні орієнтації визначають пріоритетність професійного вибору людини та спрямованість на здійснення відповідної діяльності. Система цінностей визначає поведінку й діяльність майбутнього вчителя, формує готовність керуватися ними в діяльності.

Отже, головною суттю готовності до профілактичної діяльності є позитивні установки, мотиви й ціннісні орієнтації особистості. Формування готовності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів. Потребу в первинній профілактиці залежності підлітків від ПАР майбутній учитель природничих дисциплін усвідомить лише тоді, коли буде обізнаний з реальним станом проблеми і тими загрозами, що несе адитивна поведінка кожному підлітку й суспільству в цілому. Тому *першою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо **залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР** (ціннісно-мотиваційний компонент готовності).

Наступним у готовності студентів до здійснення профілактики залежності підлітків від ПАР ми виділили інформаційно-когнітивний критерій, який багатьма науковцями визначається як знаннєвий. Готовність до роботи з підлітками можлива за умов отримання належних знань про психофізіологічний розвиток дітей цього віку, причини виникнення залежності від ПАР, інноваційні методи педагогічної діяльності та напрями профілактичної діяльності.

Для здійснення профілактичної діяльності учитель має володіти системою природничих, психологічних і педагогічних знань. Він має знати, де знайти інформацію про види ПАР, їх вплив на організм, мати уявлення про напрями й форми профілактичної виховної діяльності й технології навчання, що породжують пізнавальний інтерес учнів і їхнє прагнення до успіху,

саморозвитку, самоствердження. Тому *другою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо **формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності вчителя** (інформаційно-когнітивний компонент готовності).

Мотивації й знань для організації успішної профілактичної діяльності замало. У майбутніх учителів ще під час навчання у ВНЗ потрібно сформувати практичні навички такої роботи. Тому до операційно-процесуального компонента готовності ми включаємо вміння й навички організації первинної профілактики. Уміння – це усвідомлене застосування знань під час практичної діяльності. Під навичками розуміють уміння, доведені до автоматизму, або форми оволодіння окремими елементами діяльності, психофізичні новоутворення, завдяки яким виявляється спроможність виконувати певну дію раціонально, з належною точністю і швидкістю.

Серед умінь і навичок науковці виділяють дидактичні, виховні, методичні й дослідницькі уміння, уміння й навички в самоосвітній роботі; конструктивні (уміння проектувати, планувати діяльність, опрацьовувати подану інформацію, передбачати ускладнення в роботі), організаторські (уміння організовувати різноманітну діяльність дітей, активізувати та застосовувати свої знання й досвід); комунікативні (уміння взаємодіяти з дітьми, здійснювати підхід до кожного підлітка) та гностичні (уміння аналізувати, пізнавати своїх вихованців, особливості їхнього розвитку, спостерігати за внутрішнім світом учня, розуміти його) [100, с.316] вироблення практичних умінь.

Для роботи з підлітками важливим є вміння визначати мету профілактичної діяльності; оптимально відбирати зміст, форми й методи, засоби для її реалізації; уміння спілкуватися з підлітками; володіння діагностичними й корекційними уміннями. Операційно-процесуальний

компонент передбачає також володіння інноваційними технологіями, методикою роботи й уміння планувати виховну роботу з підлітками.

На практиці для профілактики адиктивної поведінки підлітків дорослі вибрали тактику, засновану на залякуючій, застережливій інформації про шкоду психоактивних речовин. Це дає зворотний ефект, оскільки підлітки вирішують проблему ідентифікації себе зі світом дорослих способом заперечення та форсування вікових криз. У цьому сенсі, якщо дорослі попереджають і забороняють якісь дії, пов'язані з вживанням ПАР, саме подолання цих заборон і представляє для підлітків вікову ситуацію розвитку особистості: чим інтенсивніше педагоги реалізують інформаційні залякуючі способи в системі профілактичної роботи в підлітковому середовищі, тим активніше вони сприяють ініціації в підлітків прагнень подолати ці заборони (Н. Дюндік, Е.Федоренко [71]).

Очевидно, що вчителі мають обрати інші шляхи та напрями первинної профілактики вживання підлітками ПАР. Визначати можливості природничих дисциплін у здійсненні профілактичної діяльності пропонуємо ще під час навчання у ВНЗ. Тому *третьою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо **розвиток у майбутніх педагогів навичок реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР** (операційно-процесуальний компонент готовності).

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо модель формування готовності вчителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, яка складається з цільового, теоретико-методологічного, методичного, організаційно-процесуального та результативного блоків (рис.2.1.).

Рис. 2.1. Модель формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин

На основі розробленої моделі ми пропонуємо поетапну методику з організації підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, що представлена в другому розділі дисертації. Кожний етап експериментальної методики – це реалізація певної організаційно-педагогічної умови, спрямованої на формування конкретного компоненту готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.Розглянемо методику реалізації організаційно-педагогічних умов детальніше.

2.2. Залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР

Під час фахової підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін ми намагались сформувати в них розуміння того, що розвиток ціннісного ставлення до власного здоров'я – це пріоритетне соціокультурне завдання сучасного суспільства, яке визначає подальший його розвиток. Особливого значення це завдання набуває в середовищі підлітків, які не завжди розуміють цінність здоров'я з огляду на свій юний вік і необізнаність з чинниками, що негативно впливають на організм людини.

Для визначення шляхів розв'язання цього завдання пропонували студентам під час педагогічної практики з'ясувати й проаналізувати уявлення й установки, що наразі склалися в підлітковому середовищі, та визначальну поведінку підлітків стосовно свого здоров'я. З цією метою майбутніми вчителями природничих дисциплін було здійснене опитування серед школярів 14-16 років. Додаткове опитування було здійснене серед учителів природничих дисциплін, оскільки саме від них залежить формування в учнів культури здоров'я. Опитування здійснювалось у школах Вінницької, Тернопільської, Житомирської та Чернігівської областей.

На пропозицію вибрати 3 найважливіші чинники, що впливають на стан здоров’я, і підлітки, і дорослі назвали екологію, спадковість і рівень розвитку системи охорони здоров’я, тобто чинники, що не залежать від самої людини. Це означає, що учні й учителі знімають із себе відповідальність за стан власного здоров’я. На відмову від шкідливих звичок (тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків) як на важливий чинник збереження здоров’я, вказали лише 12% педагогів і 8% підлітків.

Звераємо увагу майбутніх учителів, що такі показники не корелюють з дослідженнями медиків, які стверджують, що здоров’я людини на 50% залежить від способу життя, на 20% – від екології, ще на 20% – від спадковості і лише на 10 % – від медицини.

На основі цих даних студенти зробили висновок, що підлітки не вважають ПАР як суттєву загрозу здоров’ю і не усвідомлюють власної відповідальності за своє здоров’я.

З метою констатування майбутніми вчителями факту вживання алкоголю серед підлітків, вони під нашим керівництвом провели анкетування учнів (14 – 16 років) шкіл м. Вінниця – всього 587 респондентів.

У результаті анкетування (див. Додаток А) студентами було з'ясовано, що найбільше інформації про алкоголь діти отримують в сім'ї, від друзів, старших братів чи сестер (46% респондентів). Вперше спробували алкогольні напої у віці до 10 років 52% респондентів, після 12 років – 38% респондентів і 13-14 років 8% респондентів. І лише 2% підлітків віком до 16 років ще взагалі не вживали алкоголю.

На запитання "Чи прогулюєте навчання через потяг до алкоголю?", всі однаково відповіли "ні". Підлітки не відчувають докорів сумління після випивки – про це відмітили 97 % підлітків. У результаті з'ясування питання, в яких ситуаціях підлітки вживають алкоголь і як часто це відбувається, було з’ясовано, що насамперед учнями керує цікавість – 50% респондентів; з приводу свята, хотілося зазнати приємних відчуттів – 39 %; зняття депресії, стресу та втеча від проблем – 11 %.

Було виявлено, що вживають алкогольні напої раз у тиждень 76% підлітків, раз у місяць – 22% підлітків.

На думку підлітків, причиною вживання алкогольних напоїв людиною є погане матеріальне становище, погані стосунки в сім'ї (43% респондентів). Однакову кількість голосів отримали з таких причин, як друзі та свято, веселі компанії (33% респондентів); стрес, депресія (14% респондентів). Найменшу кількість голосів отримали з таких причин, як втеча від проблем, поганий настрій (10% респондентів).

Вперше підлітки спробували алкогольні напої на дні народження друга (38%), сімейному святі (45%), пригостили друзі (10%), самі купили (5%). На запитання „Хто з Вашого найближчого оточення вживає алкогольні напої?" підлітки відповіли, що це – друзі (33%), батьки (67%).

З'ясували питання, як ставляться рідні до того, що їх улюблені діти вживають алкогольні напої, та отримали такі результати: у 86% підлітків батьки ставляться негативно, але в 12 % дітей батьки взагалі не здогадуються, що їх діти вживають алкогольні напої. На запитання "Які алкогольні напої полюбляєш вживати?" підлітки відзначили першим місцем пиво (55%), горілку – другим (20%), далі – шейк, лонгер (18%), вино (7%).

Всі підлітки категорично заперечили, що пиво – це алкоголь і в його вживанні не вбачають ніяких негативних наслідків. Цей напій, за їх словами, рекламується відомими людьми, їхніми кумирами (спортсменами, акторами), які є прикладом для них у наслідуванні. Крім того, за їхніми спостереженнями, у дворах завжди збирається молодь з пляшками пива, веселиться, і це нікому не шкодить.

Анкетування засвідчило, що вживання алкоголю серед підлітків мало того, що явище поширене та ще й неусвідомлене ними як небезпечне для здоров'я. Поширене серед підлітків вживання неякісних напоїв, сурогатів, а пляшка пива стає для них щоденною звичкою. Дуже часто, навіть дорослі, вживаючи пінний напій регулярно, не знають, що це один із шляхів до пивного алкоголізму, який є дуже підступним і довго та важко лікується.

Тому майбутні педагоги зробили висновок, що явище вживання алкоголю серед підлітків має викорінятися і важливий внесок у його запобігання можуть зробити не лише психологи й соціальні педагоги середніх загальноосвітніх шкіл, а й учителі природничих дисциплін.

Аналогічні опитування були проведені студентами експериментальних груп для з'ясування поширеності тютюнопаління серед підлітків. Ними було з'ясовано, що палять майже 20% п'ятикласників, майже 50 % восьмикласників і понад 60% випускників загальноосвітніх шкіл. Принагідно було з'ясовано, що серед студентів таких, які палять, біля 30%. Пошук статистичних даних ВООЗ в мережі Інтернет дав змогу майбутнім учителям природничих дисциплін дізнатись про ситуацію з наркотичною залежністю підлітків в Україні (див. підрозділ 1.1).

Майбутні вчителі природничих дисциплін мали змогу зробити висновок, що в Україні спостерігається тенденція до швидкого поширення серед підлітків токсикоманії, тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії. До причин виникнення такого стану науковці відносять глибоку соціально-економічну кризу, глобальні екологічні проблеми, недосконалу структуру системи охорони здоров'я, санітарно-гігієнічну необізнаність, відсутність у багатьох людей пріоритету здоров'я та мотивації вести здоровий спосіб життя [96, с.3]. Ще однією причиною такого становища науковці Л. Іващук і С. Онишкевич визначають розбіжність системи знань, якою оперує національна освіта, і реалій сучасності, які з'явилися в результаті бурхливих соціально-економічних змін в Україні, і пропонують створення принципово нової системи валеологічної освіти [86, с.4].

Зміни, що відбуваються в економічно-соціальному та екологічному житті, коли на здоров'я та розвиток дітей впливають багато негативних чинників, пріоритетним напрямом визначають педагогічну діяльність, яка дозволить забезпечити всебічний розвиток учнів на основі зміцнення їхнього здоров'я. Проблема зміцнення здоров'я населення в умовах сучасного суспільства з властивими йому особливостями соціально-економічного, науково-технічного розвитку і з урахуванням істотної модифікації ціннісних установок – проблема

першорядного значення. У науці проблема збереження і зміцнення здоров'я найчастіше співвідноситься з оригінальним напрямом, який визначається як валеологія. Автори низки досліджень акцентують увагу на тому, що одним із напрямів вирішень складної багатогранної проблеми докорінного поліпшення здоров'я населення України є навчання здоров'ю через сучасну науку – валеологію.

Валеологія – це достатньо молода наука про правильний і здоровий спосіб життя. Цей термін був уведений в сучасну медичну і освітню практику на початку 80-х рр. XX ст. відомим російським лікарем І. Брехманом [36]. Валеологія є інтегрованою наукою, оскільки використовує результати різних галузей медицини, психології, філософії і ін. Наразі предмет валеологія виведений із навчальних планів шкіл, середніх і вищих спеціальних навчальних закладів. Крім того, враховуючи, що проблема здоров'я охоплює широкий комплекс медико-біологічних, психологічних, фізкультурно-оздоровчих і соціальних наук, окреслилися нові напрями формування валеологічної культури молоді, що відрізняються своїми методичними підходами.

На сучасному етапі розвитку освіти проблема формування валеологічної культури стає однією з пріоритетних. Цікавий досвід з формування валеологічної культури накопичений освітніми системами країн Євросоюзу. На основі теоретичного аналізу й експертних оцінок ми прийшли до висновку, що структура валеологічної культури складається з трьох змістовних компонентів: а) когнітивний компонент; б) компонент особистісних професійних ресурсів; в) компонент стратегії функціональної поведінки і навичок. Критеріями сформованості валеологічної культури учня є: домінуюче положення цінності „здоров'я" в ціннісній структурі особистості; наявність усвідомленої мети вести здоровий спосіб життя; підвищений інтерес до валеологічної інформації; сила бажання самовдосконалення; активна діяльність із самооздоровлення.

Виходячи з названих критеріїв, однією з умов формування готовності до здорового способу життя учнів є робота з удосконалення структури їхніх

ціннісних орієнтацій. Умовами формування ціннісної структури, що сприяють дотриманню здорового способу життя, є: валеологічне інформування, залучення до діяльності із самооздоровлення, виховання валеологічної культури і т.ін.

Умовою формування готовності до здорового способу життя є включення учня в діяльність, спрямовану на самооздоровлення. Форми педагогічної роботи з учнями можуть бути різними, проте потрібно відзначити, що якщо задіяний тільки один слуховий канал сприйняття, ефект мінімальний. Тому бажані не лише виховні бесіди, а й показ фільмів, проведення екскурсій, заняття в спортивних секціях, участь у спортивних змаганнях тощо.

Сучасна педагогічна система в цьому питанні була побудована переважно на демонструванні негативних прикладів і залякуванні, тоді як бажано застосовувати й позитивні приклади, формуючи в шкільному середовищі моду на здоров'я.

Показником психологічної незрілості учня може бути поява шкідливих звичок, як результату „негативізму" по відношенню до соціального оточення. Під час оцінювання сформованості валеологічної культури важливо оцінити намір або мету вести здоровий образ життя, які виражаються в силі бажання удосконалювати себе і свій спосіб життя. Це може бути бажання вдосконалюватися фізично або духовно. Як правило, все починається з фізичного вдосконалення. Людина може зупинитися тільки на фізичному вдосконаленні, але це все ж таки підвищує готовність до здорового способу життя. Проте розуміння процесів, що відбуваються при цьому, залишається поверхневим, не задіюються етичний і естетичний компоненти в поведінці людини. При цьому здоров'я не буде повним.

У разі прогресу виникає бажання удосконалюватися в обох напрямах. Таке самовдосконалення приводить до фізичного, соціального й психічного здоров'я. Фізичне й психічне здоров'я доцільно розглядати в єдності, а також у динамічному аспекті. Одне впливає на інше. Отже, наявність бажання самовдосконалюватися (в обох аспектах: духовному і фізичному) є критерієм

сформованості валеологічної культури студента. Тому, оцінюючи готовність студентів до ведення здорового способу життя, варто також враховувати силу бажання самовдосконалюватися фізично та силу бажання вдосконалюватися духовно.

Учитель має враховувати, що процесу самовдосконалення учнів можуть перешкоджати:

- інтелектуальна бездіяльність;
- сумніви в необхідності самовдосконалення;
- індиферентність до процесу самовдосконалення;
- лінь по відношенню до процесу самовдосконалення.

Перебороти ці перешкоди може лише високий рівень духовного розвитку, який є важливою умовою розвитку готовності людини до здорового способу життя.

Одним із засобів профілактики порушення здоров'я є застосування здоров’язберігальних технологій: системи розвивального навчання, диференційоване навчання, де закладені принципи індивідуалізації. Роки навчання в школі, зокрема уроки природничих дисциплін, повинні дати можливість учням зберегти й укріпити своє здоров'я, сформувати навички та звички здорового способу життя, підвищити рівень їхньої валеологічної культури.

Головною фігурою у вирішені проблеми формування валеологічної свідомості підростаючого покоління є вчитель біології. Він має бути готовим до популяризації здорового способу життя, виховання валеологічної культури учнів. Спочатку разом із майбутніми вчителями біології аналізуємо чинники, що впливають на стан здоров’я:

Умови навколишнього середовища:

- кліматичні;
- ландшафтні;
- екологічні;
- урбаністичні;
- соціально-психологічні (сім’я, друзі);

- економічні (рівень життя);
- соціальна інфраструктура (культурно-освітні та медичні заклади).

Індивідуальні особливості:

- спосіб життя (харчування, робота, дозвілля);
- батьківські й соціальні імпринти (стійкі настанови, норми та програми), засвоєні в процесі соціалізації;
- психофізіологічні (стать, вік, конституція тіла, тип нервової системи й темпераменту);
- психологічні (способи мислення, почуття, інтуїція)
- соціально-психологічні (знання, навички, звички, інтереси, цінності).

Потім переходимо до з'ясування причин вживання підлітками ПАР.

У контексті взаємозв'язку біологічних і психосоціальних чинників у формуванні феномену вживання ПАР у дітей та підлітків, T. Robinson і K. Berridge [263] запропонували теорію формування підвищеної чутливості до повторного впливу ПАР, роблячи акцент на зростання ейфоригенних ефектів. Цю теорію можна вважати біолого-психологічною, оскільки в ній започаткована спроба екстраполювати нейрохімічні особливості індивіда на його адиктивну поведінку. Складність розуміння етіологічних аспектів формування навичок вживання ПАР призвела до спроб систематизації факторів ризику, до яких відносять: соціальні, психологічні, біологічні. Малюємо на дошці схему (рис.2.2) і разом із студентами аналізуємо вплив вказаних чинників.

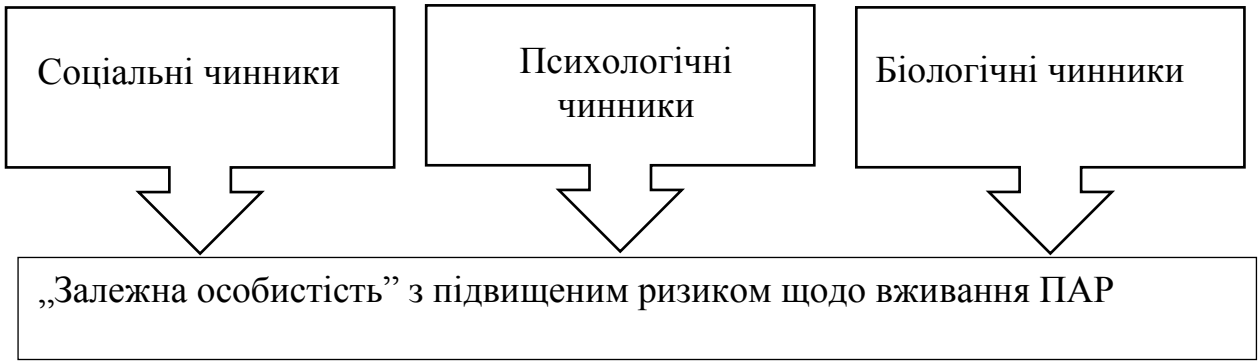

Рис. 2.2. Етіологічні аспекти формування навичок вживання ПАР

Пояснюємо, що ці чинники взаємовпливають один на одного, даючи потужний негативний синергетичний ефект і формуючи індивідуальну картину вживання ПАР. Так, психологічні фактори (риси характеру, властивості особистості) проявляються на конкретній біологічній основі (біологічні фактори) під впливом родини, школи, усього суспільства (соціальні фактори). Результатом подібної взаємодії в підлітковому віці може стати особливе утворення — «залежна особистість» з підвищеним ризиком щодо вживання ПАР. У психологічному плані така особистість характеризується слабкою розвиненістю або малою вираженістю мотиваційних детермінант (егоцентризм, антисоціальна поведінка тощо).

Наголошуємо студентам, що необхідність вивчення взаємозв'язку біологічних і психосоціальних чинників при вживанні ПАР у дітей і підлітків важливе не лише стосовно визначення переліку чинників ризику, а з метою оцінювання їх внеску в імовірність виникнення патології. Повідомляємо, що більш ранній початок вживання ПАР є несприятливою прогностичною ознакою, а збільшення віку першого знайомства з наркотиком на 1 рік знижує ризик наступного розвитку наркоманії на 4%. На швидкість формування адитивної патології впливають (у порядку зменшення): перинатальна патологія; спадкова обтяженість щодо наркопатології та психічні захворювання; особистісні девіації у преморбідний період; ранній вік початку вживання ПАР; вид ПАР; умови виховання; алкоголізація до початку вживання наркотику; тривалість вживання ПАР.

Такі знання вчитель біології має засвоїти сам і трансформувати в систему знань і переконань учнів, формуючи в них усвідомлення ризиків вживання ПАР у шкільному віці. Дослідна робота студентів сприяла усвідомленню ними важливості проблеми залежності підлітків від ПАР і власної відповідальності за первинну профілактику такої залежності, тобто сприяла формуванню мотивації майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактичної діяльності.

Для того, щоб здійснювати профілактику адиктивної поведінки підлітків, учителю необхідно знати причини її виникнення, тобто соціально-психологічні

передумови. Учителі мають пам’ятати, що першопричиною вживання ПАР може стати депресивний стан підлітка, пов’язаний із низькою самооцінкою, відчуженістю від ровесників, усамітненням, низьким рівнем самоактуалізації. Тому під час уроків усі без винятку педагоги мають створювати психологічні умови запобігання підліткової депресії, до яких психологи відносять такі: групове навчання, взаємонавчання, взаємопідтримка в групі, надання підлітку можливості виразити емоції [83, с.276]. Тому в програмах психологічних дисциплін пропонуємо відвести певну кількість годин на вивчення психологічних причин вживання підлітками ПАР, симптоми психологічної залежності.

На запитання „Чому люди вживають наркотики?” студенти дали досить вичерпні відповіді, а саме: „Щоб утекти від реальності”, „Щоб бути таким, як усі знайомі і друзі”, „З цікавості”, „Як протест на заборону”, „Від нудьги”, „Щоб отримати нові відчуття”. Такі відповіді вказують на те, що причини вживання дорослим населенням наркотиків майбутнім учителям відомі. Проте на аналогічне запитання стосовно причин вживання наркотиків підлітками студенти вказали домінуючою причину „З цікавості”. Те, що в Україні понад 20% підлітків вживають наркотики регулярно, було для них відкриттям. Це вказує на те, що випускники педагогічного ВНЗ не мають повного уявлення про глибину проблеми вживання підлітками ПАР, а отже, не готові до її розв’язання ні в психологічному, ні в педагогічному плані.

Тому до навчальних програм психологічних дисциплін пропонуємо включати теми, що стосуються впливу ПАР на психіку людини, а також шляхів запобіганню появі інтересу підлітків до їх вживання.

Майбутні педагоги мають знати, що найсильнішим психологічно-соціальним провокуючим і підтримувальним чинником вживання ПАР є сімейні конфлікти. До вагомих підтримувальних чинників вживання ПАР дітьми та підлітками віднесено: слабкість соціальних зв’язків (входження в бажану групу однолітків), занижена самооцінка із можливістю її компенсації у процесі вживання ПАР. Вживання ПАР провокують такі загальні психологічні

особистісні характеристики, як нестійкість, конформність, істероїдність, переживання невдач у школі; конфлікти з батьками, вчителями, однолітками; почуття самотності; бажання сховатися від реальності; відчуття страху перед повсякденним, наповненим зобов'язаннями «нудним» життям; схильність до пошуку яскравих емоційних переживань; нездатність відповідати за власні вчинки. Такі підлітки характеризуються дефіцитом уваги, гіперактивністю; схильністю до фантазування про власні виняткові та незвичайні здібності, підвищеною чутливістю до критики чи несхвалення, їм притаманний пошук нових відчуттів і переживань, що виражається у прагненні до фізичного й соціального ризику.

Звертаємо увагу студентів на те, що в тих шкільних колективах, у яких слабшає педагогічне керівництво взаємодією, лідируюча роль у малих учнівських групах переходить до підлітків з адиктивною поведінкою. Старші підлітки виявляють підвищену цікавість до спілкування з однолітками. Багато з них, і особливо з холеричними і сангвінічними типами характерів, прагнуть до виконання лідерських ролей. Нерідко зароджуються парні форми взаємодії конкуруючих лідерів. Лідер, який переміг, набуває підтримки найближчого оточення, і таким чином формується групова взаємодія. Важливо в цей час орієнтувати його в позитивному напрямі.

Педагоги, психологи, соціологи розглядають будь-яку взаємодію між людьми як спосіб обміну інформацією. Це обмін інформацією, позиціями, думками, принципами, емоціями, діями. У зв'язку з цим відбувається взаємне пізнання один одного і обопільне збагачення. Особливо значущим є взаємне доповнення і посилення дій одного учасника діями іншого. Взаємодія відрізняється від простого спілкування атрибутами централізованої і планової діяльності, хоча дані явища присутні на всіх етапах розвитку будь-якого колективу, і тому, часто виявляються разом, як ознаки контакту, що зароджується. Процес спілкування передбачає спільні цілі, спільні завдання, спільні проблеми, спільні думки тощо. Взаємодія починається після спілкування. У спілкування і взаємодії абсолютно різні закономірності і

чинники, що впливають на їх перебіг. Є багато суб'єктів взаємодії: взаємодія між сім'єю і громадськістю, між сім'єю і державними органами тощо. Багато дослідників підтверджують, що найрізноманітніші завдання взаємодії можуть вирішуватися, але за наявності конкретних засобів, способів, методів і прийомів. Найважливішою умовою є зацікавленість учасників. Основними чинниками, що визначають ефективність виховної функції взаємодії, є узгодженість у діях, однозначність вимог, обізнаність одних учасників про результати дії інших, про ознаки і показники їхнього педагогічного вміння. Взаємодія за своєю суттю є багатоцільовою: це психологічний, педагогічний, морально-етичний, правовий і соціальний процес. Ця обставина значно розширює педагогічний простір з профілактики адиктивної поведінки підлітків.

Наразі розроблені спеціальні прийоми та способи, спрямовані на подолання психологічних бар'єрів у взаєминах учителя з учнем. У педагогічній практиці активно застосовуються окремі методики індивідуального підходу до важких підлітків у пізнавальній діяльності. Проте в більшості випадків такі прийоми носять епізодичний характер. Для усунення різного роду відхилень поведінки підлітків у навчанні, або в спілкуванні з учителем, або у взаєминах з однолітками необхідна організація та управління взаємодії вчителя з підлітками, яка забезпечує встановлення взаємоприйнятних, довірчих стосунків. Провідним принципом підвищення ефективності організації взаємодії є знання основних особистісних якостей: суб'єктів взаємодії і об'єктів педагогічного впливу, особливостей їхніх характеристик, а також психолого-педагогічних основ, що породжують проблеми в спілкуванні. Учителям необхідно вивчити й застосувати ті чинники, що сприяють встановленню контакту з важковиховуваними підлітками і побудові довірчих суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Окремою формою підготовки студентів до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР було вивчення ними передового педагогічного досвіду зі здійснення школами такої діяльності. За нашою порадою студенти проаналізували роботу Шкіл сприяння здоров’ю, мережа

яких в Україні нараховує близько 3 тисяч навчальних закладів (близько 10 % від усіх загальноосвітніх навчальних закладів). Вивчення передового досвіду Шкіл сприяння здоров'ю дало змогу студентам зробити висновок, що основою роботи таких шкіл є превентивне виховання – забезпечення теоретичної та практичної реалізації заходів щодо попередження шкідливих звичок, а також ознайомитись із технологіями превентивного виховання.

Завдяки описаним вище формам роботи зі студентами майбутні вчителі усвідомлюють, що явища вживання алкоголю, наркотиків і тютюнопаління серед підлітків є досить поширеними на сучасному етапі й потребують своєчасної профілактики. Однією з форм такої профілактики може бути спеціальний тренінг, який, за вмілої його організації педагогом, сприятиме викоріненню цього негативного явища в підлітковому середовищі.

З'ясувавши зі студентами реальний стан і причини вживання підлітками ПАР, будуємо рольовий спектр учителя природничих дисциплін (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Ролі, що має виконувати вчитель природничих дисциплін, який займається профілактикою залежності підлітків від ПАР

Роль	Рольові обов'язки
Вихователь	Виховує ціннісне ставлення до власного здоров'я, впевненість у собі, любов до природи і праці, цілеспрямованість.
Тренер	Формує навички здорового способу життя.
Посередник	Здійснює посередництво між учнями та їхніми батьками, між підлітками в класі.
Проектувальник	Проектує стратегічні життєві цілі та ціннісні установки.
Помічник	Допомагає долати труднощі, уникати конфліктів, налагоджувати дружні стосунки з однолітками.
Порадник	Радить, як уникати антисоціальних компаній, як сказати „ні" на пропозиції вживання ПАР.
Консультант	Консультує з питань навчання, організації дозвілля, збереження здоров'я, досягнення життєвого успіху.
Інструктор	Дає інструкції щодо здорового харчування, режиму праці, фізичних вправ, загартування.
Наставник	Ділиться власним життєвим досвідом, є авторитетом і зразком для наслідування.
Друг	Встановлює з учнями доброзичливі, довірливі стосунки.

У студентів формуємо переконання, що, окрім формування в учнів системи природничих знань, вони несуть відповідальність за:

- формування в підлітків бережливого й дбайливого ставлення до власного здоров'я як найвищої цінності та найважливішої умови реалізації всіх можливостей особистості;
- створення в учнів сталих мотиваційних установок на здоровий спосіб життя, збереження та зміцнення фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я;
- прищеплення навичок особистої гігієни;
- сприяння організації змістовного дозвілля;
- профілактику залежності підлітків від ПАР.

Майбутні вчителі, на нашу думку, мають усвідомлювати головну мету освіти й роль учителя на сучасному етапі розвитку суспільства. Суспільству майбутнього потрібні люди з актуальними знаннями, гнучкістю й критичністю мислення, творчою ініціативою, високим адаптаційним потенціалом. І завдання школи – виховати таку людину. Сучасна мета реформування освіти орієнтована на особистість, розвиток її творчих здібностей, самостійності, ініціативи, прагнення до самореалізації та самовизначення. Це однаково стосується як учнів, так і педагогів, є взаємно пов'язаним процесом. І успіх кожної дитини, вчителя, школи відбудеться за умови постійного пошуку ефективних підходів до розв'язання завдань освіти й виховання з боку педагогів, бажання досягти перемоги у щоденному навчанні, пізнанні нового і цікавого, прагнення реалізувати свої здібності та інтереси.

2.3. Формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності вчителя

Кожен випускник педагогічного ВНЗ знає, що вживання ПАР шкідливе для здоров'я і що потрібно вберегти школярів від шкідливих звичок. Проте здійснене нами опитування студентів 4-го курсу показало, що далеко не всі

вони знають хіміко-біологічні властивості ПАР, а тому не зможуть переконати учнів у їх шкідливості.

Усвідомлення шкідливості вживання ПАР буде тим сильнішим, чим глибшими є знання про їх склад, хімічні й біологічні властивості та шкідливість їх впливу на живі організми (природничий компонент знань). Основи таких знань закладають саме вчителі природничих дисциплін. Від того, наскільки вони будуть переконливими в своїх поясненнях і поведінці, залежатиме ступінь ризику вживання учнями ПАР.

Сформувати необхідну систему природничих знань про шкідливість вживання ПАР допомагають запитання проблемного типу:

- Чому відбувається звикання і залежність від паління тютюнових виробів?
- Чому наркомани довго не живуть?
- Чому п’яна людина змінює свою звичну поведінку?

Щоб відповісти на ці запитання, вчителі мають глибоко знати фізіологічні процеси, що відбуваються в організмі під час вживання ПАР. Тому на заняттях з природничих дисциплін формуємо в майбутніх учителів систему знань і вмінь щодо здорового способу життя:

- знання про функції основних систем організму;
- знання про суть поняття „здоров’я”;
- знання про основні складові поняття „здоровий спосіб життя”;
- вміння використовувати відповідні знання в повсякденному житті;
- уявлення про взаємозв’язок здоров’я зі способом життя;
- уявлення про види ПАР;
- знання про вплив ПАР на організм;
- знання про хімічний склад сучасних тютюнових виробів та ін.

Аналогічні знання вчителі природничих дисциплін зобов’язані формувати в учнів. Орієнтуємо студентів на те, що саме вчителі біології, хімії, „Основ здоров’я” мають донести до учнів усвідомлення того, що людина, незважаючи на її унікальність, є складовою природи, існування якої підпорядковане

загальним біологічним законам, нехтування якими шкодить здоров'ю. Тому на заняттях з природничих дисциплін в експериментальних групах відводимо час на вивчення матеріалу про ПАР.

Наприклад, розповідаємо студентам, що тютюновий дим має два потоки: основний, який вдихає курець, та побічний, який виділяється з кінця запаленої цигарки між затяжками. Саме другий потік містить найбільшу концентрацію токсичних хімічних сполук і важких металів: свинцю, нікелю, кадмію, стронцію, полонію. Саме вони є найнебезпечнішими для людини, адже потрапляють до її організму у вигляді аерозолю у біологічно-активній формі. Важкі метали швидко опиняються в системному кровообігу, контактують із внутрішньою оболонкою судин, пошкоджують її і починають руйнувати судини. У людей, які викурювали понад 10 цигарок на день упродовж 10 років, важкі метали у великих концентраціях виявляють навіть у кришталику ока. Після такої розповіді разом із студентами робимо висновок, що запалена цигарка – це хімічний „вибух" уповільненої дії, який шкодить не лише організму курця, а й тому, хто перебуває поряд з ним.

Окрім проведення міні-лекцій на теми „Види наркотичних речовин", „Сліди вживання алкоголю", „Хімічний склад сучасних тютюнових виробів", „Види токсичних речовин у побуті" та ін. на практичних заняттях проводимо тренінги з виконанням вправ і рольових ігор.

Наводимо приклад вправи *„Оцінка рівня інформованості"*.

Мета – можливість перевірити власний рівень знань з алкогольних і наркотичних питань і закріпити набутий досвід під час тренінгу.

Форма роботи: заповнення анкети, групова дискусія, вивчення інформаційних матеріалів.

Необхідні матеріали: бланки анкет для кожного учасника (Додаток А3), картки зеленого, жовтого та червоного кольорів.

Перебіг вправи: викладач роздає анкети студентам, наголошує на тому, що анкета дає можливість самостійно перевірити власні знання з теми. Потім викладач дає час на заповнення анкети, після чого відбувається перевірка.

Викладач роздає всім студентам картки трьох кольорів, які означають: зелений – „так”, червоний – „ні”, жовтий – „не знаю”. Кожний студент відповідає на одне запитання/твердження. Інші, після його відповіді, піднімають картку, яка позначає їхню відповідь. Якщо відповіді різні, викладач просить студентів прокоментувати. Так відбувається групова дискусія. Викладач виголошує правильну відповідь на запитання і звертає увагу учасників на інформаційні листки про алкоголь і наркотики, в яких можна прочитати аргументовані відповіді на запитання, зазначені в анкеті.

Звертаємо увагу майбутніх учителів, що аналогічні тренінги вони можуть проводити з учнями. Для цього рекомендуємо скористатись готовими розробками, що опубліковані в журналі „Психолог”.

Під час вивчення природничих дисциплін ми знаходили місце для перегляду студентами фільмів з мережі Інтернет, які демонструють шкідливий вплив алкоголю, наркотичних речовин, тютюнопаління на організм людини. Із таких фільмів майбутні вчителі природничих дисциплін отримують детальну й переконливу інформацію про:

- Наслідки отруєння та залежність від нікотину.
- Вплив алкоголю на нервову систему та поведінку людини, наслідки його вживання.
- Причини вживання наркотиків, формування залежності від них. Вплив алкоголю на серцево-судинну та нервову системи, мозок, шлунок, підшлункову залозу та печінку.
- Смертельні результати, токсичний еквівалент.
- Вплив наркотиків на людину, її розум і здібності.
- Смертельну дозу нікотину для людини.
- Історію пияцтва в Україні.
- Міфи про алкоголь.
- Статистику алкогольної смертності.
- Особливості впливу алкоголю на дітей і підлітків.
- Пріоритетні напрями алкогольної політики на найближчі роки.

- Наслідки вживання алкоголю на організм.
- Види спиртних напоїв, ступені сп'яніння в залежності від ужитої дози алкоголю.
- Особливості алкогольного ураження травної, серцево-судинної, видільної і нервової системи, органів дихання, імунного захисту організму.
- Вплив етанолу на ембріогенез людини.
- Історичні факти появи наркоманії в Європі: використання гашишу і опіуму як болезаспокійливих засобів.
- Ознаки наркозалежної людини.
- Згубний вплив на людський організм наркотиків: збіднення емоційних реакцій, рухові порушення, зниження інтелекту та пам'яті.

Знайомимо студентів з працями видатного невролога В. Бехтєрєва, який зазначав, що питання про величезну шкоду, яку приносить алкоголь, недостатньо зрозумілі навіть для більшості інтелігентів, серед яких панує думка про користь малих, "помірних" доз алкоголю. Науковець переконливо доводить цілковиту шкідливість алкоголю. На його думку, не може бути навіть мови про наукову підтримку "малих" і "помірних" доз алкоголю – як правило, процес алкоголізації розпочинається з малих доз алкоголю і згодом ці малі дози переростають у великі [15]. Повідомляємо студентам, що те саме стверджують і експерти Всесвітньої організації охорони здоров’я, які зазначають, що безпечних доз алкоголю для організму людини не існує.

Наводимо приклади досліджень наукової школи І. Павлова, в яких доведено, що вже після першої, самої малої дози алкоголю, в корі головного мозку паралізуються ті відділи, що пов’язані з елементами виховання та культури. Відтак, одіозним постає сам вислів "культура винопиття", оскільки саме алкоголь нівелює функції головного мозку людини, пов’язані з культурою поведінки людини; при цьому порушуються вищі функції мозку, які підміняються нижчими інстинктивно-асоціативними формами, що нагадують собою явище суто патологічне. Наводимо також приклади сучасних психологічних і фізіологічних досліджень, які доводять, що зміною якості

асоціацій пояснюється вульгарність думок „людини напідпитку”, схильність до стереотипних і тривіальних висловлювань, до пустої гри словами [208].

Опановуючи відповідну наукову інформацію, студенти одержують певні знання про здоровий спосіб життя, а ці знання, в свою чергу, формують переконання, що сприяють вихованню ЗСЖ учнів. Разом зі студентами обговорюємо фільми й робимо висновок про доцільність їх використання в школі. Відтак, через пізнання правди про суспільну сутність алкоголю, нікотину, долаючи певні фальшиві стереотипи про ці згубні наркотики, створюючи престижне, привабливе середовище з тверезим здоровим світоглядом, учителі зможуть зупинити духовну, моральну, фізичну деградацію нашого суспільства й створити чудове підґрунтя для посіву в душах учнів зерна духовних і моральних цінностей.

Загалом, знання та відповідні технології здорового способу життя, а також технології подолання негативних згубних звичок, пов’язаних із вживанням наркотиків, – всі ці знання й технології майбутні вчителі можуть знайти в собріології, вивчення якої дає можливість учителям природничих дисциплін вести в шкільних колективах активну пропаганду свідомо тверезого життя для того, щоб тверезість заохочувалася і сприймалася як норма, яка забезпечує духовний, моральний, інтелектуальний, професійний розвиток людини [208].

Собріологія – наука про тверезість, тобто життя без алкоголю та наркотиків, що ґрунтується на знаннях і наукових відкриттях антропології, фізіології, медицини, біології, хімії, демографії, соціології, психології, етнографії, а також історії. До зародження і розвитку собріології мають відношення вчені з різних країн: Росії, Англії, Норвегії, Швейцарії, Німеччини, Польщі та багатьох інших. До видних закордонних собріологів можна віднести Д. Разерфорда (Англія), Х. Колстада (Норвегія), В. Штубера (Швейцарія), Ф. Ліндемана (ФРГ), Я. Моравського (Польща), А. Чекаускаса (Литва) та ін. В Україні собріологія ще не знайшла активного впровадження. ЇЇ розвитком і пропагуванням на теренах нашої держави активно займаються Ф. Калінчук, Ю.

Оробець, С. Фещенко [99]. Окремі заходи щодо вивчення собріології лише розпочинаються в Україні. Так, наприклад, 19-23 серпня 2013 року у Червонограді відбувся курс «Культура здоров'я та формування тверезого, здорового способу життя» (собріологія) за методикою відомого вченого Г. Шичка. А 23 березня 2013 року у м. Вінниця в школі №6 була проведена лекція „Собріологія: наука про тверезість".

Оскільки кількість годин академічного навантаження обмежена, пропонуємо частину теоретичного матеріалу для самостійного опрацювання. Формою звіту обрано наукові проекти, презентація яких здійснюється на заключних практичних заняттях або проводиться у вигляді студентської наукової конференції. Основними напрямами наукових досліджень були: проблеми тютюнопаління, алкоголізму, токсикоманії, наркоманії.

Організовуючи проектну діяльність, академічну групу поділяли на 4 підгрупи (по 6-7 чоловік), кожна з яких вибирала свій напрям дослідження і виконувала його за таким планом:

1. Історія виникнення речовини.
2. Хімічний склад речовини.
3. Вплив на організм людини.
4. Наслідки вживання підлітком.

Темами проектів, наприклад, були такі: „Алкоголь і його вплив на організм підлітка", „Біохімія тютюнового диму та його вплив на організм", „Влив наркотиків на організм людини", „Токсикоманія".

Результати проектної діяльності оформлялись у вигляді методичного забезпечення, яке може бути використаним у майбутній превентивній педагогічній діяльності. На захист проект подавався у вигляді ілюстрованого альбому та комп'ютерної презентації, до якої було включено фрагменти науково-популярних фільмів. Якість виконання проекту оцінювалась за 25-ти бальною шкалою: по 5 балів за кожний пункт плану плюс 5 балів за оформлення.

Очевидно, що виконання проекту передбачало інтеграцію хімічних і біологічних знань; вміння здійснювати пошук релевантної інформації, її аналіз; здатність до узагальнення, структурування та презентації власного інформаційного продукту. Прилюдний захист проектів у групі дає можливість усім студентам одержати систему знань про види, історію виникнення, хімічний склад і вплив на організм підлітка таких ПАР як тютюн, різні промислові токсиканти, алкоголь, наркотики. Знання, структуровані студентами однієї підгрупи, стають надбаннях інших трьох підгруп. Такі знання, вміння і навички, набуті під час виконання проекту, стають теоретичною основою для майбутньої профілактичної діяльності вчителя природничих дисциплін.

Готуючи майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики адиктивної поведінки підлітків, ми наголошуємо на тому, що нічого у внутрішньому світі дитини не може бути змінено поза її бажанням. Тому головне для вчителя – не впливати на підлітка специфічними прийомами, а взаємодіяти з ним, пропонуючи різні шляхи вирішення проблем, визнаючи особистість учня основною цінністю навчально-виховного процесу.

Такий підхід до учня в педагогіці названий гуманістичним, і базується він на принципах гуманізації та гуманітаризації освіти (Г. Балл [6], І. Бех [14], С. Гончаренко [59], І. Зязюн [89] та ін.). Для усвідомлення студентами необхідності гуманізації та гуманітаризації природничої освіти насамперед знайомили їх з методологічними засадами гуманістичної педагогіки, пояснюючи, що гуманістична педагогіка – це система наукових теорій, що затверджує учня в ролі активного, свідомого, рівноправного учасника навчально-виховного процесу, який розвивається за своїми можливостями. Гуманістична педагогіка орієнтована на особистість. Її відмінними рисами є:

• зміщення пріоритетів на розвиток психічних, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сфер особистості замість оволодіння обсягом інформації та формування певного кола умінь і навичок;

• зосередження зусиль на формування вільної, самостійно мислячої

та діючої особистості, громадянина-гуманіста, здатного робити обгрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях;

• забезпечення необхідних організаційних умов для успішного досягнення цілей навчально-виховного процесу.

Поступово в студентів формували переконання, що гуманізація навчально-виховного процесу – це відмова від авторитарної педагогіки з її педагогічним тиском на особистість, який заперечує можливість установлення нормальних людських стосунків між педагогом і учнем, це перехід до особистісно орієнтованої педагогіки, що надає абсолютного значення особистій свободі та діяльності школярів.

Переконували студентів, що в межах гуманістичного підходу діяльність учителя є тим продуктивнішою, чим більше вона індивідуалізована, чим більшою мірою вона співвідноситься з індивідуальним світом кожного учня. І навчання буде тим ефективнішим, чим більшого мірою залучення учня до високих соціокультурних ідеалів буде побудовано відповідно до образу світу, який склався у нього на основі всієї попередньої життєдіяльності.

Наводимо майбутнім учителям приклади, що якщо навчання не адаптується до індивідуальних особливостей учнів, якщо на всіх ступенях знання, вміння та навички є лише самоціллю, то за таких умов гуманізувати навчальний процес дуже складно. У такій освітній системі навчання – це постійний примус, авторитарні прийоми і методи, страх перед негативною оцінкою тощо. Вчимо студентів, що адаптувати навчання до учнів потрібно шляхом диференціювання навчальних планів і програм, технологій навчання залежно від індивідуальних особливостей школярів, а також шляхом використання за необхідністю індивідуальних форм навчання. А це означає, що адаптація навчання до реальних можливостей учнів через доцільну індивідуалізацію та диференціацію основних дидактичних компонентів є важливим напрямом утвердження гуманістичних основ природничої освіти.

Під час вивчення майбутніми вчителями природничих дисциплін спрямовуємо їх на усвідомлення того, що диференційоване навчання

передбачає насамперед зміну парадигми освіти. Якщо раніше пріоритет у системі освіти полягав у діяльності викладання, то зараз у постіндустріальний період розвитку суспільства, у період його інформатизації пріоритет чітко перейшов на діяльність учіння. Тому стару парадигму освіти: учитель — підручник — учень потрібно замінити новою: учень — підручник — учитель. Мета вчителя на сучасному етапі: організувати самостійну пізнавальну діяльність учнів, навчити їх самостійно здобувати знання та застосовувати їх на практиці. Завдання педагога — відбирати для зазначених цілей такі методи, технології навчання, які б не тільки і не стільки дозволяли опановувати готові знання, скільки добувати знання самостійно з різних джерел, формувати особисту точку зору, вміти її аргументувати, використовувати раніше здобуті знання як метод для отримання нових знань.

Засвоєння та узагальнення готових знань стає не самоціллю, а одним із допоміжних засобів інтелектуального розвитку людини.

Тепер, коли метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, вітчизняні науковці і педагоги активізували свою діяльність у напрямі пошуків таких форм і методів навчання, які б максимально враховували природу розвитку кожного суб'єкта навчання.

Орієнтуємо майбутніх учителів на те, що однією з головних цілей вивчення природничих дисциплін є вироблення в дітей потреби в спілкуванні з природою, усвідомлення її пріоритетної універсальної загальнолюдської цінності, формування вмінь і навичок екологічно грамотного природокористування та охорони довкілля, потреби в пропагуванні екологічних знань, формуванні здорового способу життя, охоплення екологічним навчанням і вихованням усіх учнів школи, створення умов для проведення школярами змістовної, корисної, цікавої екологічної роботи, щоб кожен її випускник мав відповідний багаж знань, умінь, навичок для подальшого їх застосування в

навчанні і праці. Проте не варто недооцінювати природничі дисципліни й у формуванні в учнів наукового світогляду, стилю життя, культури загалом.

Дитина, яка вводиться педагогом у контекст сучасної культури, повинна знаходити здатність самостійно визначати й вибудовувати власне життя. Проте для цього їй необхідно осмислювати навколишній світ, створюючи в своїй уяві картину того життя, якого вона бажала би, – проблема, яку дитина не зможе вирішити без допомоги педагога [177, с.12].

Для здійснення гуманітаризації природничої освіти аналізували проблеми ЗСЖ людини з позицій філософії, використовуючи для цього вчення М. Кона, згідно з яким, здоровий спосіб життя – це спосіб звільнення людини здійсненя прориву до того піднесення індивіда, котре дозволить йому возз'єднатись з природою, одержати максимальну здатність до гармонізації взаємодії зі світом; до того виду соціально активної творчої діяльності, яка найбільш повно розкриває його здібності, забезпечить умови для успішної само актуалізації [62, с.76].

Потребу такого гуманітаризованого підходу до ЗСЖ пояснюємо майбутнім педагогам тим, що в сучасному інформаційному суспільстві, яке розвивається швидкими темпами завдяки інноваційній діяльності людей, проблема максимальної реалізації людських здібностей є чи не найактуальнішою. Шляхом аналізу публікацій у філософських журналах студенти приходять до висновку, що в сучасній філософській парадигмі фундаментом ЗСЖ є творча праця як ресурс самореалізації та саморозвитку [52, с.76].

Концепція гуманітаризації природничонаукової освіти, що розробляється нами на основі використання гуманітарного потенціалу навчальних дисциплін, вимагає використання інноваційних педагогічних технологій навчання та відповідного навчально-методичного забезпечення, адекватного цілям і завданням побудови навчальних програм. На шляху практичної реалізації нами створені методичні посібники та зроблена спроба здійснення комп'ютерної допомоги, що дозволяє помітно збільшити інформаційний обсяг матеріалу,

робити вибірки відповідно до тем, детальніше і цілеспрямовано опрацьовувати науковий, навчальний і виховний матеріал.

Гуманітаризація освіти – це система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, тобто на формування особистісної зрілості учнів.

Система природничої освіти немов би повторює шлях розвитку науки, де інтелект у його технократичному різновиді випередив розвиток науки як частини культури. Природничі знання в школі залишаються роз'єднаними, логічний аспект переважає в збиток історико-культурному та соціокультурному. Зв'язки між предметами встановлюються на основі міждисциплінарних наукових знань, а не через загальнолюдський зміст шкільних дисциплін. У результаті навчання набуває формального, абстрактного характеру.

У найбільш гострій формі проблема гуманітаризації освіти постає в галузях освіти, пов'язаних з природознавством. На сучасному етапі природнича освіта продовжує відводити людину все далі в глибину конкретних методів дослідження і технологічних процесів, до досконалих алгоритмічних умінь і все менше дає урок людяності, естетичного та етичного ставлення до навколишнього світу, до людей, до самого себе.

Ідея гуманітаризації освіти примушує звернутися до найбільш перспективних психолого-педагогічних теорій розвитку людини (Л. Виготський, Ж. Піаже та ін.), на основі яких можна побудувати загальну культурно-історичну (або соціокультурну) концепцію природничої освіти, теорію педагогіки і суміжних дисциплін, практику виховання. Практичними напрямами гуманітаризації освіти є: перегляд навчальних програм з метою віддзеркалення в них світової філософської та загальнокультурної спадщини; підготовка нового покоління підручників, в яких у доступній формі повинен бути викладений зміст різних філософських і етичних концепцій.

Отже, майбутні вчителі засвоюють, що основою первинної профілактики залежності підлітків від ПАР є гуманізація та гуманітаризація викладання

природничих наук. Акцент робимо на те, що гуманізм – це сукупність ідей і цінностей, котрі затверджують універсальну значущість людського буття в цілому й окремої особистості, зокрема. Людина розглядається як найвища мета суспільного розвитку, в процесі якого забезпечується створення необхідних умов для повної реалізації, досягнення гармонії у всіх сферах життя.

Орієнтуємо студентів на те, що гуманізація природничої освіти передбачає спрямування освітнього процесу на формування духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як пріоритетних у визначенні мети й змісту навчання, на олюднення знань, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням загальнолюдської культури, багатовимірного світу людини. Суть гуманізації полягає у формуванні партнерського і зацікавленого ставлення до кожного учня з боку вчителя. Такий підхід означає докорінну перебудову всього навчально-виховного процесу в напрямі розвитку гуманітарного мислення і світогляду.

Основне, що мають засвоїти майбутні вчителі природничих дисциплін, це те, що гуманізація освіти – це спосіб реалізації навчання і виховання інтелектуальної соціокультурної, комунікативної особистості як суб'єкта свідомості і діяльності. Її сучасне розуміння передбачає подолання розбіжностей між біологічним і соціальним, інтелектуальним і моральним у сприйнятті людської природи, а також реалізує процеси взаємопроникнення, встановлення взаємозв'язку між гуманітарною і природничо-науковою освітою.

Отже, гуманізація та гуманітаризація здатні створити передумови виникнення в учнів такого культурного потенціалу, який може забезпечити становлення чіткої громадянської позиції після закінчення школи, визначення принципів соціальної поведінки і правильної соціальної орієнтації, прагнення до моральної зрілості, до здорового способу життя.

Гуманізація та гуманітаризація природничої освіти сприяють утвердженню учня як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкриттю його здібностей та задоволенню його різноманітних освітніх потреб,

забезпеченню пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і довкілля, суспільства і природи. Навчити учня розуміти проблеми людини, замислюватись над ними та шукати шляхи їх розв'язання – одне з головних завдань гуманізації. Воно спрямоване на те, щоб учень розв'язував життєві проблеми не бездумно, а виходячи з моральних позицій, вимірюючи необхідність прийняття того чи іншого рішення з наслідками його реалізації.

На самостійне опрацювання даємо студентам інформаційні матеріали про стуть гуманізації, гуманітаризації та особистісно-орієнтованого навчання (Г. Балл [6], І. Бех [14], С. Гончаренко [59], І. Зязюн [89] та ін.). Завдяки вивченню теоретичних основ цих процесів у студентів формується усвідомлення того, що оптимізація педагогічного процесу з гуманітарних позицій передбачає вибір чи створення таких методів, методик, технологій і їх наступне послідовне творче застосування, при яких педагогічний процес стає суб'єктно-суб'єктним, а його цілі не протиставлені цінностям і уявленням учнів. Основне, що мають зрозуміти майбутні вчителі, що гуманність полягає в тому, щоб психологічна атмосфера не травмувала учня, а створювала умови для співпраці та взаємоповаги.

Наша концепція гуманітаризації змісту природничої освіти заснована на використанні системного підходу до учня. При цьому особа вчителя займає істотного місце, оскільки здійснити поставлені завдання зможе лише особистість, яка прийняла гуманістичні цінності й здатна реалізувати їх у своїй педагогічній діяльності.

Природничі науки – це науки про життя, а тому вчителі-природничники повинні навчити учнів цінувати життя в усіх його проявах і бережливо ставитись до власного здоров’я. Перший крок змін у навчанні природничих дисциплін запроваджується через предмет „Основи здоров’я”. Завдяки запровадженню інноваційних педагогічних технологій під час викладання цього предмету можна посилити соціальну адаптацію дітей і підвищити їхню стійкість у сучасному світі.

Завдяки викладанню цього предмета учителі можуть досягти таких результатів:

- подарувати учням особливий час і місце в школі. Запрошуючи дітей сісти в коло і обмінятися думками, педагог надає можливість підліткам розкритись самим і почути іншого;

- допомогти дітям відчути єднання з групою. Багато підлітків не можуть зосередитись на навчанні, якщо вони почуваються самотніми;

- дати підліткам “точку опори”. Допомагаючи усвідомити цінності й пріоритети, педагог наставляє їх на правильний шлях, вчить уникати невиправданих ризиків і створених ними самими проблем;

- навчити дітей приймати рішення і діяти з позицій здорового глузду. Розвиваючи в учнів навички критичного мислення, педагоги вчать їх усебічно аналізувати ситуації, робити вибір і брати на себе відповідальність за його наслідки;

- навчити дітей протистояти соціальному тиску;

- навчити дітей долати стреси;

- показати дітям, як можна жити в світі без шкідливих звичок, розвинути в них прагнення до здорового способу життя;

- вселити в дітей надію. Розвиваючи в них навички самооцінювання, педагог найбільше допомагає дітям, які змушені дорослішати в складних життєвих обставинах. Переконуючи, що їхня доля у їхніх руках, учитель захищає дітей від негативного впливу оточення, яке, можливо, щодня нагадує про відсутність життєвих перспектив.

Гуманітаризація природничої освіти, показ діяльності людини та її результатів, встановлення органічного зв'язку циклу природничих предметів із суспільством і людиною – все це здійснює дієвий вплив на розвиток ціннісного ставлення учнів до природи і до власного здоров’я.

Завдяки гуманізації та гуманітаризації природничої підготовки майбутніх учителів формуємо в них усвідомлення того, що в школі головна дитина; що

знання потрібні, але фізичне й психічне здоров'я учня має набагато більшу цінність.

Отже, майбутні вчителі роблять висновок, що пріоритетним напрямом профілактики залежності підлітків від ПАР є гуманізація та гуманітаризація природничої освіти. Авторитарно-дисциплінарну моделі навчання варто змінити на особистісно-орієнтовану, суттєвими ознаками якої є навчання й виховання особистості, з урахуванням усіх психічних і фізіологічних процесів, які протікають в організмі людини.

Студенти самостійно приходять до висновку, що особистісно-орієнтована природнича освіта – це особлива методика викладання й виховання, це нова педагогічна етика, етика взаєморозуміння, взаємоповаги, творчого співробітництва. Оволодіти методикою викладання природничих дисциплін на засадах гуманізації та гуманітаризації можна лише під час практичної діяльності, але ще під час навчання у ВНЗ в студентів мають бути сформовані навички використання виховного потенціалу природничих дисциплін.

2.4. Розвиток у майбутніх педагогів умінь реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

Демонстрації єдності людини та природи сприяють дні здоров'я, тижні біології, тижні хімії, тижні географії, походи вихідного дня, малі екскурсії в природу, конкурсно-розважальні заходи на свіжому повітрі, експедиції, практичні роботи на місцевості та ін. Усі ці заходи варто організовувати вчителям природничих дисциплін, максимально можливо залучаючи до їх організації учнів.

Практика показує, що дієвими в профілактиці залежності підлітків від ПАР є бесіди на тему: „Приховані вороги людини", „Наркоманія – дорога в безодню", „Вплив алколю на різні системи організму", яі може проводити

вчитель біології, та „Провина Колумба” (про історію розповсюдження тютюну), яка цікаво звучатиме з уст учителя географії.

Проте, якщо педагог виявляється малокомпетентним у проблемі вживання психоактивних речовин, то його авторитет мало допомагає, тому що підліток прагне почути конкретні факти, аргументи, докази, які б дійсно переконали його в небезпеці захоплення наркотичними речовинами. Тому цілком погоджуємось із Н. Зобенько, що однією з умов ефективності профілактичної роботи є проведення її на партнерській основі, яка передбачає взаємодію вчителя та учня, творчу співпрацю, а не намагання придушити будь-які спроби дискусії силою авторитету старшого [84].

Орієнтуємо майбутніх учителів природничих дисциплін на те, що профілактично-виховна робота не повинна перетворюватися на одноразові акції, а бути систематичною, цілеспрямованою, тривалою. Важливою умовою ефективності профілактичної роботи з неповнолітніми є також емоційна зацікавленість у долі учнів. Ця зацікавленість повинна бути підкріплена конкретними діями (допомога в навчанні, консультування з питань залежності від ПАР тощо). Суттєве значення має індивідуалізація заходів, що проводяться з профілактичною метою. Вплив має бути максимально конкретизованим, спрямованим на конкретного підлітка, який може сильно відрізнятися від інших підлітків, схильних до вживання наркотиків.

З урахуванням знань про чинники й прояви адиктивної поведінки на заняттях із психологічних дисциплін разом із студентами розробляємо можливі шляхи її профілактики, які варто застосовувати вчителям природничих дисциплін (табл.2.2).

Специфічними психологічними умовами психокорекції депресій у підлітків є сприяння їх самопізнанню, саморозвитку, самовдосконаленню, формуванню здатності самостійно приймати рішення, розв’язувати складні життєві ситуації, активно й продуктивно взаємодіяти з соціумом, бути впевненим у собі [83, с.276]. Створити такі умови на уроках природничих дисциплін допомагають особистісно орієнтовані технології.

Таблиця 2.2

Можливі форми профілактичної діяльності вчителів природничих дисциплін, спрямовані на подолання психологічно-соціальних чинників вживання підлітками ПАР

Психологічно-соціальні чинники вживання підлітками ПАР	**Можливі форми профілактичної діяльності**
слабкість соціальних зв'язків	організація подорожей, екскурсій, колективних справ на природі; використання можливостей соціальних сервісів для виконання електронних екологічних проектів
занижена самооцінка	створення на заняттях „ситуацій успіху"; порівняння успіхів кожного не з іншими, а з ним самим; демонстрація особистісного зростання кожного учня
переживання невдач у школі	розповіді про життєві успіхи (наукові, фінансові, творчі) відомих людей, які погано навчались у школі
конфлікти з батьками, вчителями, однолітками;	організація туристичних походів (у ліс, гори тощо) з батьками
почуття самотності	запровадження групових форм навчання, організація колективних справ, залучення усіх підлітків до участі в позакласних заходах
бажання сховатися від складної реальності	демонстрація фільмів про життя людей на різних континентах у несприятливих умовах; організація допомоги слабшим (підгодівля тварин у зимовий період)
відчуття страху перед повсякденним життям	організація творчої або дослідницької діяльності, подорожей, туристичних походів
схильність до пошуку яскравих емоційних переживань	організація загальношкільних інсценізованих природничих свят („Дари осені", „Зимова казка" та ін.), конкурсів, хімічних дослідів; перегляд цікавих науково-пізнавальних фільмів
нездатність відповідати за власні вчинки	делегування доручень під час підготовки до цікавих заходів усім учням
гіперактивність	організація походів, колективних трудових справ, екологічних десантів тощо
прагнення до фізичного й соціального ризику	організація подорожей з елементами екстриму

У поєднанні з особистісно орієнтованою системою навчання, яка передбачає багатоваріативність методик, уміння організувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності і гідності дитячої особистості, інновації у навчанні та вихованні учнів є основоположним принципом профілактичної роботи.

У контексті нашого дослідження особливий інтерес становлять технології превентивної освіти, що спрямовані на підвищення рівня знань, умінь і навичок протидії негативним явищам і формування відповідальної поведінки. Інтерактивні технології превентивної педагогіки поділяються на просвітницькі й технології мобілізації ресурсів. Просвітницькі технології спонтанного спілкування реалізуються завдяки методу „снігової кулі" в умовах випадкового спілкування як з референтними групами, так і з окремими особами.

Застосування технологій превентивної освіти передбачає:

1) Опанування методиками розвитку критичного мислення ("Методики розвитку критичного мислення" – спільний проект освітян усього світу). Здатність мислити критично є навичкою, яку треба формувати, розвивати в процесі навчання, та виховання. Ця навичка важлива для опрацювання, осмислення інформації, формування висновків, розробки системи доведень на підтримку відповідної точки зору, прийняття рішення, яке грунтується на доказах. Як результат: майбутнє відкривається дітям, які критично перевіряють інформацію, та вибудовують свої власні реальності.
2) Формування комунікативних якостей на основі інтерактивних форм роботи, вироблення життєвих компетентностей засобами навчально-виховного процесу. Як результат: діти розуміють, уміють, використовують, проектують (прогнозують); забезпечується формування міцних знань, зокрема й валеологічних і екологічних, ініціатив у вирішенні екологічних проблем, у суспільному та родинному середовищах, усвідомлення своєї ролі у створенні гармонійної системи " людина-природа". У результаті навчання і виховання учень отримує психологічні установки (цінності, ставлення, переконання, спеціальні та соціально-психологічні уміння і навички).

3) Уміння здійснювати моніторинг певного виду діяльності, її результатів. Для педагогів важливо розробити дослідницьку педагогічну проблему (формування системи роботи), розв'язання якої і є зміст досвіду педагога; систематично робити експертну оцінку власного педагогічного досвіду з метою переосмислення своєї професійної діяльності, вироблення нових стратегічних шляхів удосконалення навчально-виховного процесу.
4) Забезпечення наукової організації праці (НОП) власної та формування НОП учнів. Використання в системі НОП сприяє виробленню умінь творчого раціонального опрацювання значного за обсягом інформаційного матеріалу, уміння планувати, проектувати тощо. Розвиток умінь самоорганізації своєї діяльності формує здатність будувати комфортну і гармонійну життєдіяльність у майбутньому.

Крім цього актуальними є наступі завдання:

1. Підвищення вимог до організації та системної реалізації вчителями потреби у професійному зростанні шляхом самоосвіти.
2. Педагогічна рефлексія. Організація експертизи власного педдосвіду (учитель самостійно аналізує свою діяльність, уточнює, прогнозує результати).
3. Пошук, вивчення, популяризація передового педагогічного досвіду.
4. Впровадження інтегрованого підходу у розв'язання навчально-виховних завдань.
6. Пошук шляхів співробітництва школи з медичними закладами (зустрічі з медиками, обговорення з ними актуальних проблем).
7. Проведення презентацій методичних об'єднань, педагогічної вітальні в рамках тижня хімії, біології, методичних аукціонів.

У посібниках „Активні форми та методи навчання біології" [3] та „Педагогічна майстерня вчителя біології" [178] пропонуються методичні розробки щодо застосування методів проблемного навчання та принципу модульності в навчально-виховному процесі. Значну увагу приділено проблемі екологізації навчально-виховного процесу. Матеріали посібника можуть

використовуватися як для роботи на уроках біології, так і в позакласній діяльності. У посібнику „Використання ігрових технологій під час викладання біології” [41] розглянуто особливості використання ігрових технологій на уроках біології. На конкретних прикладах продемонстровано основні переваги та недоліки застосування цих методів і надано практичні поради відносно їх використання у навчальному процесі.

У праці В. Ніколенко [172] розкривається ігрова модель навчання на прикладі використання інтелектуальних ігор на уроках біології. Робота містить стислі відомості про основні інтелектуальні ігри, їх історію, особливості, правила. Наведені зразки питань для проведення ігор на уроках біології з учнями 7-11 класів.

Посібник „Нові педагогічні технології для вчителів біології” містить розробки різноманітних сучасних педагогічних технологій, які використовуються вчителями біології. Особливу увагу приділено використанню колективних форм навчання на уроках біології. Окремо розглянуто різноманітні форми узагальнюючих уроків біології у 8 класі [173].

Методичні пропозиції щодо використання інновацій на уроках біології містять посібники [201; 202; 207; 208; 223; 230], в яких автори розглядають як загальні питання викладання біології в школі, так і дають конкретні рекомендації щодо використання новітніх педагогічних технологій на прикладі окремих тем і розділів біології. Багато уваги приділяється ігровій формі проведення уроків та виконанню й оцінюванню лабораторних і практичних робіт.

Під час педагогічної практики пропонуємо організовувати з підлітками в школі спеціальні тренінги, спрямовані на профілактику поширення негативних явищ у підлітковому середовищі. Тренінг, у психологічному розумінні, - це багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи або організації для гармонізації особистісного буття людини.

Основними завданнями такого тренінгу можуть бути:

• надання учасникам базової інформації щодо життєво необхідних навичок, факторів ризику і способів захисту;

• формування мотивації до покращення власного життя;

• напрацювання навичок відповідальної усвідомленої поведінки та прийняття рішень;

• формування установок (відношень, мотивів, моделей поведінки) на життя без алкогольних напоїв;

• поширення профілактичної інформації;

• формування умінь і навичок здорового способу життя.

Тренінг, як форма організації процесу навчання, має свої особливості:

• наявність постійної групи учасників;

• дотримання певних принципів групової роботи;

• певні організаційні умови, за яких проходять заняття;

• використання інтерактивних методів роботи;

• використання особистого досвіду та знань учасників.

Кожна тема тренінгового заняття, кожен вид роботи мають власну мету, які в своїй сукупності спрямовані на реалізацію мети тренінгу в цілому. Тому для педагога-тренера, як організатора тренінгу, важливим є чітко усвідомлювати мету заняття та кожної з його частин. Для цього потрібно ставити й давати відповіді на такі питання:

• що має бути результатом тієї чи іншої роботи?

• що має прозвучати обов'язково, чому?

• які знання, переконання, усвідомлення та навички мають бути надані та реалізовані учасниками в ході виконання ними того чи іншого виду роботи?

Учителю в тренінговій роботі з підлітками потрібно враховувати таке:

• кількість учасників групи має бути обмеженою 12-16 учасниками;

• малі групи, в які об'єднуються учасники для різноманітних обговорень, творчої роботи, не можуть бути більше 4-5 учасників;

• дуже важливо супроводжувати самостійну роботу учасників у малих групах;

• вони можуть потребувати додаткових пояснень, підтримки, що необхідно, зокрема, для збереження рівня зацікавленості учасників під час тренінгу;

• необхідно враховувати підвищену стомлюваність підлітків, для цього потрібно використовувати різноманітні ігри-руханки, ігри на розвиток уваги. Ці ігри мають бути не дуже складними і не займати багато часу.

Пропонуємо майбутнім учителям природничих дисциплін відповідну методичну літературу, в якій описано умови організації та методика проведення тренінгів [153; 240]. У результаті вивчення теоретичних основ і практичних тренінгових занять студенти засвоюють, що для успішного проведення тренінгового заняття необхідно забезпечити певні організаційні (або рамкові) умови, до них відносяться: кількість учасників тренінгу, час і тривалість тренінгу, місце, матеріальне забезпечення тощо.

Місцем для проведення тренінгу може бути приміщення, в якому зручно розташовані: стільці, поставлені по колу (за кількістю учасників тренінгу); столи для роботи учасників у малих групах та розміщення необхідних матеріалів; дошка. Крім того, важливо, щоб у приміщенні було достатньо місця для проведення ігор-руханок та інших рухливих форм роботи. Важливо також враховувати, що на стінах слід закріплювати плакати та різноманітні напрацювання учасників групи.

Вчимо майбутніх учителів, що для проведення тренінгу необхідно мати:

• ручки й блокноти або зошити для індивідуальних записів учасників;

• аркуші паперу розміром AI, A3, A4;

• роздаткові інформаційні та інші матеріали;

• маркери або фломастери різних кольорів;

• кольоровий папір;

• скотч, кнопки, клей, скріпки;

• ножиці;

• беджі (значки для написання імен учасників);

• стікери (невеликі аркуші кольорового липкого паперу);

• папки для роздаткових матеріалів тощо.

У загальному вигляді структура тренінгового заняття складається з трьох основних частин: вступна, основна, заключна. Кожна частина має свої характерні особливості та елементи.

Вступна частина складається з таких етапів:

• відкриття тренінгу, привітання, знайомство - етап, до якого належить коротке привітання та представлення ведучого учасникам (якщо це перше заняття), відбувається презентація або продовжується знайомство учасників тренінгово заняття;

• прийняття (повторення) правил роботи групи - етап, у ході якого на першому занятті учасники приймають, а надалі - повторюють певні норми поведінки, яких мають дотримуватись під час тренінгового заняття всі його учасники;

• вступне слово педагога-тренера - етап, у ході якого педагог-тренер повідомляє учасникам про мету і основний зміст тренінгового заняття;

• очікування - на цьому етапі учасники визначаються щодо своїх очікувань від тренінгового заняття. Важливо, щоб кожен учасник проговорив свої очікування вголос: висловлені очікування надають можливість учасникам усвідомити свої цілі і взяти на себе відповідальність за їх реалізацію.

Важливо відмітити, що всі ці етапи (вони мають назву структурних вправ, тому що "утримують" структуру тренінгового заняття) є обов'язковими для проведення на кожному занятті й мають проводитись із дотриманням зазначеної послідовності.

Основна частина включає такі етапи:

- визначення рівня інформованості та актуалізація проблеми - на цьому етапі педагог-тренер та учасники з'ясовують рівень знань та інформованість за темою, що обговорюється; визначають, чому проблема є актуальною і важливою для них і суспільства. Для цього педагог-тренер може ставити групі запитання, проводити "мозкові штурми", використовувати анкети, вікторини.

- надання інформації. Під час проведення заняття інформація надається на різних етапах і в різних формах. Це можуть бути інформаційні повідомлення ведучого, роздаткові матеріали, результати напрацювань учасників у малих групах тощо.
- надбання практичних навичок – беручи участь у різноманітних формах роботи в ході тренінгових занять, учасники розвивають практичні вміння та навички (комунікативні, прийняття рішень, розв'язання проблем).

До заключної частини тренінгового заняття відносимо підведення підсумків. На цьому етапі педагог разом із учасниками обговорюють результати роботи, діляться думками і враженнями, з'ясовують, чи реалізували вони свої очікування, закріплюють отримані знання. Для підлітків це підсумкове обговорення має бути максимально лаконічним, із чіткими висновками, які можуть висловлювати як самі учасники, так і педагог. Основні висновки заняття можуть бути зафіксовані письмово на плакаті.

Заключна частина так само, як і вступна, є обов'язковим елементом кожного заняття. Оскільки головною ознакою тренінгу є наявність певних принципів, правил, то звертаємо на них особливу увагу майбутніх учителів. Студенти мають засвоїти, що в тренінговій роботі використовують групові правила, тобто норми поведінки, про які учасники групи домовляються і за якими діють під час проведення занять. Правила приймаються всією групою разом із педагогом на самому початку роботи групи. Вони потрібні для того, щоб кожен учасник:

• міг відкрито висловлюватися і виражати свої почуття і погляди;

• не боявся стати об'єктом глузування й критики (позитивність);

• отримував інформацію сам і не заважав отримувати її іншим.

Під час тренінгової роботи рекомендують дотримуватись таких правил:

1. Бути позитивними;

2. Бути активними;

3. Говорити тільки за темою;

4. Говорити від свого імені;

5. Не критикувати: кожний має право на власну думку;

6. Говорити те, що думаєш;

7. Говорити коротко, дотримуючись черги. Дотримуватися регламенту.

Що ж стосується динаміки розвитку тренінгової групи, то вона, виступаючи суб'єктом педагогічного процесу, проходить впродовж свого існування через певні етапи формування — має свої етапи розвитку. Врахування особливостей цього процесу створює умови для ефективної та психологічно безпечної роботи з групою.

1 етап. Знайомство. На цьому етапі учасники знайомляться один з одним, з ведучим, визначаються у власних очікуваннях, приймають правила роботи групи.

2 етап образно називають "штурмом". На цьому етапі кожен член групи визначає своє місце в групі, оцінює свій внесок у результати спільної роботи групи. Визначаються ролі кожного учасника, що проявляється в активності, бажанні бути лідером, демонстрації компетентності, організаторських здібностей тощо. Саме в цей час яскраво проявляється індивідуальність кожного учасника, що, в свою чергу, може призводити до виникнення певних непорозумінь, конфліктів, спаду активності. Педагогу-тренеру важливо не боятися виникнення такої ситуації, зберігати емоційну рівновагу, заохочувати учасників до спілкування, акцентувати увагу на дотриманні правил і зберігати атмосферу доброзичливості.

3 етап гармонійної співпраці. Це етап, на якому учасники вже визначили свої ролі та місце в групі, знають, чого чекати один від одного та від участі в тренінгу взагалі. У стосунках між учасниками переважає довіра, партнерство, прагнення досягти результатів у спільній праці. Ефективно використовуються можливості й здібності кожного.

На заняттях з педагогічних дисциплін повідомляємо студентам, що для організації тренінгу з профілактики негативних явищ у підлітковому віці можна запропонувати такі тренінгові заняття:

1. "Самопрезентація та знайомство". Мета: встановлення позитивного емоційного ставлення до учасників тренінгу.

2. "Власне Я". Мета: розширення уявлення про особливості сприйняття особистості іншими людьми. Сприйняття, усвідомлення сили або слабкості "власного Я". Розвиток навичок самоаналізу, стимулювання подолання заблокованості зовнішньої і внутрішньої комунікації особистості.

3. "Внутрішня гармонія". Мета: формування відчуття спокою, внутрішньої гармонії та стабільності, врівноваженості.

4. "Особистість". Мета: переживання динамічності "Я", осмислення особливостей процесу становлення власної особистості.

5. "Ціль та її досягнення". Мета: постановка цілі та мотивація для її досягнення.--

6. "Почуття та емоції". Мета: розвиток вміння сприймати і розуміти емоційний стан інших (емпатія), відчувати власні почуття та емоції.

7. "Мотивація власної діяльності". Мета: розвиток навичок власної самопідтримки та самостимулювання, мотивації власної діяльності.

8. "Почуття та плинність часу". Мета: розвиток прихованих почуттів, саморефлексія та аналіз внутрішніх конфліктів, розмежування сторін власного "образу Я". Відчуття плинності часу.

9. "Розвиток навичок самоконтролю". Мета: осмислення власних поглядів і принципів. Формування та вміння переконувати. Розвиток навичок самоконтролю.

10. "Особистий розвиток". Мета: установка на самостійну перспективну діяльність та спрямування особистісного розвитку.

11. "Причини та наслідки ризикованої поведінки". Мета: проінформувати підлітків, яка поведінка вважається ризикованою і небезпечною для здоров'я та життя; визначити причини, що призвели до цієї поведінки; ознайомити з наслідками ризикованої поведінки.

12. "Алкоголізм". Мета: дослідження шляхів запобігання алкогольної залежності; підлітки мають визначити схожість і відмінність алкоголю від

інших наркотиків, чи є алкоголь продуктом харчування та вплив алкоголю на здоров'я людини.

15. "Шляхи збереження людської особистості". Мета: формування в підлітків навичок уникнення тиску однолітків.

Майбутні вчителі мають знати, що на заняттях з природничих дисциплін доцільними для підлітків є тренінги „Світ навколо мене", „Правила про тютюн", „Здоров'я – це скарб" та ін. Для вироблення навичок проведення майбутніми вчителями аналогічних тренінгів проводимо їх у студентських групах. Так з першокурсниками проводимо тренінги на тему „Шкідливі звички" (автор В. Островська), „Профілактика тютюнопаління" (автор Г. Крушельницька), „Формула здорового способу життя" (автор С. Остапенко) [242] та ін. Приклад проведення тренінгу „Причини та наслідки вживання наркотичних речовин" наведено в додатку Д.

Для формування мотивації до збереження та зміцнення здоров'я в загальноосвітніх школах України введено курс „Основи здоров'я". Основи здоров'я – інтегрований предмет, що за змістом об'єднує питання здоров'я та безпеки життєдіяльності. Його завданнями є формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної та здорової поведінки, формування в учнів здоров'язберігаючої компетентності.

Мета інтегрованого курсу: формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, навичками, у тому числі й життєвими, безпечної для життя і здоров'я поведінки.

Відповідно до Типових навчальних планів, затверджених наказом МОН від 23.02. 2004 р. №132, вивчення предмета "Основи здоров'я" здійснюється у 5 – 7-х класах по 1 годині на тиждень, у 8 – 9-х – по 0,5 години на тиждень. Навчання здійснюється за навчальною програмою, рекомендованою Міністерством освіти і науки України (лист МОН від 23.12. 2004 р. №1/11-

6611), “Основи здоров’я. Програма для 5 – 9 класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів”, видавництво “Перун”, 2005 рік.

Навчальна програма з основ здоров’я побудована на основі інтегрованого поєднання елементів знань щодо збереження і захисту життя та зміцнення здоров’я людини за концентричним принципом, тобто, у різні періоди навчання повторюється вивчення окремих тем з розширенням та поглибленням їх змісту. Основними особливостями програми є те, що вона:

- розкриває питання, що мають реальне значення для підлітків;
- враховує потреби і рівень соціально-психологічного розвитку учнів;
- має упереджувальний характер;
- спрямована на формування життєвих навичок, що мають ключове значення для здорової і безпечної поведінки.

Зміст тем укладено відповідно до вимог Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. До кожного розділу програми визначені обов’язкові результати навчання, спрямовані на досягнення учнями здоров’язберігаючої, соціальної, загальнокультурної та інших компетентностей.

Завдання інтегрованого курсу:

- формування в учнів мотивації щодо дбайливого ставлення до життя і здоров’я;
- формування у школярів стійких переконань щодо пріоритету здоров’я як основної умови реалізації фізичного, психічного, соціального та духовного потенціалу людини з урахуванням її індивідуальних особливостей;
- виховання у підлітків бережливого, дбайливого та усвідомленого ставлення до власного здоров’я як однієї з найвищих людських цінностей, потреби самопізнання та всебічного самовдосконалення;
- ознайомлення учнів з основними принципами та закономірностями життєдіяльності людини в природному та соціальному середовищах, спрямованої на збереження життя і зміцнення здоров’я;

- формування в учнів сталої мотиваційної установки на здоровий спосіб життя як провідної умови збереження і зміцнення здоров’я;
- ознайомлення учнів з основними принципами, шляхами й методами збереження життя і зміцнення усіх складових здоров’я;
- навчання учнів методам самозахисту в умовах загрози для життя;
- навчання учнів методам самооцінки і контролю стану і рівня здоров’я протягом усіх років навчання;
- розвиток життєвих навичок учнів, спрямованих на заохочення вести здоровий спосіб життя [http://zdorovyekonst.ucoz.ru/index/0-5].

У структурі змісту програми дотримані принципи системності та наступності. Початкові знання про здоров’я людини, його складові, позитивний вплив здорового способу життя на загальний стан людини, що їх набули учні у початковій школі, якісно розширюється та поглиблюється у основній школі. Водночас, продовжується розвиток стійких переконань щодо безпечної поведінки, формування життєвих навичок збереження та зміцнення здоров’я. Вводиться визначення “здоровий спосіб життя”, розкривається шкідливий вплив тютюнокуріння, вживання алкоголю, наркотиків на дитячий організм, що сприяє виробленню відповідних ставлень.

Зміст програми структурований за чотирма наскрізними лініями:

- життя і здоров’я людини;
- фізична складова здоров’я;
- соціальна складова здоров’я;
- психічна і духовна складові здоров’я.

Найважливішими компонентами гармонійного розвитку особистості є фізичне, моральне та духовне здоров’я. В усьому світі зростає стурбованість громадськості погіршенням стану фізичного, психічного та духовного розвитку і здоров’я дітей шкільного віку. Рівень гармонійного розвитку дитини визначається впливом усього комплексу соціально – економічних, екологічних і духовних факторів суспільства. Серед них спеціалісти виокремлюють і так звані «шкільні фактори ризику», до числа яких відносяться стресова тактика

педагогічних впливів; нераціональна організація навчального процесу та позашкільних занять; неадекватність методів навчання (їх невідповідність віковим і функціональним особливостям розвитку дітей). Саме ці чинники створюють найбільші фізичні та емоційні навантаження на учня та призводять до погіршення стану здоров'я дитини.

Ще 100 років тому на першому всесвітньому конгресі, присвяченому питанням шкільної гігієни, що відбувся в м. Нюрнберг в 1904 році, був зроблений висновок: діти в школі знаходяться у стані хронічного перевтомлення, що негативно впливає на здоров'я учнів. В 1956 році на семінарі «Здоров'я дітей та школа», який відбувся за підтримки європейського регіонального бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я, педагоги та лікарі виказали занепокоєність з приводу «Шкільного стресу». Пізніше, в наступних документах цієї організації все частіше зустрічаються такі поняття як «шкільний стрес», «школофобія» та інші. Відмічено, що інтенсифікація навчального процесу, довгострокове статичне навантаження, подання нової інформації переважно вербально, низький рівень позитивних емоцій – все це визначає зростання негативних змін стану здоров'я сучасних дітей.

Отже, найбільші можливості для здійснення профілактичної роботи, формування здорового способу життя мають загальноосвітні навчальні заклади. Адже, згідно із Законом України «Про освіту», повна загальна середня освіта є обов'язковою. Конвенція ООН про права дитини декларує пріоритет здорового розвитку дітей, але не містить механізму реалізації цієї ідеї. Тому системи освіти багатьох країн не завжди враховують, що в основі хворобливості учнів полягають не тільки медичні проблеми, а також цілий комплекс педагогічних факторів.

На виконання Закону «Про загальну середню освіту» в країні розроблені і прийняті Державний стандарт початкової освіти та Державний стандарт базової та повної середньої освіти. Державними стандартами передбачено надання відповідних знань і формування навичок, необхідних для збереження та зміцнення здоров'я, використовуючи можливості різних освітніх галузей.

Так, Стандартом передбачено «надання учням спеціальних знань і формування умінь збереження власного здоров'я як важливого компонента загальнолюдської культури; зміцнення навичок здорового способу життя; оволодіння способами розвитку фізичних якостей та вдосконалення морфологічних і функціональних можливостей, формування основних життєво важливих рухових вмінь і навичок; сприяння збереженню життя учнів; оволодіння раціональними прийомами запобігання порушенням стану здоров'я; дій у надзвичайних ситуаціях і надання першої допомоги».

За змістом курс „Основи здоров'я" є окремою самостійною дисципліною, яка охоплює ряд соціальних і природничих наук, що визначають зміст перманентності небезпеки, знання про безпечні способи життя у звичних і повсякденних умовах, а також про вміння зберігати життєдіяльність і здоров'я при вкрай несприйнятливому прояві соціального, техногенного, природного екологічного неблагополуччя – в умовах різного типу екстремальних і надзвичайних ситуацій. Цей курс дозволяє сформувати систему уявлень про складний, технічно й енергетично насичений світ з його різноманітними потенційними небезпеками. Курс реалізує не лише теоретичне інформування, а й основи практичної підготовки про всі шкідливі та небезпечні фактори середовища існування людини.

Інтегрований курс "Основи здоров'я" передбачає формування мотивації щодо здорового способу життя учнівської молоді. [http://zdorovyekonst.ucoz.ru/index/0-5]. На думку більшості педагогів, предмет «Основи здоров'я» сприяє формуванню в учнів позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, розвитку здоров'язберігаючої компетентності у дітей та підлітків. Моніторингові дослідження показали, що 96 % учнів подобається цей навчальний предмет, а 90 % − хотіли б вивчати його наступного року. Усі респонденти підкреслюють, що на уроках із ними відпрацьовуються життєві та спеціальні навички. Майже всі підлітки обізнані про шкідливий вплив на організм людини тютюнокуріння, вживання алкогольних напоїв, наркотиків;

використовують набуті знання, уміння і навички у повсякденному житті; обговорюють питання здоров’я та безпеки з батьками, рідними та друзями.

Разом із тим результати досліджень застерігають, що поінформованість школярів про ризики для здоров’я та негативний вплив на їх організм ПАР (нікотину, алкоголю, наркотиків) не завжди підкріплюється відповідною поведінкою кожного третього підлітка. Отже нагальною залишається потреба у формуванні основ здорового способу життя учнів через навчальний предмет «Основи здоров’я». [http://zdorovyekonst.ucoz.ru/index/0-5].

Навчальний предмет «Основи здоров’я» базується на знаннях валеології, біології, психології, філософії, гігієни, безпеки життєдіяльності тощо. В його основу закладено сучасну педагогічну концепцію − освіта на основі життєвих навичок. Мета інтегрованого предмета «Основи здоров’я» – формування в учнів свідомого ставлення до свого життя і здоров’я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної для життя та здоров’я поведінки. Оновлений зміст навчального предмета та ефективна інноваційна технологія викладання сприяють формуванню здоров’язбережувальної компетентності особистості, відповідального ставлення до свого життя, дають можливість розвивати життєві навички, формувати валеологічну культуру, сприяють особистісному розвитку та самореалізації людини.

За своїм призначенням, змістом, методами навчання навчальний предмет «Основи здоров’я» суттєво відрізняється від інших предметів:

- необхідністю впливати на свідомість і поведінку учнів;

- спрямованістю на формування у дітей позитивних цінностей, знань, ставлень, умінь і навичок, які зменшують ризик виникнення поведінкових проблем і підвищують особистісний потенціал учнів для їхнього гармонійного розвитку та життєвого успіху;

- послідовністю впливів на шкільну політику і створення сприятливого здоров’язберігаючого освітнього середовища для посилення мотивації та ефективності навчання.

Зміст програми предмета «Основи здоров'я» структуровано на основі таких принципів як науковість, доступність, системність, наскрізність, безперервність, практична цілеспрямованість, інтегрованість, динамічність, відкритість, гуманізація, плюралізм, дисперсність, превентивність. Складові програми розкривають цінність життя та здоров'я людини через такі змістові лінії: «Життя і здоров'я людини», «Фізична складова здоров'я», «Соціальна складова здоров'я», «Психічна та духовна складова здоров'я». Загальний підхід, яким повинен керуватися кожний педагог при реалізації програми у різних класах, це викладання предмета з урахуванням вікових можливостей та потреб школярів.

Результатом навчання має стати «пакет» життєвих навичок, соціально-психологічних компетентностей, спеціальних навичок, які допоможуть учням вести здоровий і продуктивний спосіб життя. Важливою умовою забезпечення оптимальної організації навчально-виховного процесу на уроках основ здоров'я за технологією освіти на основі розвитку життєвих навичок та практичної реалізації завдань здоров'язбережувальної освіти є створення у кожному навчальному закладі кабінету основ здоров'я відповідно до Примірного Положення про навчальний кабінет з основ здоров'я загальноосвітніх навчальних закладів (наказ МОН України 09.12.2009 р. № 1114). Навчально-методичне забезпечення кабінету має складатися з навчальних та профілактичних програм, підручників, посібників, інформаційно-просвітницьких матеріалів тощо.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з основ здоров'я та ОБЖ здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 05.05.2008 № 371. Основними видами оцінювання навчальних досягнень учнів з основ здоров'я та ОБЖ є поточне та підсумкове (тематичне, семестрове, річне).

Практичні роботи проводяться не окремо, а в межах певної теми уроку. Оцінювання практичних навичок може бути вибірковим. При виставленні

тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми. При цьому проведення окремого тематичного оцінювання на останньому уроці теми не є обов'язковим. Семестрове оцінювання здійснюється на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом семестру. Семестрова оцінка може підлягати коригуванню. Річне оцінювання здійснюється на основі семестрових або скоригованих семестрових оцінок. Річна оцінка коригуванню не підлягає.

Реалізація завдань ефективного навчання здоров'я, безпеки, розвитку та успіху висуває відповідні вимоги до організації навчально-виховного процесу в кожному закладі освіти, а саме:

• системної підготовки вчителів щодо викладання предметів, у т.ч. основ здоров'я, за сучасними інтерактивними технологіями навчання та виховання на основі розвитку життєвих навичок (наказ МОН України від 01.06.2009 р. № 457);

• здійснення наступності між початковою, основною та старшою школою у вирішенні завдань формування культури здоров'я та превентивної освіти;

• покращення навчально-методичної та матеріально-технічної бази кабінету (Примірне Положення про навчальний кабінет з основ здоров'я загальноосвітніх навчальних закладів;

• наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2009 р. № 1114);

• тісної співпраці учнів, педагогів, сім'ї та громадськості з питань формування ціннісного ставлення до здоров'я та життя кожної людини;

• розвитку мережевої взаємодії за всіма напрямками діяльності учасників освітнього процессу.

Вищі педагогічні навчальні заклади тільки розпочинають підготовку фахівців із предмета "Основи здоров'я". Водночас, викладати предмет "Основи здоров'я" можуть учителі, які:

1) вчителі біології, основ безпеки життєдіяльності;

2) мають сертифікат обласного інституту післядипломної педагогічної освіти про проходження курсу навчання з «Методики викладання предмету «Основи здоров‘я» на засадах розвитку життєвих навичок»;

3) пройшли спеціалізацію або курсову перепідготовку з методики викладання предмету «Основи здоров’я» на базі обласного інституту післядипломної професійної освіти.

Зміст природознавчої галузі закладає підвалини формування наукового світогляду й стилю мислення, є основою розуміння сучасних технологій і виробництва, розвитку екологічного мислення. Він реалізується через предмети й курси: фізики, хімії, біології, географії, астрономії, а також шляхом їх інтеграції на певних етапах навчання, під час вивчення відповідних тем.

Інтегрований підхід у викладанні природничих предметів забезпечує реалізацію ідеї всебічного, комплексного розгляду досліджуваної проблеми (теми) і є основним чинником формування наукового світогляду, цілісної картини світу, частинкою якого є людина.

Організовуючи дослідження, ми виходили з того, що під час вивчення кожного шкільного предмету в учителя є можливості для здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. Пошук таких можливостей, а також необхідних форм, методів і засобів здійснювався студентами всіх спеціальностей. На допомогу студентам викладачі пропонували науково-популярні фільми „Правда про куріння та наркотики”, „Правда про алкоголь”, „Українське тверезе весілля”, „Оружие геноцида: самоубийство людей и его механизмы”, „Эйфория”, „Подростковое пьянство”, „Культура пития”, „Технологія споювання” та ін.

У результаті перегляду таких фільмів разом із студентами були визначені можливості кожного навчального предмету для здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. Одержані результати представляємо у вигляді таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Можливі форми здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР під час вивчення шкільних предметів

Навчальний предмет	**Можливі форми здійснення профілактики**
Мова, література	Ознайомлення з творами, з яких видно шкоду тютюну, алкоголю та ін.
Народознавство	Обговорення традицій українського козацтва, перегляд відеороликів про сучасне українське тверезе весілля
Історія	Ознайомлення з історією виникнення та розвитку ПАР, згубних наслідків їх уживання на національному та світовому рівнях
Географія	Демонстрація фільмів про рівень розвитку країн, де проголошено сухий закон і смертна кара за вживання наркотиків. Переконування в тому, що подорожі світом дають людині справжню насолоду.
Правознавство	Наведення прикладів підліткової злочинності, що викликана дією ПАР, обговорення наслідків
Біологія	Демонстрація впливу ПАР на мозок, серце, печінку, склад крові, репродуктивну систему тощо.
Хімія	Аналіз основних забруднювачів повітря, вивчення хімічного складу токсичних речовин, їхнього впливу на організм
Фізкультура	Демонстрація відеороликів про здоровий спосіб життя спортсменів, їхні спортивні досягнення, життєві можливості

У таблиці 1 представлені лише деякі можливі форми здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР під час вивчення шкільних предметів. Проте цінність такого аналізу вбачаємо в тому, що майбутні вчителі переконуються в необхідності інтеграції знань з різних дисциплін для здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. Інтегрований підхід уже застосований під час створення більшості фільмів про шкідливість ПАР, а тому вчителю залишається лише вдало їх використовувати під час вивчення учнями «Основ здоров'я».

Для використання таких фільмів у майбутній профілактичній роботі студентам природничих спеціальностей пропонувався їх список з коротким описом суті сюжету.

Важливе місце у вивченні природничих дисциплін має посісти мотивація як форма переконання учня в потребі здобуття знань з цього предмета для практичного їх використання у повсякденному житті, зокрема й для збереження здоров'я. Тут важливого значення набуває визначення мети діяльності учня на уроці, прийняття ним запропонованих учителем способів діяльності, що проявляються у виконанні конкретних розумових дій або дій практичного характеру. Тому необхідно :

- здійснювати комплексний підхід у формуванні стійкого інтересу учнів до вичення природничих дисциплін, позитивної мотивації навчальної діяльності;
- забезпечувати адаптацію навчального процесу до вікових та індивідуальних особливостей учнів за формами й методами роботи. Добирати методи навчання, які б забезпечували реалізацію цілей природничої освіти. Віддавати перевагу інтерактивним, науково-пошуковим методам навчання та методам самостійного здобуття знань;
- правильно формувати основні поняття, які стануть основою вивчення наукового світогляду. Цьому сприятиме демонстрування дослідів учителем та виконання учнями практичних робіт, домашніх дослідів, застосування таких навчальних методів, як спостереження, дослідження, експериментування з наступним обговоренням результатів, висновками;
- формувати навчально-методичний комплекс для розвитку здібностей та інтересів школярів;
- широко використовувати засоби заохочення та емоційного стимулювання активності школярів;
- творчо здійснювати планування теми, виявляти учнівську ініціативу, режисуру уроку здійснювати з дотриманням правил співробітництва.

Викладання курсів природничих дисциплін слід будувати на знаннях і вміннях учнів, набутих у попередніх класах. Це допоможе в основу навчання покласти власний досвід учня, вміло розширюючи та поглиблюючи його знання про природні та штучні об'єкти, явища, практичне використання знань.

Під час роботи вчителя з навчальною програмою слід ретельно ознайомитися з її змістом, особливо з Державними вимогами до загальноосвітньої підготовки учнів, які подані переліком різних способів навчальної діяльності для навчальної теми. Ці вимоги мають конкретизуватися на кожному уроці, формуючи при цьому вимоги до загальнонавчальних, інтелектуальних і спеціальних умінь: через логіку пізнання забезпечувати розвивальний характер навчання і формування теоретичного мислення учнів (вміння зосереджувати, напружувати пам'ять, вміння фантазувати та прогнозувати, зв'язно викладати думки, встановлювати зв'язки між об'єктами і явищами природи; проводити аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, узагальнення).

Усе зазначене вище стосується й викладання дисципліни «Основи здоров'я». Проте специфіка її полягає в сильній особистісній значущості знань для кожного учня, взятого окремо, тому методика її викладання потребує особливих методологічних підходів. Після обговорення зі студентами основних методологічних підходів, що використовуються в навчанні, визначаємо, які з них є найдоцільнішими у викладанні дисципліни «Основи здоров'я».

З'ясовуємо, що особистісний підхід у вивченні дисципліни «Основи здоров'я» переакцентовує увагу освіти з оволодіння знаннями (у формі уявлень), уміннями, навичками на розвиток особистісного потенціалу учня. Традиційна освіта, яка має предметно орієнтований характер, також надає значення розвитку особистості учня, але при цьому розглядає цей розвиток як результат, наслідок формування знань, умінь і навичок. Особистісний підхід змінює уявлення про пріоритетні завдання шкільної освіти. Вони полягають не стільки в освоєнні уявлень про навколишній світ, способів діяльності, норм і цінностей, скільки в розкритті сутнісних сил особистості, її інтелектуального та етичного потенціалу, її здатності орієнтуватися в життєвих обставинах. Особистісний підхід полягає в становленні учня як активного суб'єкта, який реалізовує в пізнавальній діяльності свою особистісну суть. Шляхи реалізації

цього підходу найповніше розкриті в дослідженнях Л. Виготського, В. Давидова, Н. Короткової, Н. Міхайленко, Д. Роджерса, І. Якиманської та ін. Найважливішими умовами, що забезпечують суб'єктну позицію учнів, є такі:

– наповненість змісту дисципліни життєво важливим пізнавальним матеріалом, пізнавальними завданнями, прагнення вирішити які спонукає дізнатися щось нове;

– конгруентність особистості педагога, тобто здатність поводитися відповідно до своїх відчуттів і думок, проявляти своє дійсне «я», бути таким, яким він є, що знімає стан напруги й психологічного захисту у дітей, дозволяє йому бути самим собою і повністю реалізувати свої можливості;

– схвалення та розуміння дитини, позитивне ставлення до неї, що забезпечує створення сприятливого психологічного клімату;

– опора на самоактуалізацію особистості, прагнення до виявлення та прояву в процесі навчання її внутрішнього потенціалу, до особистісного зростання.

У педагогіці визначені основні напрями особистісно-орієнтованого навчання: зміна форм спілкування з дітьми, зміна форми і змісту занять, знайомство з кращими зразками вітчизняної і світової культури, доступних дітям, з метою орієнтації на загальнолюдські цінності та ін. Російська дослідниця І. Якиманська [253] бачить суть особистісно-орієнтованого підходу в реалізації суб'єктної позиції дитини в процесі навчання, проте, вона вважає, що учень не стає суб'єктом у процесі навчання, а спочатку є ним як носій суб'єктного досвіду. В процесі такого навчання відбувається виявлення, збагачення й перетворення цього досвіду. В. Сериков розглядає сенс особистісно-орієнтованого підходу в створенні умов для прояву особистісних функцій учня, його універсальних особистісних здібностей: мотивації, творчості, рефлексії та ін. [211, с.16-21].

Тому вважаємо, що викладання цього „Основ здоров’я” має здійснюватись із широким використанням особистісно-зорієнтованих технологій навчання. В особистісно орієнтованому навчанні саме навчання ми

визначаємо не як передавання знань, вироблення вмінь і організацію засвоєння, а насамперед створення умов для реалізації особистісних потреб учня в сфері природничої освіти. Особистісно орієнтоване навчання, таким чином, полягає в розкритті умов реалізації особистісно розвиваючих функцій навчального процесу.

Розвиток особистості учня буде ефективним, якщо будуть створені такі умови:

- створюватися і підтримуватися на високому рівні відчуття впевненості учня в досягненні ним цілей навчання;
- підтримуватися емоційно позитивний психологічний клімат, що сприяє прояву потенційних можливостей учня, коли він відчуває, що поважаються його права на здобуття такої природничої освіти, яка забезпечить йому фізичний і особистісний розвиток;
- учень відчуває, що до нього ставляться з симпатією та увагою, незалежно від результатів учіння.

В процесі навчання природничих дисциплін, учні, зазвичай, чекають готових відповідей там, де потрібне самостійне рішення, учитель сам відповідає на поставлені запитання. Завдання ж учителя на уроках з «Основ здоров'я» полягає в тому, щоб навчити учнів мислити, аналізувати власний досвід, вносити корективи в свою поведінку, тобто спрямувати думку учня в потрібне русло, знайти можливість сформувати в нього основи здорового способу життя.

Спілкування з учнями за такої організації навчання як особистісно орієнтоване, можна організовувати по-різному. Важливо при цьому, вважає І. Якіманська, щоб сутністю особистісно орієнтованого уроку було:

- постійне звернення до досвіду життєдіяльності учнів;
- стимулювання активних дій учнів щодо засвоєння знань, аналізу відповідей однокласників;
- звернення до інтуїції кожного учня;
- стимулювання учнів, які висловлюють оригінальні ідеї та гіпотези.

Вчимо майбутніх учителів проводити нестандартні уроки, що розвивають творче мислення, самоповагу, індивідуальні здібності учнів. Для цього учнів

слід поступово та систематично включати в самостійну пізнавальну діяльність, щоб забезпечити співпрацю між учителем і учнями. Обговорюємо зі студентами методику проведення таких нестандартних уроків: урок-семінар, урок-конкурс, урок-бенефіс, урок-ділова гра, інтегрований, бінарний тощо.

Ці уроки дозволяють використати такі методичні прийоми, що дають учителю можливість не лише збільшити розумове навантаження на уроках, а й підсилити виховний вплив матеріалу, що вивчається.

Профілактика адитивної поведінки підлітків потребує саме технологій особистісно-орієнтованого навчання, оскільки в нім зміщені акценти з формування знань, умінь і навичок на вирішення розвивальних і виховних завдань. При цьому знання, уміння і навички виступають як засіб виховання та розвитку.

Вивчення «Основ здоров’я» базується на таких концептуальних положеннях:

– формування цілісної картини про здоров’я, а не фрагментарних, відокремлених уявлень про організм;

– ціннісне ставлення до здоров’я формуються за допомогою освоєння взаємопов'язаних знань з різних наук;

– формування цілісних уявлень про здоров’я успішніше відбувається в процесі засвоєння учнями наочно представлених логічних зв'язків між функціонуванням різних систем організму;

– забезпечення єдності емоційного й раціонального в процесі пізнавальної діяльності;

– створення творчої основи для оволодіння учнем знаннями, уміннями і навичками відповідно до його можливостей і потреб.

Дотримання цих положень зумовлює необхідність застосування аксіологічного, системного підходів. Тому разом з особистісним пропонуємо майбутнім учителям застосовувати й аксіологічний підхід, суть якого полягає у формуванні в учнів ціннісного ставлення до навколишнього світу, до себе і свого здоров’я. Ціннісне ставлення до життя та здоров’я визначає багато в чому

психологічний стан учня, задоволеність і наповненість життя, його сенс, а система цінностей регулює поведінку та діяльність, визначає мотиваційно-потребнісну сферу, спрямованість, готовність керуватися ними в своїй діяльності. Формування ціннісного ставлення до здоров’я нині є одним з основних завдань освіти на всіх її ступенях.

Системний підхід характеризує об'єкт пізнання як цілісну єдину систему у взаємозв'язках з іншими об'єктами. При цьому сам об'єкт виступає як частина складнішої системи з її компонентами і зв'язками. Така система знань будується як перехід від простої системи, що розкриває особливості складних об'єктів, явищ через розкриття їх взаємозв'язків. При цьому система знань носить ієрархічний характер, тобто в ній розкривається спочатку суть простих об'єктів, що лежать в основі складнішого знання.

Вчимо майбутніх учителів, що від вивчення особливостей функціонування окремих органів людини, що здійснюється на уроках природничих дисциплін, учні мають перейти до усвідомлення цілісності всього організму, що є складною системою. Педагоги мають донести до учнів, що здоров’я та функціонування такої системи залежить від стану й взаємозв’язку підсистем організму (кровеносної, серцево-судинної, нервової, травної, опорно-рухової та ін.). Якщо взаємовплив різних систем організму буде учнями засвоєний, то можна очікувати, що той із учнів, хто прагне досягти успіху, наприклад, у спорті, вже ніколи не візьме до рук ні цигарки, ні чарки, ні тим більше, наркотиків.

Аналіз досліджень показав, що саме системні знання забезпечують оптимальну виховну й розвивальну дію. Тільки на основі системних знань формуються основи світогляду, цілісна картина світу, знання осмислюються і застосовуються учнем у практичній діяльності.

Переконуємо майбутніх учителів, що застосування системного підходу викликане необхідністю формування в учнів системних знань про власне здоров’я, оскільки лише в такій якості вони набувають особистісно-значущого характеру.

Із системного підходу випливає *структурно-функціональний підхід*, що дозволяє розглядати здоров'я як цілісність, у якій кожен компонент як функціональний визначається через його співвідношення з іншим, через істотні зв'язки і залежності. З позицій цього підходу організм людини доцільно розглядати як структуру, що включає взаємозв'язані та взаємозумовлені компоненти, кожен з яких виконує певні функції і володіє відносною автономією.

Застосування системного та структурно-функціонального підходів дозволяє також розробити структуру інтегрованого вивчення дисципліни «Основи здоров'я», яка інтегрує в своєму змісті знання з біології, медицини, психології, фізики тощо.

Наш досвід роботи з підлітками, які вже мають залежність від ПАР, показав, що в здійсненні профілактичних заходів доцільно використовувати методи сугестопедагогіки. Тому нагадуємо студентам, що сугестопедагогіка (від лат. suggesio — навіювання) — це психотерапевтичний напрям у педагогіці, який цілеспрямовано з навчально-виховною метою використовує засоби навіювання і, в свою чергу, поділяється на гіпнопедію, релаксопедію та сугестопедію. Сугестопедагогіка, використовуючи приховані резерви людини, дозволяє значно розширити й поглибити навчально-виховний процес, зробити його ефективнішим. Вважаємо, що під час вивчення «Основ здоров'я» доречними є такі методи навчально-виховного впливу, як сугестопедія та релаксопедія, з якими ознайомлюємо майбутніх учителів природничих дисциплін.

З метою розвитку мислення, соціального пізнання, корекції емоційних та особистісних порушень, екзистенціальної терапії, тобто засвоєння життєво важливих цінностей і моделей поведінки підлітків, рекомендуємо майбутнім учителям на заняттях з «Основ здоров'я» час від часу застосовувати відповідні комп'ютерні ігри. З цією метою підійдуть ігри-стратегії, квести.

Емоційне включення та вплив на мислення є перевагою квестів перед простими логічними головоломками в навчальних комплексах. Квести мають

значний пізнавальний потенціал. У цьому вони рівноцінні читанню казок і міфів, на матеріалі яких вони побудовані. Такі ігри забезпечують сприйняття соціальної інформації, навчання соціальним моделям поведінки й пізнання соціально-культурних норм, цінностей і ідеалів. У комп'ютерній грі учень не просто знайомиться з сюжетом, як це він робить під час читання книги на уроках літератури. У соціальне пізнання включається соціально-рольове учіння (навчання поведінці відповідно до різних соціальних ролей).

Комп’ютерні ігри можуть сприяти корекції емоційних порушень, таких як агресивність, депресія, замкнутість і страхи. Використання комп'ютерної гри може здійснювати безпосередній вплив на розвиток або корекції певної психічної функції, або може мати непрямий вплив на деяку психічну функцію. Відповідно до цього виділяють два напрями комп'ютерної ігрової терапії. Відомі дослідження асоціації американських психологів про лікування страхів за допомогою аркадних бойовиків, що підтверджено дослідженнями інших науковців [78].

Той недолік комп'ютерних ігор, що вони відривають від реального життя, в практиці психологічної корекції перетворюється в перевагу. Замкнена (або аутична) дитина зазнає труднощів (або не може зовсім) у реальній ситуації спілкування. Такі діти з інтересом освоюють гру на комп'ютері, де ніщо (або ніхто) не загрожує поруч.

Комп'ютерні ігри є гарним засобом для подолання депресивного стану, коли дитина страждає від втрати інтересу до життя, у неї поганий настрій, немає позитивних емоцій. У таких ситуаціях підліток може потягнутись до алкоголю чи наркотиків, піддавшись впливу інших однолітків, які в такий спосіб проводять дозвілля. Завданням учителя є показати можливості різних комп’ютерних ігор, що сприяють гарному настрою, виробленню почуття впевненості в собі, формують навички, необхідні для розв'язання життєвих ситуацій.

У комп’ютерних іграх підліток, долаючи різні етапи, прагне дійти до кінця й виграти гру, щоб відчути себе переможцем, одержати виграшні бали.

Націленість на виграш виробляє мотивацію досягнення успіху, що необхідна для розв'язання будь-яких життєвих завдань. Вироблення витримки, терплячості під час розв'язування ігрових завдань, мотивація досягнення успіху є необхідними засобами в подоланні депресивного стану. Аналізуючи зі студентам різні комп'ютерні ігри, демонструємо, що вони містять достатній потенціал для корекції основних емоційних порушень, а також виробляють такі необхідні особистісні якості, як рішучість, терплячість, емоційна стійкість, сміливість, мотивація досягнення успіху, знання основних моделей життєвої поведінки та вміння розв'язувати складні завдання. Однак, звертаємо увагу майбутніх педагогів, що при всіх перевагах комп'ютерних ігор вони все ж створюють ілюзію спілкування і не приводять до формування навичок реального спілкування.

Разом зі студентами обговорюємо розробки уроків з основ здоров'я, які широко представлені в мережі Інтернет. Вибираємо ті з них, що стосуються шкідливих звичок вживання психоактивних речовин, і оцінюємо за такими критеріями:

- відповідність віку учнів;
- доступність викладу;
- наявність наочності;
- переконливість у шкідливості:
- рівень „цікавості".

Так, наприклад, студентами був проаналізований урок з «Основ здоров'я» на тему «Куріння і здоров'я», підготовлений учителем трудового навчання середньої загальноосвітньої школи № 18 м. Дніпродзержинська І. Гаврилюк (Див Додаток Ж).

Для вироблення в майбутніх педагогів методичних умінь організації профілактичних виховних заходів разом з ними розробляємо сценарії предметних тижнів (біології, хімії, географії), обов'язковою складовою яких є питання шкідливих звичок (див. Додаток З).

Значну роль у профілактичній діяльності вчителів природничих дисциплін відіграє правильна організація роботи з батьками підлітків. Тому на заняттях з педагогічних дисциплін вчимо майбутніх педагогів методичних основ організації таких таких форм роботи як батьківські збори, батьківські лекторії, батьківські клуби, індивідуальне та групове консультування батьків, тематичні диспути, круглі столи, тренінгові заняття, залучення батьків до спільної діяльності з учнями тощо.

Основою організації взаємодії між педагогами і старшокласниками є копіткий аналіз матеріалів тих дослідників, які підтверджують, що провідними ланками різних форм педагогічної взаємодії є об'єднання вчителів і старшокласників або молодіжних груп. Тому основоположним напрямом в організації ефективної взаємодії є своєчасне вивчення та використання негативних і позитивних ситуацій у відносинах між педагогами і старшокласниками. Вчимо майбутніх учителів, що планувати й здійснювати потрібно лише ті завдання, що пов'язані з назрілими актуальними проблемами. Наприклад, щодо подолання масового куріння заходи слід починати оперативно, без попереджувальних погроз.

Тому паралельно з виконанням навчального базисного плану слід виконувати шкільний базисний виховний план, узявши за основу критерії, ознаки й показники гуманного духу взаємин у підлітковому середовищі. Виховна робота має базуватись на формуванні гуманних, взаємно довірчих стосунків між усіма учасниками шкільного життя. Основним принципом у здійсненні гуманного ставлення до кожного підлітка є створення елементарних умов для здобування необхідної освіти кожним учнем і залучення його до колективних творчих справ.

Для формування навичок з гамнізації взаємин у підлітковому середовищі пропонуємо майбутнім учителям організовувати колективні творчі справи на природничу тематику. Разом із студентами визначаємо й обговорюємо можливі види таких справ:

- виготовлення наочності (плакатів, стінгазет, електронних альбомів, гербаріїв тощо);
- організація предметних чи тематичних тижнів, вечорів;
- виконання трудових завдань (облаштування „Живого куточка”, зимового саду, пришкільної клумби, дослідно-польових ділянок тощо);
- організація навчально-пізнавальних екскурсій на природу;
- здійснення зимових походів у ліс з метою підгодівлі тварин та ін.

Виконання такого широкого й глибокого спектру виховних завдань можливе за умов побудови такої системи педагогічного впливу, яка б охопила увагою всіх школярів і педагогів. Особливо важливим є виявлення самого початкового відхилення, моменту виникнення небезпеки неправильного розв’язання життєвої задачі, прояв шкідливих звичок тощо. Необхідним є також аналіз чинників, що породжують ці явища, і встановлення конкретних обставин появи різних відхилень у кожному конкретному випадку. При цьому до уваги приймається і вихід із зони загальноприйнятих норм поведінки, і своїх власних, тобто порушення стилю своєї звичної поведінки.

Складність роботи полягає також у тому, що необхідно виявити ті особливості поведінки кожного, які на перший погляд є тільки змінами в діях особи, але надалі можуть породити серйозні порушення структури особи. Тому вчителю необхідно контролювати й індивідуальні особливості кожного, і їх зміни, а також систему колективу класу в цілому.

Найбільш доцільним і раціональним є звернення одночасно до індивідуальних конструкцій взаємин серед авторитетних підлітків. З них завжди можна виділити типові характеристики. При ще більшому узагальненні можна отримати особливості класу й колективу, тобто його специфіку. Для констатації первинних «відхилень» від звичайного шляху і з очікуваної системи дій необхідно звертатися до тих індивідів, які починали це робити раніше за інших. Раннє розпізнавання дає можливість швидко та своєчасно вживати потрібні заходи.

Отже, вчитель природничих дисциплін має вміти здійснювати початкову діагностику, потім дії і, нарешті, програмування найбільш раціональних якостей особистості. Подальші дії педагогів – здійснення порівняльного аналізу послідовних дій з очікуваними результатами уникнення адиктивної поведінки підлітків. Такий підхід до розробки і апробації системи взаємодії давав можливість судити про ефективність вжитих заходів до усунення відхилень в поведінці школярів.

Серед інтерактивних технологій найбільш інноваційною є просвітницька робота за методом „рівний – рівному". Відповідно до національних особливостей була розроблена концепція освіти „рівний-рівному" щодо здорового способу життя серед молоді України, яка визначила ефективні шляхи його реалізації. Досвід роботи з профілактики негативних явищ довів, що в тому випадку, коли превентивна діяльність розроблена якісно, забезпечена ресурсами, зацікавила суспільство, тобто увійшла в систему життєдіяльності та навчально-виховного процесу навчальних закладів, то й рівень впливу негативних явищ на процеси соціалізації дитини значно зменшується [95, с.90].

Сучасні погляди на превентивну діяльність пов'язані з визнанням ролі, яку можуть відіграти різні за статусом люди. Педагогічні технології, що ґрунтуються на принципах розуміння, особливу увагу приділяють освітній та виховній ролі самих підлітків. Це підтверджено досвідом реалізації методу „рівний-рівному" у багатьох країнах Європи, основну роль у якому відіграють лідери з референтних груп підліткового середовища.

Формами виховної та позакласної навчальної роботи, що сприяють відповідальному ставленню до власного здоров'я, є такі: природничі гуртки, екскурсії, творчі проекти, інтелектуальні ігри, засідання фітобару, індивідуальні бесіди та ін. Учителі природничих дисциплін зазвичай ведуть гуртки під назвами „Здоров'я", „Лікарня на підвіконні", „Лікарські рослини", „Фітотерапія" та ін. [251].

Аналіз студентами педагогічної літератури з проблеми привів їх до висновку про наявність різних підходів до профілактики вживання підлітками ПАР, а ефективність того чи іншого підходу визначається тим, наскільки добре розроблені технології та вміло застосовуються на практиці. Розглядаємо із студентами особливості та аналізуємо з точки зору доцільності підходи, що застосовуються на практиці.

- *Представлення інформації.* Цей підхід заснований на тому, що учнів інформують про конкретні ситуації, які представляють небезпеку. У цьому підході можуть використовуватися різні методи й технології, зокрема що базуються на формуванні оптимального страху.
- *Виховання протидії вживанню психоактивних речовин.* У цьому підході в дітей формуються вміння протистояти ситуаціям, що провокують вживання ПАР, а також негативне ставлення до вживання ПАР. Тренінг „Уміння говорити „ні" дозволяє підготувати учня до ситуацій, коли його схилятимуть до вживання ПАР. Проте необхідно пам'ятати, що вміння без відповідного негативного ставлення до ПАР не може бути гарантом успіху. Також відомо, що діти в основному самі вибирають собі друзів, і це більш значущий чинник, ніж уміння говорити «ні». Тому необхідно в учневі створити потребу не вступати в контакт з тими підлітками, які мають неодноразовий досвід вживання ПАР.
- *Надання альтернативи***.** Підхід базується на тому, що якщо діти будуть зайняті якоюсь цікавою діяльністю, то в них не буде ні часу, ні бажання вживати ПАР. Дітям надається широка можливість займатися спортом, наукою, мистецтвом, подорожами тощо (різні альтернативи, які повинні запобігти вживанню ПАР). Бажано, щоб в альтернативних програмах передбачався розвиток відповідних якостей особистості.
- *Апеляція до цінностей і знань.* Найбільш важлива мета в профілактиці вживання ПАР — це формування в дітей стратегічних ціннісних соціально значущих орієнтації. Коли в дитини є мета досягти чогось важливого в житті, то тоді вона сама прагнутиме підпорядкувати своє

життя досягненню цієї мети. Справа ускладнюється тим, що в теорії і в практиці педагогіки немає зрозумілої й чіткої ієрархії цілей, пов'язаної з гендерними особливостями учнів. Можна сказати, що в даний час не дуже компетентними журналістами молоді нав'язуються вельми сумнівні цінності. Педагогіка не визначила своєї позиції з цього питання. Тому молодь, не маючи орієнтирів у житті (або маючи спотворені орієнтири), вибирає для себе засіб відходу від дійсності, життя в світі ілюзій. У той самий час, дослідження показують, що підхід, заснований на апеляції до цінностей дітей, є ефективним,.

- *Створення відповідної атмосфери*. Передбачаються вміння вчителів створювати в класі сприятливу для учнів атмосфери, ставлення до учнів, засноване на любові, пошані, оптимальній вимогливості й справедливості. Такий підхід вимагає від учителя високого рівня професійної культури, що включає духовну, моральну, інтелектуальну, психологічну, комунікативну та інші підкультури.
- *Використання змісту навчального предмету*. Зміст будь-якого уроку може використовуватися в профілактиці вживання ПАР. Такі можливості мають уроки літератури, ОБЖ, біології, історії, права та ін.
- *Упровадження інноваційних педагогічних технологій*. Є багато педагогічних технологій, які дозволяють включати учнів у цікаву, неконфліктну, кооперативну роботу на уроці: робота в парах, малих групах тощо. Введення ефективних технологій навчання, за яких кожен учень буде успішним, дозволить уникнути девіантної поведінки. Особливу увагу необхідно приділити технологіям оцінювання. Несправедливе, на думку учнів, оцінювання буває причиною девіантної поведінки, у тому числі й вживання ПАР. Потрібна відповідна робота з учителями для того, щоб вони навчились створювати на уроках ситуації успіху для кожного учня.

- *Організація позакласної навчально-пізнавальної діяльності*. Залучення учнів в різні гуртки за інтересами не залишить часу на пошуки та вживання ПАР.
- *Організація виховних заходів* (тематичні вечори, зустрічі з успішними людьми, екскурсії, подорожі, відвідування театру, виставок тощо), спрямованих на культивування здорового й цікавого способу життя, формування оптимістичного характеру, вміння долати труднощі.
- *Залучення учнів у процеси самоврядування* дозволить виховувати самостійнійність мислення, почуття відповідальності за власні вчинки, відчуття причетності до всього, що відбувається в школі, країні, суспільстві. Формуються навички приймати рішення, діяти в різних життєвих ситуаціях. На рівні класу можна організувати систему самоврядування, в якій у кожного учня буде якась роль (відповідальний за поведінку, чистоту, відвідування, затишок, успішність, дозвілля тощо). Правильно організована система самоврядування дозволяє створити атмосферу відторгнення шкідливих звичок.
- *Співпраця педагогів з батьками* передбачає обговорення проблем у вигляді бесід, семінарів, конференцій щодо створення в сім'ї атмосфери любові, поваги, заснованої на оптимальній вимогливості та справедливості.

Кожний з підходів позитивно впливає на залучення учнів до здорового способу життя, але профілактика залежності від ПАР буде ефективною, на нашу думку, лише за умови їх систематичного й комплексного застосування.

Корисними для педагогів вважаємо посібник С. Свириденко „Навчаємо бути здоровими" [205], в якому подані матеріали практичного характеру: конкретні прийоми і вправи, методики й рекомендації щодо збереження та зміцнення власного здоров'я. Проте, на нашу думку, профілактика вживання ПАР має передбачати формування не просто здорового, а цікавого, творчого, насиченого, гармонійного, психологічно комфортного, суспільно й особистісно корисного способу життя. Після вивчення та аналізу відомих підходів до

організації превентивної діяльності педагогів щодо попередження адитивної поведінки підлітків разом із студентами розробляємо схему первинної профілактики залежності підлітків від ПАР (рис.2.3).

ПЕРВИННА ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПАР

↓

Принципи: адресність, своєчасність, неперервність, довготривалість, доступність

↓

Напрями:
активно-формувальний (зміна ставлення до ПАР шляхом опису впливу на організм і демонстрації наслідків вживання; формування негативних установок стосовно вживання ПАР);
соціально-діагностувальний (діагностика первинної ситуації в учнівському середовищі, визначення наявності та впливу адиктів на клас, оцінка ефективності профілактичних заходів)

↓ ↓

Методичні підходи	Форми
підхід, заснований на поширенні інформації про ПАР	тематичні бесіди; інтегровані уроки; позакласні заходи і факультативні курси; перегляд фільмів
підхід, заснований на афективному (емоційному) навчанні	брейн-ринги; круглі столи; перегляд фільмів; тренінги підвищення самооцінки; тестування на визначення значимих особистісних цінностей; розвиток навичок розпізнавання і вираження емоцій; формування здатності справлятися зі стресом
підхід, заснований на ролі соціальних факторів	тренінг стійкості до соціального тиску, до впливу ЗМІ; корекція нормативних установок; рольові ігри, техніки посилення визначених видів соціального впливу; випуск стінгазет з антирекламою ПАР
підхід, заснований на альтернативній наркотикам діяльності	активні форми проведення дозвілля, що пов’язані зі спортом; гуртки, спортивного, краєзнавчого, екологічного напрямів, що передбачають ознайомлення з біологічними, фізіологічними, гігієнічними та психологічними аспектами ЗСЖ; подорожі, пов'язані з необхідністю переборювати екстремальні умови; інтелектуальна активність, пов'язана з необхідністю розв'язувати складні проблеми, виявляти неординарні знання та ерудицію; дослідницька діяльність.
підхід, заснований на зміцненні здоров'я	тематичні тижні; уроки здоров’я; бесіди, лекції лікарів-наркологів; прес-конференції; перегляд фільмів, спрямованих на розвиток в учнів навичок самодіагностики, саморегуляції

↓

Методи: словесні (розповідь, евристична бесіда), ігрові, наочні, дослідницькі, проблемного викладу, творчої діяльності, мозкового штурму, негативного прикладу

Рис.2.3 Схема здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

Разом із студентами аналізуємо тренінг стійкості до соціального тиску, зокрема до впливу ЗМІ, що розроблений учителем ЗОШ І-ІІІ ст. №16 м. Сміла А. Морозовою у вигляді інтерактивних вправ [166, с.26-33]. Робимо висновок, що за допомогою таких вправ на уроках хімії можна розвінчати міфи про існування цигаркових фільтрів, які зменшують шкідливість паління, про що переконує реклама тютюнових виробів.

Вчимо студентів створювати для учнів пізнавальні завдання стосовно профілактики вживання ПАР. Це були завдання на пошук інформації, на виправлення помилок, на встановлення взаємозв'язків, на з'ясування суперечностей, на висунення гіпотез, на пояснення результатів досліду тощо. Студентам наголошуємо, що завдання мають бути доступними за складністю, цікавими й значущими для учнів, розраховані на можливість їх самостійного виконання.

Навчаємо студентів організовувати проектну діяльність учнів, для чого розробляємо алгоритми виконання проектів з вказуванням тематики, мети, етапів і результатів роботи. Пропонуємо студентам-хімікам розробити алгоритм виконання проетів під назвою „Раціональний вибір хімічних побутових засобів", „Переваги та недоліки хлорування води", „Хімічні реакції в організмі людини, яка палить" та ін. Студенти-біологи працюють над розробкою алгоритмів виконання учнями проектів на теми: „Вплив алкоголю на мозок людини", „Друзі, які палять, і їх навчальна успішність" та ін. Майбутніх географів переконуємо в тому, що цікавими для учнів будуть навчально-дослідницькі проекти на теми: „Країни, в яких не палять", „Країни із „сухим законом"" тощо.

Готуючи майбутніх учителів природничих дисциплін до проведення профілактичних бесід з підлітками, звертаємо їхню увагу на те, що інформація про шкідливість ПАР має бути об'єктивною, не зводитись до залякування. Невдала пропаганда шкідливості вживання ПАР може призвести до протилежних результатів, бо створює атмосферу загадковості й таємничості навколо тютюну, алкоголю та наркотиків, а тому викликає бажання пізнати цю

таємницю на власному досвіді. Соціальні педагоги переконують, що спокійна й ділова розмова з учнями про реальний стан речей – про шкоду паління для здоров'я, про рівні та ступені ризику алкоголізму – зніме цей хвилюючий емоційний фон і дасть змогу підліткам самим зробити вибір стосовно тютюну, алкоголю, наркотиків [120, с.5].

Матеріали для бесід та інших форм роботи, спрямованих на профілактику вживання підлітками ПАР, учителі природничих дисциплін можуть знайти в журналах „Біологія", „Хімія", „Шкільний світ", „Виховна робота в школі", „Позакласний час" та ін., а також у спеціальних інформаційно-методичних збірках для спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю [2; 186]. Ще більше інформації в мережі Інтернет, де можна знайти розробки уроків, виховних заходів, сценарії тренінгів, навчальні фільми та ін.

Разом із студентами робимо висновок, що ефективність уроків з природничих дисциплін буде вищою, якщо будуть застосовані такі методичні підходи:

1. Нестандартні уроки та нетрадиційні форми роботи на уроках.
2.Групові форми роботи на уроках.
3. Розвиток індивідуальних здібностей учнів.
4. Організація та оптимізація форм навчальної діяльності школярів.
5. Розвиток пізнавального інтересу та творчої уяви школярів.
6.Виявлення творчих здібностей учнів та активізація навчальної діяльності.
7. Наукова організація праці школяра.
8. Наступність і послідовність різних типів уроків.
9. Формування навичок самоосвіти та самоорганізації навчальної діяльності, умінь постановки та вирішення проблеми.
10. Педагогіка співробітництва.
11.Наступність у викладанні предметів природничого циклу.
12. Розвиток критичного мислення.
13.Інтерактивні форми роботи.
14.Формування стійкого інтересу учнів до вивчення природничих дисциплін.

15. Формування в учнів умінь аналізу матеріалу, його узагальнення та систематизації.

16. Цікавинки та вільні хвилинки. Психологічне розвантаження учнів.

Окрім особистісно орієнтованих технологій навчання природничим дисциплінам, важливу роль у профілактиці адитивної поведінки підлітків відіграють виховні заходи, побудовані на засадах партнерської взаємодії вчителів і учнів. Педагоги, психологи, соціологи та інші науковці часто звертаються до взаємодії як до ефективного засобу з усунення відхилень у поведінці дітей і підлітків. Аналізуємо разом із студентами відомі в педагогічній практиці й теорії різні форми й типи взаємодії. Форми взаємодії: парні, групові, колективні та взаємодія між цими об'єднаннями. До типів взаємодії відносяться спонтанні та організовувані, формальні і неформальні, оперативні і послідовні, плановані і стихійні. Різноманітні форми й типи взаємодії в процесі функціонування за умілого педагогічного керівництві взаємно збагачуються.

Звернення до взаємодії, як до найбільш значущого й раціонального методу роботи з підлітками, схильними до адиктивної поведінки, визначається її специфічними особливостями. Тому в нашому дослідженні звертається увага в основному на взаємодію формальну (плановану й регульовану). До формальної взаємодії ми відносимо такі види взаємодії між суб'єктами (особами, групами або колективами), що мають конкретні цілі, завдання і функції в організації взаємодії. Неформальна взаємодія – це ті відносини між підлітками або підлітками і вчителями, які виникають спонтанно під впливом яких-небудь ситуацій. Вони базуються на нових взаємних інтересах і виявляються в емоційному взаємному потягу. Нерідко неформальні взаємодії, зберігаючи первинну, базисну основу свого виникнення, переростають у формальні зі своєю структурою.

Ефективність будь-якої взаємодії будується на змістовій основі. У нашому дослідженні ми розглядали соціально - педагогічні цінності, за умови ефективності взаємодії педагогів із старшокласниками: цінності для

адміністрації школи - управлінські, інструментальні; педагогічні - механізми попередження аддиктивної поведінки підлітків; соціальні - підвищення статусу підлітків і захисту прав дитини в учнівському середовищі, а також інтелектуальні цінності поліпшення умов для навчального процесу.

У масовій практиці в педагогічних і учнівських колективах взаємодія виступає як оптимізуюча форма з виконання навчально-виховних завдань. Для виконання поставлених завдань необхідна гласність і колегіальність у розподілі функцій між учасниками взаємодії. Для успішного виконання цих завдань слід популяризувати прийоми та способи співпраці. Всяка взаємодія креактивної спрямованості характеризується просторово-часовими параметрами. За умови вмілого педагогічного керівництва взаємодія розвивається в рамках прийнятих норм. Дотримання прийнятого порядку і аналіз виконання функцій лідерами спонукає підлітків до творчої діяльності. Полярність позицій на проблеми з боку соціально активних і соціально пасивних підлітків нерідко породжує конструктивний конфлікт. У такій педагогічній ситуації конфлікт сприяє кращому розумінню проблеми всіма учасниками взаємодіючого колективу.

Звертаємо увагу майбутніх учителів природничих дисциплін, що окрім уроків, треба допомагати учням правильно організовувати позаурочний час, щоб він був розумно використаний для відпочинку, культурних розваг і занять улюбленою справою, для розвитку й удосконалення розумових, моральних і фізичних якостей. Переконуємо студентів, що позакласні заняття дають змогу ширше, ніж це дозволяють уроки, проводити з учнями різні види робіт. Вони допомагають виховувати в учнів інтерес до науки, любов до творчої праці, вчать мріяти і діяти, формують духовні потреби, культуру організації дозвілля, вільного часу. Позакласна робота створює особливо сприятливі умови для нагромадження досвіду колективного життя, прояву самостійності, розвитку суспільної активності.

Однією з форм позакласної роботи учнів може бути перегляд науково-популярних фільмів. Це фільми-подорожі, фільми про життя тварин, про підводний світ морів і океанів, про рослинний світ окремих островів тощо.

Даємо студентам завдання знайти й проаналізувати 10 таких фільмів на предмет доцільності їх перегляду учнями. У результаті студентами були проаналізовані такі фільми (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Науково-популярні фільми природничої тематики, які варто рекомендувати учням для перегляду в позаурочний час

Навчальний предмет	**Назва фільму**
Біологія	„Мова рослин”, „Життя рослин”, „Подорожі рослин”, „Тіло людини”, „Ріст рослин”, „Цвітіння рослин”, „ДНК”, „Життя в мікросвіті”, „Вовки”, „Ведмеді”, „Динозаври”, „Сухопутні кити”
Хімія	„Вода”, „Жива вода”, „Хімічні досліди”, „Що тече з під крана?”
Географія	„Великі географічні відкриття”, „Гори”, „Озера і ріки”, „Джунглі”, „Глобальне потепління”, „Океани”, „Водопад Вікторія”
Фізика	„100 найвеличніших відкриттів у фізиці”, „Життя планет”, „Планета Земля та її сусіди”, „Вік Землі”, „Подорож до центру Всесвіту”, „Геометрія Всесвіту”

Обговорюючи переваги таких фільмів, робимо висновок, що вони можуть бути ефективними не лише в заповнені вільного часу підлітків, а й сприятимуть інтересу до вивчення природничих дисциплін.

Окремо вчимо студентів проведенню тренінгів, повідомляючи, що тренінг – це запланований навчальний процес, призначений для надання знань, удосконалення наявних навичок і одержання нових на основі власного досвіду з метою зміни поведінки. Програма тренінгу будується так, щоб інформація, яка надається учасникам, закріплювалась у практичних вправах.

Орієнтуємо студентів, що для того, щоб ефективність тренінгу була дійсно високою, потрібно серйозно підійти до вибору вправ, ураховуючи вікові

особливості учнів, специфіку їхнього психофізичного розвитку, типові способи міжособистісної взаємодії. Кілька тренінгів проводимо зі студентами (див. додаток Д).

Як показує практика, впровадження здоров'язберігальних технологій в навчально-виховний процес дає такі результати:

- підвищення рівня знань про здоровий спосіб життя;
- здійснення профілактики щодо негативних увищ в учнівському середовищі;
- формування сталої мотивації учнів, спрямованої на ведення здорового способу життя [120, с.3].

У підрозділі 2.2 було показано, що вчитель природничих дисциплін має бути для підлітків вихователем, тренером, помічником, порадником, проектувальником, консультантом, інструктором, наставником і другом. Усі ці ролі здатний виконувати лише той педагог, який володіє технологіями коучингу. У психології коучинг – це синтез тренінгових технологій, що допомагають розкрити людині перспективи її життя. Пропонуємо майбутнім учителям спеціальну літературу й проводимо з ними коуч-тренінг з використанням таких запитань:

- Яке основне покликання педагога? (Виховання здорової, гармонійно розвиненої молоді).
- Яка основна мета природничої освіти? (Дати систему знань про біологічну суть людини, розкрити красу природи та її роль у житті людини, показати відповідальність людини за збереження довкілля).
- Що для учня є найважливішим? (Здоров'я, щастя, успіх).
- Що є основою щастя, успіху? (Здоровий спосіб життя).
- Чи несе вчитель відповідальність за ЗСЖ учнів?
- Як можна впливати на мотивацію ЗСЖ підлітків? (Демонструвати приклади відомих успішних людей (спортсменів, бізнесменів, артистів) і їхній занепад, спричинений впливом ПАР).

- Чому підлітки вживають ПАР? (Цікавість, бажання наслідувати дорослих, бажання нових відчуттів та ін.).
- Які можливості має вчитель природничих дисциплін для здійснення профілактики вживання підлітками ПАР? (Інформування про види та шкідливість ПАР, їх вплив на організм людини).
- Які форми навчально-виховної роботи з природничих дисциплін є ефективними у вихованні в учнів прагнення до ЗСЖ. (Екскурсії, подорожі, дні здоров'я, предметні тижні, бесіди, конференції тощо).
- Що має робити учитель, щоб запобігти вживанню підлітками ПАР? (Здійснювати різні види профілактичної діяльності).

Основним змістом навчально-пізнавальної діяльності студентів на етапі підготовки до педагогічної практики стало навчальне проектування дидактичних матеріалів для природничих дисциплін. Створення студентами методичних проектів здійснювалось у такій послідовності:

1) розроблення та обґрунтування педагогічної моделі, вибір форм, методів і засобів навчання з урахуванням заданих вимог до профілактичної діяльності;

2) моделювання фрагментів навчального заняття у навчальній групі з подальшою апробацією розробленої моделі під час педагогічної практики;

3) аналіз відвіданих або проведених занять, уточнення методів, способів, прийомів навчання, які дали успішний результат або не виправдали свого застосування; розробка рекомендацій щодо застосування матеріалів, визначення напрямів удосконалення методичної системи на основі аналізу проведеної роботи.

Одним із видів проектної діяльності було розроблення студентами сценарію навчально-виховного заходу „День здоров'я на природі", який передбачав застосування різних форм і методів активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів: спостереження за природніми явищами, інтелектуальні вікторини, спортивні конкурси, читання віршів про природу тощо. Основна мета – підвищити інтерес учнів до природничих наук, розкрити красу навколишньої природи, показати цінність життя і здоров'я. Кращі із

сценаріїв (або їх фрагменти) реалізовуємо під час проведення „Дня здоров'я студента".

Аналізуючи зі студентами підготовлені сценарії, принагідно рекомендуємо звертати увагу учнів, що кинуті під деревами недопалки чи пляшки (а іноді й шприци) псують не лише естетичне сприйняття довкілля, а й несуть загрозу здоров'ю всім, хто зібрався відпочити на природі. Таке зауваження викликає осуд по відношенню до тих, хто залишив після себе сміття, привчає бути уважним, обережним і самому не засмічувати довкілля.

Окремим видом профілактичної діяльності педагогів стосовно залежності підлітків від ПАР є робота з батьками. Для підготовки до роботи з батьками пропонуємо студентам готові матеріали для проведення індивідуальних бесід, батьківських зборів і тренінгів для батьків. Прикладами тем для тематичних батьківських зборів є бесіда „Виховуємо дітей, які не курять", тренінг „Збереження та розвиток здоров'я дитини", матеріали до яких студенти знаходять у журналі „Психолог", „Шкільному психологу" та ін. Взявши пропоновані в журналах алгоритми проведення таких заходів за основу, майбутні вчителі розробляють аналогічні, враховуючи саме проблеми вживання підлітками ПАР.

Отже, організовуючи первинну профілактику залежності підлітків від ПАР, учителю важливо враховувати, що основним напрямом має бути розширення життєвого простору підлітка шляхом активного залучення його в життя соціуму, формування в нього основних цінностей здорового способу життя.

Висновки до другого розділу

Системні погляди на педагогічний процес вищої школи акумулюють ідею співіснування різних методів, підходів, теорій в освіті, не підносячи до абсолюту той чи інший методологічний підхід до навчання, не перебільшуючи значення жодного з них. Принцип взаємодоповнюваності різних методологічних підходів і парадигм, їх діалектичної й діалогічної взаємодії на засадах системності був покладений в основу розробки експериментальної

методики підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.

Експериментальна методика полягала в реалізації організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, до яких відносимо такі:

1. Залучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР.
2. Формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності вчителя.
3. Розвиток у майбутніх педагогів навичок реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Запропоновані методологічні підходи (аксіологічний, діяльнісний, гуманістичний, особистісний, системний, синергетичний) й організаційно-педагогічні умови стали основою моделі підготовки вчителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, яка складається з цільового, теоретико-методологічного, методичного, організаційно-процесуального та результативного блоків.

Результатом такої підготовки визначено готовність майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин, котра складається з ціннісно-мотиваційного, інформаційно-когнітивного та операційно-процесуального компонентів.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

3.1. Етапи проведення експериментально-дослідної роботи

Дослідження здійснювалось у кілька етапів:

Перший – *пошуковий етап дослідження* (2008-2010 рр.).

Здійсненню експерименту передувати етап аналізу джерелознавчої бази дослідження, який передбачав ретельний теоретичний аналіз опублікованих наукових робіт із проблем залежності підлітків від ПАР і готовності педагогів до профілактичної діяльності. Це дало змогу визначити рівень розв'язання обраної проблеми, виділити пріоритетний напрям власного дослідження, зробити остаточний вибір теми, постановку мети й завдань дослідження, здійснити аналіз реально існуючої практики із вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, формулювання гіпотези дослідження.

Паралельно здійснювався моніторинг ситуації щодо вживання підлітками ПАР; аналіз державних програм і нормативних документів щодо профілактики адиктивної поведінки підлітків; аналіз філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз навчальних планів і програм професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін.

Було з'ясовано, що в системі професійної підготовки майбутніх майбутніх учителів природничих дисциплін не врахована проблема вживання підлітками ПАР і необхідність профілактики вчителями-предметниками адиктивної поведінки підлітків. Отже, спеціальна підготовка майбутніх педагогів до профілактичної діяльності у ВНЗ не здійснюється.

Інформація про види, хімічний склад і вплив на організм окремих ПАР у навчальних програмах природничих дисциплін представлена фрагментарно й дуже скупо. На заняттях із психологічних дисциплін не вивчаються причини

вживання учнями ПАР й чинники, що викликають залежність підлітків від ПАР. Програми педагогічних дисциплін не орієнтовані на вивчення студентами основ превентивної педагогіки.

На основі одержаних даних здійснювали постановку проблеми, формулювали мету й завдання дослідження, висували гіпотезу, визначали методи дослідження та розробляли його методику.

На другому – *констатувальному етапі дослідження* (2011-2012 рр.) нами було проведено визначення стану готовності вчителів природничих дисциплін і студентів природничих спеціальностей педагогічних ВНЗ до здійснення первинної профілактики вживання підлітками ПАР. Вибірка становила 67 учителів-практиків і 56 студентів 4-го курсу. Результати опитування, що представлені в підрозділі 1.3, вказали на те, що більшість учителів-практиків і студентів мають рівень готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР нижчий середнього. Порівняння результатів опитування студентів 1-го і 4-го курсів показало, що розподіл студентів за рівнями готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР за час навчання у ВНЗ майже не змінився.

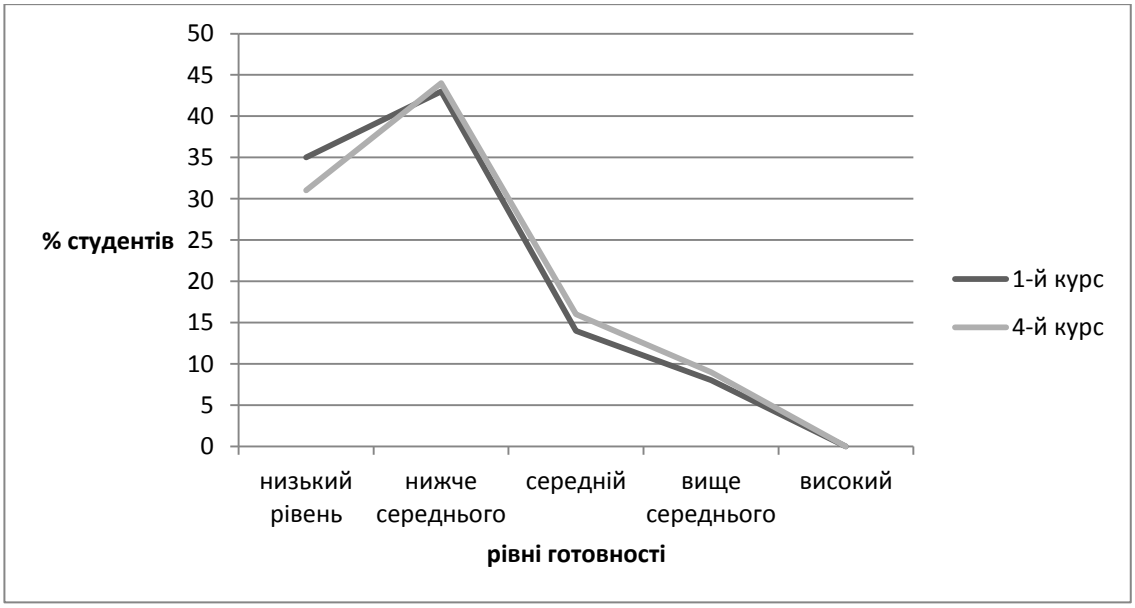

Рис. 3.1. Розподіл студентів за рівнями готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

Очевидно, що нижчий середнього рівень готовності педагогів до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР не може гарантувати успіху профілактичної діяльності.

Досвід роботи автора в центрі соціальної реабілітації, бесіди з підлітками, педагогами й студентами педагогічних ВНЗ вказали на необхідність комплексної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до розв'язання проблеми залежності підлітків від ПАР. Тому наступним кроком у нашому дослідженні було проведення *формувального етапу дослідження* (2012-2014 рр.), тобто впровадження експериментальної методики з підвищення рівня готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками ПАР.

Початковим компонентом такої підготовки є розроблення змістової сторони процесу формування знань про соціально-психологічні причини адитивної поведінки підлітків і формування мотивації майбутніх педагогів до здійснення профілактичної діяльності. Наступним етапом формувального експерименту є формування системи психологічних, педагогічних і природничих знань, необхідних для здійсненя профілактичної діяльності. Завданням третього етапу формувального експерименту було формування практичних умінь здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Для проведення експерименту було визначено й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови та запропоновано модель підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками ПАР і перевірено їх ефективність експериментальним методом.

Для здійснення педагогічного експерименту на першому курсі вибирали по 2 групи студентів, у кожній з яких проводили опитування на визначення числових значень показників готовності до профілактики вживання підлітками ПАР. Методами математичної статистики перевіряли однорідність вибірок. Обчислювали середні значення показників у групах. Експериментальною обирали ту, де середні значення показників виявлялись меншими.

Для забезпечення достовірності результатів експерименту спочатку визначали обсяг вибірки з урахуванням кількості студентів у генеральній сукупності. Оскільки кількість випускників педагогічних ВНЗ за природничими спеціальностями становить близько 4000, то з'ясуємо, скільки студентів потрібно залучити до експерименту, щоб з імовірністю 0,95 можна було стверджувати, що якість знань і вмінь у вибірці відрізняється від якості знань і вмінь студентів з генеральної сукупності не більше, ніж на 0,05. Для цього скористаємось формулою $n = \frac{Nt^2 pq}{N\Delta^2 + t^2 pq}$ [50, с.120], де N – кількість студентів у генеральній сукупності, p і q - частки майбутніх учителів, які готові або не готові до профілактичної діяльності, $\Delta = 0{,}05$, $t = 1{,}96$ – визначено з таблиць для $F(t) = 0{,}95$ [50, с.205]. Оскільки частки випускників ВНЗ, які готові p , і які не готові q до профілактичної діяльності, невідомі, то беремо їхні значення такими, щоб їх добуток був максимальним $pq = 0{,}25$. Підставивши відповідні значення у формулу, одержимо $n \approx 364$.

Для того, щоб залучити до експерименту таку кількість студентів одночасно, дослідження проводили в кількох ВНЗ, які готують учителів природничих дисциплін, зокрема в таких: Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини , Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Рівненського державного гуманітарного університету. В експерименті брали участь 772 студенти, з яких 384 у контрольних групах (КГ) і 388 в експериментальних групах (ЕГ).

В контрольних і експериментальних групах навчальні плани й навчальні програми були ідентичними, викладання дисциплін здійснювали одні й ті самі викладачі. Відмінність полягала в тому, що в експериментальних групах реалізовувались організаційно-педагогічні умови, як це описано в другому

розділі дисертації. Логіка здійснення експерименту з реалізації організаційно-педагогічних умов вимагала розв'язання таких завдань:

- аналіз навчальних програм з фахових дисциплін з метою виявлення їх потенційних можливостей для формування в майбутніх учителів готовності до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР;
- розроблення змісту лекцій, практичних занять і позааудиторних форм навчальної діяльності та методики їх проведення для формування системи знань і вмінь з профілактичної діяльності.

Аналіз освітньо-професійних програм підготовки (ОПП) майбутніх учителів природничих дисциплін і навчальних програм з психологічних, педагогічних і природничих дисциплін показав, що вони володіють значними потенційними можливостями для професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. До таких дисциплін відносимо наступні:

- Вступ до педагогічної професії
- Загальна психологія
- Вікова фізіологія та шкільна гігієна
- Педагогіка
- Вікова і педагогічна психологія
- Основи педагогічної майстерності
- Освітні технології
- Методика навчання біології
- Гістологія з основами ембріології
- Анатомія людини
- Фізіологія людини і тварин
- Фізіологія вищої нервової діяльності
- Генетика з основами селекції
- Екологія людини

У додатку К представлено назви тематичних модулів цих дисциплін. Студенти в процесі їх вивчення за умови деякого розширення змісту можуть

засвоїти основні психологічні, педагогічні та природничі поняття, закономірності, методи й прийоми профілактичної діяльності.

Під час вивчення дисциплін професійно-практичної підготовки і проведення педагогічної практики в студентів експериментальних груп розвивали вміння формувати позитивний інтерес до предмета, зокрема:

- планувати формування пізнавального інтересу на уроці;
- конструювати урок з урахуванням ставлення школярів до предмета;
- передбачати трудність навчального матеріалу для окремих учнів;
- проектувати індивідуальний підхід на уроці до учнів;
- враховувати, відбираючи навчальний матеріал, пізнавальні інтереси і потреби учнів;
- вводити в навчальний матеріал цікаві факти з розрахунку на допитливість і цікавість учнів;
- насичувати урок матеріалом, який потребує роздумів та активного мислення;
- підбирати систему самостійних робіт;
- підбирати раціональні види робіт для сильних і слабких учнів;
- виявляти ставлення учнів до уроку;
- реагувати своєчасно на зміну ставлення до уроку окремих учнів;
- залучати учнів до пізнавальної роботи на всіх етапах уроку;
- використовувати на уроці наявні в учнів знання, вміння і навички;
- залучати учнів до вирішення пізнавальних завдань;
- спонукати учнів до формулювання пізнавальних запитань;
- проводити пояснення з орієнтацією на самостійний пошук учнів;
- організовувати спільне з учнями обговорення питань;
- урізноманітнювати творче вирішення питань;
- заохочувати самостійний вибір посильних завдань;
- спонукати до самостійних доповнень, рішень, висловлювань;
- формувати прийоми мислення;
- навчати раціональних прийомів вирішення розумових завдань;

- проводити диференційовану роботу в класі;
- надавати своєчасну допомогу невстигаючим;
- використовувати різноманітні форми заохочення;
- формувати віру в свої можливості;
- підтримувати престиж учнів;
- використовувати систему додаткових завдань;
- створювати емоційно-позитивне ставлення до уроку;
- урізноманітнювати форми домашніх завдань.

Окремо, для розвитку педагогічних умінь і вироблення навичок самооцінювання, вчили студентів здійснювати експертну оцінку педагогічних умінь вчителів природничих дисциплін за 5-ти бальною шкалою (Додаток А).

Застосування в педагогічному ВНЗ різних форм превентивної виховної роботи (організація екскурсій, подорожей, перегляд фільмів, бесіди, зустрічі з наркологами та ін.) й залучення до неї студентів сприяло формуванню в майбутніх учителів умінь і навичок здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

На четвертому – *узагальнюючому етапі дослідження* (2015 р.) – аналізувались, систематизувались і узагальнювались результати дослідження, уточнювались і коригувались основні теоретичні положення, здійснювалось оформлення матеріалів дисертації та додатків до неї.

3.2. Визначення ефективності експериментально-дослідної роботи

Для визначення ефективності експериментально-дослідної роботи оцінювали рівень готовності майбутніх учителів природничих спеціальностей до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР за трьома критеріями, кожний з яких містив по 10 показників.

Визначення готовності за ціннісно-мотиваційним критерієм здійснювали за допомогою анкетування й тестування, аналогічно, як було показано в підрозділі 1.3. Були використані також методики діагностики реальної

структури ціннісних орієнтації особистості за тестом З. Бубнова і тест „На скільки Ви толерантні?" Ю. Тодорцевої (див. Додаток А).

Оцінювали усвідомлення студентами масштабів проблеми залежності підлітків від ПАР за допомогою обчислення коефіцієнту кореляції.

У математичній статистиці взаємозв'язок явищ визначається за допомогою методів кореляційного аналізу. Кореляційний зв'язок визначали за допомогою формули

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})\cdot(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum_{i=1}^{n}(y_i - \bar{y})^2}}, \quad (3.3)$$

для якої дані брались з результатів тестування.

Таблиця 3.1.

Усереднені числові дані, що стосуються вживання підлітками ПАР

№	Вживання підлітками ПАР	Реальна ситуація	Відповіді студентів КГ	Відповіді студентів ЕГ
1	відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають алкоголь	75	10	50
2	відсоток підлітків, віком 15 -18 років, які палять цигарки	50	25	30
3	відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають наркотики	20	5	15
4	відсоток шкільних предметів, які мають потенціал для здійснення профілактики залежності від ПАР	100	20	50
5	відсоток природничих дисциплін, які мають потенціал для здійснення профілактики залежності від ПАР	100	25	75

Обчислення коефіцієнта кореляції в контрольних групах дало значення $r_{xy} = 0{,}59$, що свідчить про те, що більшість студентів контрольних груп погано усвідомлюють справжні масштаби вживання підлітками ПАР і не бачать можливостей шкільних предметів, зокрема й природничих дисциплін, у здійсненні первинної профілактики. А в експериментальних групах коефіцієнт

кореляції виявився рівним $r_{xy} = 0{,}92$, що вказує на дуже сильний кореляційний зв'язок між уявленнями студентів і реальним станом речей.

Отже, можна зробити висновок, що запропонована експериментальна методика позитивно впливає на мотивацію до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Визначення готовності за інформаційно-когнітивним критерієм здійснювали за допомогою оцінювання знань, для чого використовували:

• Тести із запитаннями, які вимагають відповіді «ТАК» чи «НІ». Результати дають змогу оцінити рівень засвоєння основних фактів про ПАР, їхній вплив на організм, напрями первинної профілактики, види превентивної педагогічної діяльності тощо.

• Завдання, що вимагають усно назвати кілька правильних відповідей. Вони дають змогу перевірити, наскільки повно сформувались у студентів опорні знання.

Оцінювання знань за допомогою тестів дало змогу оцінити засвоєння основних фактів, а також базових правил і алгоритмів, які допомагають учителям аналізувати й класифікувати нову інформацію й орієнтуватися в суті поведінкових проблем учнів.

Для перевірки умінь, що є показниками організаційно-процесуального критерію, використовували:

- Ситуації, для яких учасники мають скласти і описати власну модель поведінки. Це дає змогу перевірити уміння аналізувати педагогічні ситуації, проектувати й демонструвати адекватну реакцію на проблеми.
- Безпосереднє спостереження за учнями з тим, щоб зробити висновки про адекватність і упевненість їхньої поведінки. Це дає змогу оцінити вміння майбутніх учителів поводитися адекватно ситуації й ефективно використовувати дидактичні й виховні засоби для здійснення профілактики залежності підлітків від ПАР.
- Самооцінювання педагогічних умінь студента за схемою, представленою в додатку А.

Для визначення реального рівня готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики вживання підлітками ПАР нами були розроблені відповідні критерії та показники (таблиця 3.2). На початку і наприкінці формувального етапу дослідження було здійснено опитування студентів природничих спеціальностей в КГ і ЕГ за спеціально розробленими анкетами, що представлені в першому розділі та додатку А. Результати опитування представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Значення показників готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики вживання підлітками ПАР

Критерії	**Показники**	**КГ**		**ЕГ**	**КГ**
		до експ.		після експ.	
Ціннісно-мотиваційний	усвідомлення масштабів проблеми залежності підлітків від ПАР	3,2	3,1	3,3	3,6
	усвідомлення необхідності профілактики залежності підлітків від ПАР	3,1	3,0	3,0	3,5
	усвідомлення відповідальності за формування в учнів ЗСЖ	3,0	2,7	2,9	3,4
	усвідомлення цінності принципу гуманізму в навчанні природничих дисциплін	3,1	3,0	3,2	3,5
	ціннісне ставлення до здоров’я учнів	3,2	3,1	3,3	3,6
	розуміння можливостей змісту природничих дисциплін у профілактиці адиктивної поведінки	2,9	2,8	2,9	3,5
	бажання здійснювати профілактичну діяльність	3,1	3,1	3,1	3,4
	прагнення співпраці з батьками учнів у вихованні ЗСЖ	2,8	2,7	2,9	3,5
	бажання співпрацювати з шкільним психологом	2,6	2,7	2,8	3,4
	прагнення позбавитись власних шкідливих звичок	3,2	3,1	3,0	3,6
Інформаційно-когнітивний	знання про види ПАР і масштаби їх вживання підлітками	2,5	2,7	2,7	3,4
	знання особливостей адиктивної поведінки	2,6	2,6	2,8	3,5

	знання про хімічний склад ПАР	2,6	2,5	2,9	3,4
	знання про вплив ПАР на організм людини	2,6	2,7	3,0	3,6
	розуміння впливу шкідливих звичок підлітків на розвиток суспільства	2,6	2,7	2,9	3,4
	знання про напрями профілактичної діяльності	2,7	2,7	2,8	3,5
	знання про джерела інформації щодо профілактики вживання підлітками ПАР	3,1	3,0	3,2	3,7
	знання основ принципу гуманізму в освіті	3,0	3,1	3,2	3,4
	розуміння суті гуманітаризації природничої освіти	2,6	2,7	2,9	3,5
	знання основ здорового способу життя	2,6	2,5	2,7	3,4
Операційно-процесуальний	уміння пояснити учням шкідливість ПАР на уроках з природничих дисциплін	2,8	2,7	2,8	3,7
	уміння організовувати позакласні заходи з профілактичною метою	3,0	3,1	3,1	3,6
	уміння використовувати інформаційні матеріали профілактичного змісту на уроках	3,0	3,1	3,2	3,6
	Уміння організувати заходи з виховання ЗСЖ	3,1	3,0	3,3	3,5
	вміння будувати толерантні стосунки з підлітками	3,3	3,2	3,4	3,7
	уміння будувати міжособистісні відносини підлітків між собою	2,9	3,1	3,0	3,3
	уміння організувати цікаве дозвілля підлітків	3,1	3,0	3,3	3,5
	уміння професійного розв’язання конфліктних ситуацій	2,8	2,6	2,9	3,4
	уміння організовувати колективну роботу учнів	3,1	3,0	3,3	3,4
	уміння організувати співпрацю з батьками учнів щодо профілактики адитивної поведінки підлітків	2,8	2,6	2,9	3,3
	середнє значення	**2,90**	**2,86**	**3,02**	**3,49**

Після проведення експериментально-дослідної роботи за описаною в другому розділі методикою виявилось, що числові значення в

експериментальних групах значно вищі (таблиця 3.2). Із таблиці видно, що значення показників у контрольних групах мало змінились за роки навчання студентів у ВНЗ, а в експериментальних групах відбулись суттєві зміни. Методами математичної статистики було підтверджено несуттєвість розбіжностей між групами до експерименту і значущість відмінностей після експерименту в експериментальних групах.

Для того, щоб довести випадковість розходжень числових даних до експерименту і невипадковість розходжень числових результатів після експерименту, скористаємось формулою обчислення критерію істотності відмінностей (критерію згоди Стьюдента):

$$t = \frac{v_E - v_K}{\sqrt{\frac{v_E^2}{2n_E} + \frac{v_K^2}{2n_K}}}, \qquad (3.1)$$

де $v_E = \frac{\sigma_E}{\overline{x}_E}$ і $v_K = \frac{\sigma_K}{\overline{x}_K}$, а середнє квадратичне відхилення обчислювалося за формулою $\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{n}(x_i - \overline{x})^2}{n-1}}$, де n = 30 – кількість показників.

Числові значення критерію згоди представлені в таблиці 3.3.

Таблиц 3.3

Числові значення критерію згоди

Групи, котрі порівнювались	**Числові значення критерію згоди *t***
КГ і ЕГ до експерименту	0,35
КГдо і КГ після експерименту	1,06
ЕГдо і ЕГ після експерименту	4,17

Оскільки числове значення критерію згоди під час порівняння ЕГдо і ЕГ після експерименту виявилось рівним 4,17 > 3, то за законами математичної статистики це означає, що в експериментальних групах відбулись суттєві зміни і вони не випадкові.

Для визначення рівня готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР користувались такою кваліметричною шкалою (табл. 3.4):

Таблиця 3.4

Розподіл студентів КГ і ЕГ (до і після експерименту) за рівнями готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

Групи	Рівні				
	низький	нижче середнього	середній	вище середнього	високий
	1-30 балів	31-60 балів	61-90 балів	91-120 балів	121-150 балів
КГ до	34%	41%	15%	9%	1%
КГ після	22%	28%	26%	10%	4%
ЕГ до	35%	43%	14%	8%	0%
ЕГ після	2%	24%	26%	39%	9%

Було з’ясовано, що більшість студентів до експерименту мали нижчий середнього рівень готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР. Після впровадження експериментальної методики розподіл студентів за рівнями змінився, найбільша частка студентів, а саме 39%, це були студенти, які мають вищий середнього рівень готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

Суттєвість змін, що відбулися в експериментальних групах, краще видно з рисунку 3.2.

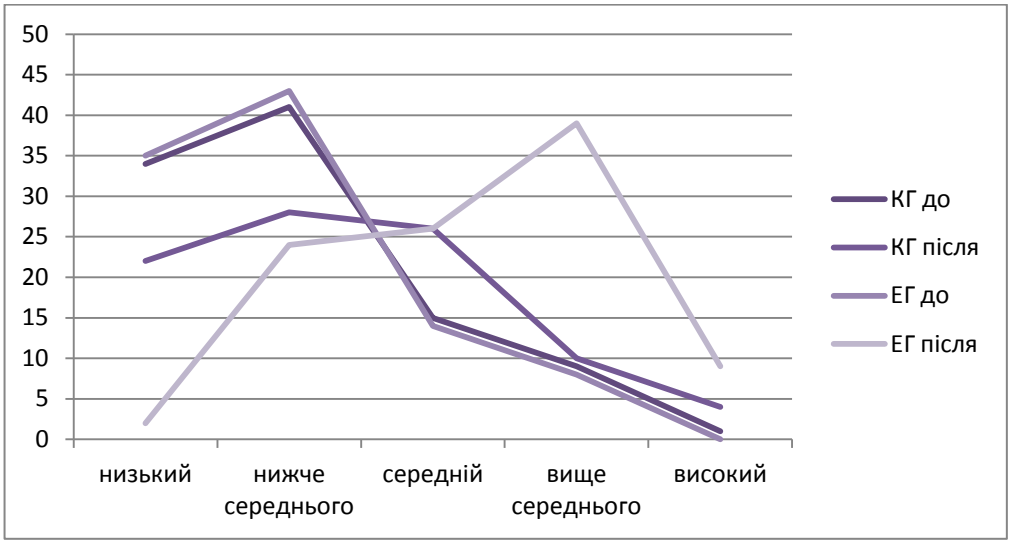

Рис.3.2. Розподіл студентів КГ і ЕГ за рівнями готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

З рисунка 3.2 видно, що пік розподілу в обох типах груп до експерименту припадав на рівень, нажчий середнього. Після навчання у ВНЗ студентів контрольних груп за традиційною методикою їх розподіл за рівнями дещо змінився, але пік залишився на рівні нижче середнього, тобто суттєвих змін не відбулося. А в експериментальних групах пік розподілу студентів за рівнем готовності до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР перемістився на рівень, вище середнього. Такий перехід через один рівень вказує на суттєвість змін і ефективність експериментальної методики.

Висновки до третього розділу

Експериментально-дослідна робота здійснювалась з 2008 року по 2015 рік у три етапи, кожний з яких передбачав розв'язання конкретних завдань. Результати констатувального етапу дослідження, аналіз педагогічної та спеціальної літератури, вивчення передового досвіду ВНЗ, дозволили визначити організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР, котрі й були покладені в основу моделі, за якою здійснювалась така підготовка.

Основою експериментальної методики була поетапна реалізація організаційно-педагогічних умов під час вивчення природничих, педагогічних і психологічних дисциплін.

Числові результати експериментально-дослідної роботи були опрацьовані методами математичної статистики, зокрема обчислювали значення критерію згоди під час порівняння даних в КГ і ЕГдо та після експерименту. Оскільки значення критерію згоди виявилось рівним 4,17 > 3, то за законами математичної статистики це означає, що в експериментальних групах відбулись суттєві зміни і вони не випадкові, а зумовлені впровадженням експериментальної методики.

ВИСНОВКИ

1.Аналіз психологічної, соціологічної, педагогічної та соціально-медичної літератури з проблем адиктивної поведінки підлітків показав, що глибокі соціальні, економічні, політичні й культурні зрушення, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовили зміни й у поведінці підлітків. Діти виявилися не готовими до стресів, підвищених вимог соціуму, а тому шукають шляхи відгородитись від реальних проблем, зокрема й за допомогою ПАР. Уживання таких речовин викликає адитивну поведінку, що викликає обурення навколишніх, а неминуча залежність від ПАР загрожує здоров'ю самого підлітка.

Неготовими до здійснення такої профілактики виявились і вчителі. На заняттях із психологічних дисциплін не вивчаються причини вживання учнями ПАР й чинники, що викликають залежність підлітків від ПАР. Програми педагогічних дисциплін не орієнтовані на вивчення студентами основ профілактики. У системі професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін не врахована проблема вживання підлітками ПАР і необхідність організації профілактики адиктивної поведінки учнів. Інформація про види, хімічний склад і вплив на організм окремих ПАР у навчальних програмах природничих дисциплін представлена фрагментарно.

Профілактична діяльність учителя має певні особливості. Основна мета профілактичної діяльності – це зміна поведінки (у контексті теми дослідження – з ризикованої щодо залежності від ПАР на більш безпечну).

Для виконання профілактичної діяльності вчителів природничих дисциплін мають бути підготовленими ще під час їхнього навчання у ВНЗ. Така підготовка у ВНЗ становить собою складну, упорядковану, цілісну багатоструктурну динамічну систему, що функціонує відповідно до мети, завдань і принципів професійно-педагогічної підготовки, спрямовується на формування системи ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок студентів, розвиток їх творчого підходу до виховної діяльності і підпорядковується меті – формуванню їхньої готовності до здійснення первинної профілактики

залежності підлітків від ПАР. До основних профілактичних заходів відносять: бесіди, лекції, конференції, науково-популярні фільми, колективні справи, масові виховні заходи та ін.

2.Ураховуючи основні підходи до трактування поняття та структури готовності до педагогічної діяльності й особливостей профілактичної діяльності педагогів, пропонуємо таке визначення: *готовність учителя природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР* є системним особистісним утворенням, що складається з трьох компонентів (ціннісно-мотиваційного, інформаційно-когнітивного та операційно-процесуального), котрі формуються в процесі спеціально організованої природничої, психологічної та педагогічної підготовок під час навчання у ВНЗ і спрямовані на вироблення в майбутніх учителів:

- розуміння психологічних і педагогічних основ проблеми адитивної поведінки підлітків;
- усвідомлення власної відповідальності за виникнення цієї проблеми;
- знань, умінь і навичок організації профілактичних заходів.

Аналіз праць щодо готовності вчителя до педагогічної діяльності та врахування специфіки профілактичної діяльності дозволили виокремити компоненти та відповідно до них критерії і показники готовності майбутнього учителя до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР: *ціннісно-мотиваційний* (усвідомлення масштабів проблеми та необхідності профілактики залежності підлітків від ПАР, відповідальності за формування в учнів ЗСЖ, цінності принципу гуманізму в навчанні природничих дисциплін, ціннісне ставлення до здоров'я учнів, розуміння можливостей змісту природничих дисциплін у профілактиці адитивної поведінки, бажання здійснювати профілактичну діяльність, прагнення співпраці з батьками учнів у вихованні ЗСЖ, бажання співпрацювати з шкільним психологом , прагнення позбавитись власних шкідливих звичок), *інформаційно-когнітивний* (знання про види ПАР, особливості адиктивної поведінки, хімічний склад ПАР, вплив ПАР на організм людини, впливу шкідливих звичок підлітків на розвиток

суспільства, напрямів профілактичної діяльності, джерела інформації щодо профілактики вживання підлітками ПАР, основ принципу гуманізму в освіті й суті гуманітаризації природничої освіти, основ здорового способу життя) та *операційно-процесуальний* (уміння пояснити учням шкідливість ПАР на уроках з природничих дисциплін, організовувати позакласні заходи з профілактичною метою, використовувати інформаційні матеріали профілактичного змісту на уроках, організувати заходи з виховання ЗСЖ, будувати толерантні стосунки з підлітками, будувати міжособистісні відносини підлітків між собою, організувати цікаве дозвілля підлітків, професійно розв'язувати конфліктні ситуації, організовувати колективну роботу учнів, співпрацю з батьками учнів щодо профілактики адитивної поведінки підлітків).

На основі виокремлених критеріїв і показників готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до здійснення первинної профілактики залежності підлітків від ПАР розроблено методику її діагностики на різних етапах професійно-педагогічної підготовки студентів. Шкала оцінювання включає 5 рівнів: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий.

3. Формування готовності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів. Потребу в первинній профілактиці залежності підлітків від ПАР майбутній учитель природничих дисциплін усвідомить лише тоді, коли буде обізнаний з реальним станом проблеми і тими загрозами, що несе адитивна поведінка кожному підлітку й суспільству в цілому. Тому *першою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо з*алучення студентів до аналізу стану та психологічних причин вживання підлітками ПАР* (ціннісно-мотиваційний компонент готовності).

Для здійснення профілактичної діяльності учитель має володіти системою природничих, психологічних і педагогічних знань. Він має знати, де знайти інформацію про види ПАР, їх вплив на організм, мати уявлення про напрями й форми профілактичної виховної діяльності й технології навчання,

що породжують пізнавальний інтерес учнів і їхнє прагнення до успіху, саморозвитку, самоствердження. Тому *другою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо *формування в студентів системи знань про хіміко-біологічні властивості ПАР і види профілактичної діяльності* (інформаційно-когнітивний компонент готовності).

У майбутніх учителів ще під час навчання у ВНЗ потрібно сформувати практичні навички профілактичної діяльності. Тому *третьою організаційно-педагогічною умовою* формування готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР відносимо *розвиток у майбутніх педагогів умінь реалізації навчально-виховного потенціалу природничих дисциплін для первинної профілактики залежності підлітків від ПАР* (операційно-процесуальний компонент готовності).

Запропонована модель формування готовності вчителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР складається з цільового, теоретико-методологічного, методичного, організаційно-процесуального та результативного блоків. На основі розробленої моделі реалізовувалася поетапна методика з організації підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР: *І – мотиваційний етап* (анкетування учнів, опитування вчителів, спостереження, аналіз статистичних даних); *ІІ – інформаційний етап* (міні лекції, перегляд відеофільмів, самостійне вивчення теоретичного матеріалу про ПАР і напрями профілактики їх вживання, групові дискусії); *ІІІ – тренувальний етап* (підготовка бесід, виконання проектів, тренінгів, тематичних тижнів, виховних заходів).

Ефективність організаційно-педагогічних умов готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР визначалась шляхом опрацювання числових значень показників за допомогою методів математичної статистики. Зокрема, обчислювали значення критерію згоди під час порівняння даних у КГ і ЕГ

після експерименту. Оскільки значення критерію згоди виявилось рівним 4,17 > 3, то за законами математичної статистики це означає, що в експериментальних групах відбулися суттєві зміни, зумовлені впровадженням експериментальної методики.

4. Одержані результати дозволяють пропонувати розроблений автором зміст варіативної дисципліни „Вплив ПАР на здоров'я" та методичне забезпечення у вигляді посібника „Педагогічна профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин" на допомогу вчителям природничих дисциплін у здійсненні профілактичної роботи в школі. Розроблений автором зміст (міні лекції: „Види наркотичних речовин", „Сліди вживання алкоголю", „Хімічний склад сучасних тютюнових виробів", „Види токсичних речовин у побуті"; бесіди: „Приховані вороги людини", „Наркоманія – дорога в безодню", „Вплив алкоголю на різні системи організму", „Провина Колумба"; тематика предметних тижнів, ділові ігри, мозкові штурми й методичне забезпечення (розробки уроків, наукові, науково-популярні й навчальні фільми та інші інформаційні матеріали про заходи, спрямовані на боротьбу з шкідливими звичками) будуть корисними вчителям природничих дисциплін у здійсненні профілактичної роботи в школі.

До напрямів подальших досліджень відносимо вивчення передового світового досвіду поєднання зусиль психологічних і соціальних служб з освітніми установами щодо організації первинної профілактики залежності підлітків від ПАР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адєєва О. В. Підготовка майбутніх учителів до валеологічного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: дис. … канд.пед.наук / 13.00.04 / Адєєва О. В. – Одеса, 2009. – 211 с.
2. Аксьонова О. В. Негативний вплив алкоголю на здоров'я людини / О. В. Аксьонова // Хімія. – 2005. – №7. – С.11-14.
3. Активні форми та методи навчання біології / Укладач К. М. Задорожний. – Харків : Основа, 2008. – 123 с.
4. Ананьева Г. Родителям о наркотиках и наркомании [Текст] / Г. Андреева, Т. Андреева, В.Ловчев. — Казань, 1999. – 342 с.
5. Балакірєва О. М. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України / Балакірєва О.М. (кер. авт. кол.), Бондар Т.В., Рингач Н.О. та ін. – Київ: Український інститут соціальних досліджень ім. Олександра Яременка. – 2008. – 152 с.
6. Балл Г. О. Гуманізація загальної та професійної освіти: суспільна актуальність і психолого - педагогічні орієнтири / Г. О. Балл // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія // Ред. І.А. Зязюн. – К., 2000. – С.134-157.
7. Барно О. Ф. Фізичне здоров'я молоді – головна проблема держави // Молода спотривна наука України / Барно О. Ф. – 2008. – Т.3. – С.10-21.
8. Безруких М. М. Здоровьесберегающая школа / Безруких М. М. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2004. – 240 с.
9. Белогуров С. Б. Популярно о наркотиках и наркоманах: Книга для всех. – М.: „Бином", СПб: „Невский диалект", 1998. – 126 с.
10. Бердников И. Г. Теоретические основы формирования валеологической культуры личности учителя: Дис…. д-ра пед. наук. / Бердников И. Г. – М., 1998. – 378 с.
11. Березин С. В. Психология ранней наркомании [Текст] / С.В. Березин, К.С. Лисецкий. – Самара, 2000. – 407 с.
12. Бех І. Д. Вихованець у вирі олюднення. Науково-методичний посібник / Бех І. Д. – Рівне: РДГУ, 2008. – 94 с.
13. Бех І. Д. Виховання особистості. В. 2-х т.Кн.2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / Бех І. Д. – Київ.: Либідь, 2003. – 338 с.
14. Бех І.Д. Гуманістична педагогіка як нова інноваційна парадигма / Бех І.Д. //Науковий вісник Миколаївського педагогічного університету. – Вип.4. – Миколаїв,1990. – С.22-28.
15. Бехтерев В. М. Вопросы алкоголизма и меры борьбы с его развитием: Классики русской медицины о действии алкоголя и алкоголизма: избранные труды / В. М. Бехтерев. – М.: Медицина, 1988. – 303 с.
16. Бєлий В. Я. Питання медицини й гігієни в курсі біології / Бєлий В. Я. – Харків : Основа, 2008. – 109 с.
17. Битенский В. С. Наркомания у подростков [Текст] / В. С. Битенский. – Киев. – 1988. – 372 с.

18. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009. – 194 с.
19. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук [Текст] : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Бобрицька Валентина Іванівна ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. - К., 2006. - 462 с.
20. Бобрицька В. Сучасний стан розроблення у психолого-педагогічних дослідженнях проблеми формування здорового способу життя майбутнього вчителя / Валентина Бобрицька // Рідна школа. – 2006. – 7(918). – С.15-18.
21. Богданова Е. А. Индивидуально-личностное развитие подростков средствами учебного предмета : учебно-метод. пособие / Е. А. Богданова. Тольятти, ТолПИ, 1999. – 26 с.
22. Бодалев А. А. Формирование понятий о другом человеке как о личности / Бодалев А. А. – Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1970. – I35 с.
23. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков / Божович Л. И. – М.: Педагогика, 1972. – С.7-44.
24. Божович Л. И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе / Божович Л. И. // Вопросы психологии. – 1976. – №6. – С. 45-53.
25. Болтівець С. І. Змістові складові підготовки студентів медичних, психологічних і педагогічних спеціальностей до психогігієнічного виховання молоді / Болтівець С. І. //Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – №6. – С.75-76.
26. Бордюженко Т. А. Возможности осуществления профилактики зависимости подростков от психоактивных веществ учителями-предметниками / Т. А. Бордюженко // APRIORI. Серия: Гуманитарные науки 2014. – № 4. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://apriori-journal.ru/seria1/4-2014/Bordyuzhenko.pdf
27. Бордюженко Т. А. Можливості вчителів природничих дисциплін у вихованні в учнів здорового способу життя /Тетяна Бордюженко // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 713. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С.27-34.
28. Бордюженко Т. А. Можливості шкільних предметів для здійснення первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин /Т. А. Бордюженко // Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: Мат-ли міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів. – Харків: Видавничий центр НТУ «ХПІ», 2014. – С.130.
29. Бордюженко Т. А. Напрями організації вчителями первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин /Т. А. Бордюженко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка і психологія: Зб.наук. пр. – Випуск 42. – Вінниця: ТОВ „Нілан ЛТД”, 2014. – С.345-350.
30. Бордюженко Т. А. Професійна підготовка вчителів природничих дисциплін: нові виклики часу / Т. А. Бордюженко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців:

методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб.наук.пр. – Випуск 40. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2014. – С.177-181.
31. Бордюженко Т. А. Структура та рівень готовності майбутніх учителів природничих дисциплін до профілактики вживання підлітками психоактивних речовин / Т. А. Бордюженко // Zbior raportow naukowych. «Pedagogika Wspolczesna nauka. Nowy wyglad». – Warszawa: Wydawca: Sp.z.o.o. «Diamond trading tour». – 2015. – Str.109-114.
32. Бордюженко Т. А. Формування системи знань майбутніх учителів щодо здійснення профілактики адиктивної поведінки підлітків / Т. А. Бордюженко //Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. – Одеса : ПНПУ, 2014. – С.3-11.
33. Бордюженко Т. А. Адиктивна поведінка підлітків як педагогічна проблема /Т.А. Бордюженко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб.наук.пр. – Випуск 36. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2013. – С.12-17.
34. Бордюженко Т. А. Педагогічна профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин : посібник для вчителів і студентів педагогічних ВНЗ / Т. А. Бордюженко, Л. І. Стефанков. – Вінниця : ВДПУ, 2014. – 136 с.
35. Бордюженко Т. А. Стан розробленості проблеми профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин /Т. А. Бордюженко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка і психологія: Зб.наук. пр. – Випуск 40. – Вінниця: ТОВ „Нілан ЛТД”, 2013. – С.279-284.
36. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье / Брехман И. И. – М., 1990. – 206 с.
37. Вакуленко В. М. Акмеологічний підхід у теорії й практиці вищої педагогічної освіти України, Білорусі, Росії (порівняльний аналіз) : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01 / Вакуленко Валентина Миколаївна. – Луганськ, 2008. – 562 с.
38. Вакуленко О. В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: Автореф. дис. … канд.пед.наук : 13.00.05 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 20 с.
39. Васильев С. В. Формирование валеологической культуры профессионально-педагогической деятельности работников детских образовательных учреждений: Дис. … канд. пед. наук./ Васильев С. В. СПб., 1999. – 162 с.
40. Ващенко О. Історичний аспект розвитку проблеми виховання здорового способу життя / Олена Ващенко // Початкова школа. – 2003. – №1. – С.44-47.
41. Використання ігрових технологій під час викладання біології / Укладач: К.М. Задорожний. – Харків : Основа, 2010. – 141 с.
42. Виленский М. Я. Здоровый образ и стиль жизни студента: методологический анализ / М. Я. Виленский // Педагогическое образование и наука. – 2009. – №3. – С.15-18.

43. Виндюк О. В. Двигательная активность – основа здорового образа жизни / Виндюк О. В. // Физическое воспитание студентов творческих специальностей. – 2003. – №1. – С.12-16.
44. Вишньовський В. Особливості підготовки психолога до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з підлітками в процесі діагностико-корекційної роботи / Вишньовський В. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. – К.: Логос, 2006. – т.7, вип. 8. – С.204-211.
45. Вієвський А. М. Взаємозв'язок біологічних, психологічних та соціальних чинників у генезисі формування навичок вживання психоактивних речовин у дітей та підлітків із позиції розробки системи профілактики / Вієвський А. М. // Український медичний часопис. Актуальні питання клінічної практики. – 2012. – №3 (89). – V/VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.umj.com.ua/article/magazine/89
46. Вієвський А. М. Зріз наркотичної ситуації в Україні (дані 2010 року) / Вієвський А. М., Жданова М. П., Сидяк С. В. та ін. // Український медичний та моніторинговий центр з алкоголю та наркотиків МОЗ України. – Київ. – 2011. – 22 с.
47. Власова В. И. Подготовка социального педагога к работе по профилактике детского алкоголизма: автореф. дис… канд. пед. наук, 13.00.08. / Власова В. И. – Невинномысск, 2003. – 20 с.
48. Власюк Г. Формування у школярів прагнення до ведення здорового способу життя / Галина Власюк // Рідна школа. – 2009. – №8. – С.51-52.
49. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник / Вознюк Н. М. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
50.Воловик П. М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці / Воловик П. М. – К.: Радянська школа, 1969. – 220 с.
51. Генкал С. Є. Методологічні підходи до реалізації змісту біологічної освіти у профільних класах / С. Є. Генкал // Сучасні інформаційні та інноваційні технології та методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Збірник наукових праць. – Випуск 26 – Київ-Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2010. – С. 20-25.
52. Гетман В. А. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к работе по профилактике наркомании в подростковой среде : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Гетман Вероника Андреевна. – Ставрополь, 2009. – 172 с.
53. Гиголаева Т. В. Формирование у студентов педагогического вуза готовности к реализации здорового образа жизни : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гиголаева Т. В. – Шуя, 2006. – 200 с.
54. Гилинский Я. И. Глобализация, девиантность, социальный контроль / Гилинский Я. И. – М., Деан, 2009. – 336 с.
55. Гіжевський В. Формування здорового способу життя серед підлітків і молоді / В. Гіжевський // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С.179-182.

56. Гілинський Я. Девіантність підлітків: Теорія, методологія, емпірична реальність / Я. Гілинський, И. Гурвич, М. Русакова. — СПб.: Медична преса, 2001. — С. 13.
57. Глинянова И. Ю. Формирование у студентов педагогического вуза основ готовности к валеологической работе со школьниками: Дис…. канд. пед. наук. / Глинянова И. Ю. – Волгоград, 1995. – 259 с.
58. Гоголева А. В. Аддиктивное поведение и его профилактика / Альбина Васильевна Гоголева. – М.: МПСИ, 2002. – 238 с.
59. Гончаренко С. У. Гуманітаризація загальної середньої освіти / Гончаренко С. У., Мальований Ю. І. – К., АПНУ, 1994. – 325 с.
60. Горлова А. В. Застосування емоційних виховних впливів у кризові періоди розвитку підлітків / А. В. Горлова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 52. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – С.168-172.
61. Грибан В. Г. Валеологія: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 2І4 с.
62. Григор'єв В. Й. Гуманітаризація здорового способу життя / В. Й. Григор'єв // Практична філософія. – 2010. – №1. – С.76-83.
63. Гридковець Л. М. Психокорекційний тренінг як засіб допомоги молоді при залежності від алкоголю / Гридковець Л. М. //Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №2. – С.18-24.
64. Гришко А. Я. О наркомании среди подростков / А. Я. Гришко // Социологические исследования, 1990. – №2. – С.100-102.
65. Губенко О. В. Розробка концептуальних засад застосування просвітницьких заходів щодо проведення молоддю активного дозвілля / Губенко О. В. // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №12 – С.80-85.
66. Давиденко В. М. Основні психологічні фактори, що впливають на виникнення у молоді потягу до алкоголю / Давиденко В. М. // Психологічні проблеми сучасної молоді / Наукові праці МАУП. – Вип.12. – К., 2003. – С.83.
67. Двойменный Н. А. Социально-психологические особенности несовершеннолетних преступников / Двойменный Н. А. // Социологические исследования, 1994. – №8-9. – С.12-14.
68. Дослідна та проектна діяльність під час навчання біології / укладач К.М.Задорожний. – Харків : Основа, 2008. – 143с.
69. Дудорова Л. Ю. Педагогічні умови формування потреби в здоровому способі життя майбутніх учителів у процесі фізичного виховання: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Л. Ю. Дудорова ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. — Вінниця, 2009. — 20 с.
70. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. … доктора пед. наук : 13.00.04 / К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. – 32 с.
71. Дюндик Н. Н. Возрастная специфика изучения и профилактики зависимости в школьных условиях / Дюндик Н.Н., Федоренко Е. Ю. // Журнал практического психолога, 1999. – № 2. – С. 46-53.

72. Жара Г. І. Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів валеологічних понять на засадах міжпредметних зв'язків шкільних природничих курсів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Г. І. Жара ; Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Чернігів, 2009. — 20 с.
73. Животовська Л. В. Особливості психосоціальної дезадаптації осіб з алкогольною залежністю / Животовська Л. В., Сонник Г.Т. // Таврический журнал психиатрии. – 2010. – 1(14). – С. 23–28.
74. Завидівська Н. Сучасні напрями формування навичок здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів / Наталія Завидівська // Рідна школа. – 2005. – №1(900). – С.19-20.
75. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
76. Зайцев Г. Время педагогики здравосозидающей // Народное образование. – 2002. – № 6. – С.193-200.
77. Зайцев Г. К. Педагогический опыт обеспечения здоровья школьников (на примере уроков истории) / Зайцев Г. К., Ковалева О. Б. // Здоровье и образование: Материалы Междун. конгресса валеологов и 3-й Всерос. науч.-практ. конф. – СПб., 1999. – С.75-76.
78. Закопайло С. А. Педагогічні основи виховання в юнаків 10-11 класів цінностей здорового способу життя: Автореф. дс. …канд.пед.наук. 13.00.07 // Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 19 с.
79. Звєкова В. К. Підготовка майбутніх учителів до організації здоров'я-зберігаючого дозвілля школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. К. Звєкова; Південоукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – К., 2009. – 19 с.
80. Здіорук С. І. Методичні рекомендації щодо ефективного використання ЗМІ з метою пропагування серед молоді психогігієнічного виховання і здорового способу життя / Здіорук С. І. // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №11. – С.68-73.
81. Здоров’я – найбільше благо. ІІІ частина. Допитливим про основи здоров’я / Г. Ф. Яцук, І. І. Бабин, Л. С. Барна, Н. М. Страшнюк. – Тернопіль: Астон, 2004. – 152 с.
82. Здоров’я школярів: практичні матеріали для повсякденної роботи педагога / Упоряд. Т. С. Бондар. – Х.: Вид-во „Ранок”, 2009. – 192 с.
83. Здоровець Т. Г. Психологічні умови психокорекції депресії у підлітковому віці /Здоровець Т. Г. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. – К.: Логос, 2006. – т.7, вип. 8. – С.273-277.
84. Зобенько Н. А. Профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх /Зобенько Н. А. //Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород: УжНУ, 2011. – № 20. – С.44-48.
85. Зобенько Н. А. Формування здорового способу життя як передумова профілактики девіантної поведінки підлітків / Наталія Анатоліївна Зобенько / Підготовка соціальних працівників до формування здорового способу життя

дітей та молоді. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Черкаси: ЧНУ, 2006. – 220 с.
86. Зріз наркотичної ситуації в Україні (дані 2010 року) / Вієвський А.М., Жданова М. П., Сидяк С.В. та ін. //Український медичний та моніторинговий центр з алкоголю та наркотиків МОЗ України. – Київ: 2011. – 22 с.
87. Зубалій М. Структурні компоненти здорового способу життя старшокласників / Микола Зубалій, Сергій Закопайло // Освіта і управління. – 2005. – Т.8, №2. – С.18-22.
88. Зубарев Е. Ю. Приключенческие компьютерные игры в работе психолога. Медицинская информационная сеть. [Електронне видання] –Режим доступу: http://www.medicinform.net/comp/comp_psych22.htm
89. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / Зязюн І.А. – К.; Черкаси, Видавництво ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2008. – 608 с.
90. Зязюн І. А. Цілісний методологічний підхід у педагогічному науковому дослідженні / Іван Зязюн // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький: 2011. – С.7-13.
91. Иванова Т. В. Отклоняющееся поведение и употребление подростками наркотиков / Т. В. Иванова // Социологические исследования, 1992. – №7. – С.103-105.
92. Иванова В. М. Самоактуализация смыслов и ценностей в учебной деятельности студентов / В. М. Иванова // Сибирский педагогический журнал. –2008. – № 4. – С. 207 – 215.
93. Игры: обучение, тренинг, досуг [Текст] / Под.ред. В.В. Петрусинского-М.,1994. – 105 с.
94. Іванов Ю. Ф. Кримінологія / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К.: Вид. Паливода А. В., 2006. – 264 с.
95. Іванюк І. В. Інтерактивні технології як чинник результативності превентивної діяльності зі схильними до девіантної поведінки учнями: теоретичний аспект / І. В. Іванюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимра Гнатюка. Серія: педагогіка. – 2014. – №1. – С.88-92.
96. Іващук Л. Ю. Валеологія. Навчальний посібник / Л. Ю. Іващук, С. М. Онишкевич. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 400 с.
97. Інформаційні технології на уроках біології / Уклад. К.М.Задорожний.-Харків : Основа, 2009. – 127 с.
98. Как нас уничтожают. В 3 ч. Ч. 1. Теория "культурного" пития алкоголя / М. В. Чичеров, А. А. Лапшин. – Могилёв: АмелияПринт, 2008. – 44 с.
99. Калінчук Ф. Шляхи розвитку здорового способу життя у майбутніх фахівців / Федір Калінчук // Бористен. – 2011. – С.20-22.
100. Капранова Г. В. Формування культури здоров'я у старшокласників загальноосвітньої школи промислового міста: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Г. В. Капранова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 22 с.

101. Карпов В. Г. Жизненный путь наркомана как обьект междисциплинарного исследования / В. Г. Карпов, В. Б. Лисовская // Актуальные проблемы социологии девиантного поведения и социального контроля. – М, 1992. – 96 с.
102. Качан Л. Г. Проблемы педагогической валеологии и ее взаимосвязь с содержанием общего образования: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Кемерово, 1998. – 22 с.
103. Кесельман Л. Е. Индивидуальный оптимизм/пессимизм в современной русской трансформации / Л. Е. Кесельман, М. Г. Мацкевич // Социологический журнал, 1998. – №1/2. – С.21.
104. Кирьякова А. В. Педагогическая аксиология и инновационные процессы в обучении : учеб. пособие / А. В. Кирьякова, Г. А. Мелекесов; М-во образования РФ, ОГУ. – М. : Компания Спутник+, 2004. – 104 с.
105. Кисляков П. А. Социальная безопасность и здоровьесбережение учащейся молодежи: Монография / П. А. Кисляков. – М.: Логос, 2011. – 262 с.
106. Книга вчителя біології, природознавства, основ здоров"я : Довідкові матеріали. – Харків. : Торсінг плюс, 2005. – 352 с.
107. Колесов Д. В. Профилактика алкоголизма и токсикомании / Колесов Д. В. // Советская педагогика. – 1987. – № 9. – С.56-60.
108. Колкутин В. В. Медико-правовые аспекты профилактики и диагностики наркоманий / В. В. Колкутин, Ю. И. Пиголкин, Ю. И. Соседко // Военно-медицинский журнал, 1999. – №4. – С.22-26.
109. Коломинский Я. Л. Здоровьесберегающие технологии в педагогическом процессе / Коломинский Я. Л., Игумнов С. А. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К.: Логос, 2006. – т.7, вип. 8. – С.300-302.
110. Коломинский Я. Л. Психическое развитие детей в норме и паталогии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция [Текст] / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько, С. А. Игумнов. – СПб.: Питер, 2004. – 480 с.
111. Комплексна програма з профілактики наркотичних і алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-12 класів, їх батьків і персонал загальноосвітніх закладів I-III ступенів навчання. Загальний виклад програми профілактичних дій / Вієвський А.М., Лепеха К.І., Дивак В.В. та ін. – Київ, 2010. – 40 с.
112. Комплексная служба психолого-педагогического и социального сопровождения [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.c-psy.ru/index.php/if/zavisimosti/10211-2011-04-06-13-48-38
113. Кондратюк С. М. Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя: Автореф. … канд.пед.наук./ Кондратюк С. М. – К., 2003. – 20 с.
114. Кондрашова Л. В. Превентивная педагогика : Учебное пособие / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 2005. – 231 с.
115. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
116. Концептуальная программа профилактики злоупотребления наркотиками и другими психоактивными веществами среди подростков и молодежи / Сост. Н

А. Сирота, В. М. Ялтонский, О. В. Зыков, А.В. Терентьева, И. Л. Баушева. М., 2000. – 81 с.
117. Коняєв В. О. Про тверезість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvereza.info/downloads/video/sobermovementvideo.html
118. Кораблина Е. П. Психологическая помощь как профессиональная деятельность практического психолога / Е. Кораблина // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып.5. – СПб.: Изд-во С.-Петерб.ун-та, 2001. – С.171-182.
119. Коротаева Л. А. Организация системы валеологической службы в школе как условие формирования физически и духовно здоровой личности: Дис. … канд. пед. наук./ Коротаева Л. А. – Казань, 1997. – 205 с.
120. Коршок С. І. Впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховний процес / С. І. Коршок // Психологічна газета. – 2010. – №7. – С.3-8.
121. Кривцова С. В. Практическое руководстводля школьного психолога [Текст] / Кривцова С. В. – М.,1997. – 248 с.
122. Крыжановская Л. М. Психология семьи: проблемы психолого-педагогической реабилитации / Л. М. Крыжановская. – М., 2005. – 156 с.
123. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи: Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 39 с.
124. Лаврова Л. В. Здоровий спосіб життя як предмет філософсько-освітнього аналізу: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 / Л. В. Лаврова ; ДЗ "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського". – О., 2011. – 15 с.
125. Лапаєнко С. В. Формування ціннісних орієнтацій підлітків на здоровий спосіб життя. Ін-т проблем виховання АПН України / Лапаєнко С. В. – К.,2000. – 18 с.
126. Леванова Е. А. Готовясь работать с подростками [Текст] / Е. А. Леванова. – М., 1993. – 105 с.
127. Левин Б. М. Главные факторы алкоголизации общества в условиях социальных перемен / Левин Б. М. // Социс. 1997. – № 4. – С. 102-108.
128. Левин Б. М. Наркомания и наркоманы / Левин Б. М. – М.: Просвещение, 1991. – 214.
129. Лежнева Н. В. Синергетика – принципы построения образовательной среды вуза / Н. В. Лежнева // Весник Южно-Уральского государственного университета. Серия Образование. Педагогические науки. – 2009. – № 1(134). – С.23-32.
130. Леонов О. Оздоровлення організму засобами загартовування / Олексій Леонов // Освіта і управління. – 2005. – Т.8, №2. – С.22-26.
131. Леонова Л. Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте. Учебно-методическое пособие / Леонова Л.Г., Бочкарева Н.Л. – Новосибирск, 1998. – 94 с.
132. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М., Академия, 2005. – 352 с.
133. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения [Текст] В 2 т. / А.Н. Леонтьев. – Т. І. М., 1983. – 437 с.

134. Леонтьєва О. Педагогічні умови й шляхи формування здорового способу життя підлітків / Олена Леонтьєва // Рідна школа. – 2004. – №3. – С.15-16.
135. Лисенко І. П. Сімейні проблеми хворих на наркоманію та алкоголізм : робота психолога. Практична психологія та соціальна робота / Лисенко І. П. – 2000. – № 6 (25). – С.28-31.
136. Лисовский В. Т. Наркотизм как социальная проблема / В. Т. Лисовский, Е. А. Колесникова. – СПб.: Изд-во Петербургского у-та, 2001. – 200 с.
137. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наукового ступеня / А. В. Литвин. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – 76 с.
138. Личко А. Е. Подростковая наркология / А. Е. Личко, В. С. Битенский. – СПб.: "Медицина", 1991. – 304 с.
139. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / Личко А. Е. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 416 с.
140. Лукащук-Федик С. В. Репродуктивна культура особистості: Навчальний посібник / Лукащук-Федик С. В. – Тернопіль: Астон, 2004. – 176 с.
141. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти: Монографія. / Лук'янова Л. Б. – К.: Міленіум, 2006. – 252 с.
142. Мадьяров А. Р. Валеологическая культура и молодежь / Мадьяров А. Р. // Вестник молодежи, Казань, XI выпуск, 2005. – С.56-62.
143. Мазепкіна О. Негативні явища у дитячому та молодіжному середовищі / О. Мазепкіна // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – С.182-184.
144. Максименко С. Д. Актуальні питання психологічного обгрунтування заходів пропаганди здорового способу життя серед підлітків та юнаків / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №11(92). – С.1-3.
145. Максименко С. Д. Практика психологічного обгрунтування заходів пропагування серед молоді здорового способу життя / Максименко С. Д., Творогова Н.Д. //Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – №9. – С.11-13.
146. Максименко С. Д. Психологічні засади пропагування психогігієнічного виховання і здорового способу життя молоді / Максименко С. Д. //Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – №6. – С.72-75.
147. Максимова Н. Ю. Психологическая профилактика алкоголизма и наркомании несовершеннолетних / Наталия Юрьевна Максимова. – Ростов-на-Дону: "Феникс", 2000. – 384 с.
148. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посібник / Максимова Н. Ю. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 308 с.
149. Максимчук Б. А. Формування системи світоглядного ставлення майбутнього вчителя до здорового способу життя / Максимчук Б. А. //Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород: УжНУ, 2011. – № 20. – С.385 – 388.

150. Малая медицинская энциклопедия: В 6 т. – АМН СССР. / Гл. ред. В.И.Покровский. – М.: Сов. энцикл., 1991. – Т. 2. – 624 с.
151. Малкина-Пых И. Г. Кризисы подросткового возраста / Малкина-Пых И. Г. – М.: ЭКСМО, 2004. – 382 с.
152. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / Малькова М. О. – Луганськ, 2006. – 20 с.
153. Мальцева О. В. Будь здоровим, учителю : Тренінги / Олена Мальцева. – К. : Шкільний світ, 2012. – 112 с.
154. Мартиненко А. В. Формирование здорового образа жизни молодежи / Мартиненко А. В., Валентик Ю.В., Полесский В. А. и др. – М.: Медицина, 1988. – 231 с.
155. Маюров А. Н. Уроки культуры здоровья. В 4-х томах / А. Н. Маюров, Я. А. Маюров. — М.: Пед. общество России, 2004. – 870 с.
156. Маюров А. Н. Уроки культуры здоровья: Учебное пособие для ученика и учителя: 7-11 классы / А. Н. Маюров, Я. А. Маюров. – М.: Педагогическое общество России, 2006. – 208 с.
157. Мельник О. Системний підхід до формування культури здоров'я учасників навчально-виховного процесу/ Мельник О. // Початкова школа. Науково-методичний журнал. – 2005. – № II. – С. I4-I6.
158. Менделевич В. Д. Руководство по аддиктологии. Санкт-Петербург, Речь / Менделевич В. Д. – 2007. – 768 с.
159. Методологические и организационные подходы к проблеме валеологического образования и воспитания / Под. ред. Э. М. Казина и др. – Кемерово, 1997. – 109 с.
160. Микитюк С. О. Реалізація ресурсного підходу в системі педагогічної підготовки майбутніх учителів: світовий досвід / С. О. Микитюк // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія : Щоквартальний наук.-практ.журнал. – Харків: НТУ „ХПІ", 2013. – №4. – С.98-105.
161. Миронова Е. В. Педагогически организованный процесс самопознания как основа формирования здорового образа жизни школьников / Миронова Е.В., Кудряшова И.А. // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2009. – №12(16). – С.211-219.
162. Митяева А. М. Психолого-педагогические условия становления валеологической культуры младших подростков: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Митяева А. М. – Брянск, 1999. – 17 с.
163. Міхєєва Л. Особливості формування здорового способу життя у молодого покоління / Людмила Міхєєва // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації: Український науковий журнал. – 2011. – №3. – С.318-322.
164. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі : монографія / [Н. М. Авшенюк, В. О. Кудін, О. І. Огієнко та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 232 с.

165. Моложавенко А. В. Коммуникативная подготовка педагога к работе по профилактике аддиктивного поведения подростка: Последипломный период непрерывного педагогического образования : Автореф. дис. …канд.пед.наук. /Моложавенко Александра Владимировна : 13.00.08 : Волгоград, 2002. – 20 с.
166. Морозова А. В. Я обираю здоровий спосіб життя (інтерактивні вправи)/ А. В. Морозова // Виховна робота в школі. – 2011. – №3 (76). – С.26-33.
167. Москаленко Н. И. Взаимодействие педагогов и старшеклассников в процессе предупреждения отклоняющегося поведения подростков : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Москаленко Н. И. : Москва, 2003. – 221 с.
168. Навчально-методичний комплекс дисциплін фахової підготовки бакалавра за напрямом «Здоров'я людини*» : наук.-метод. зб. / Кол. авт. // заг. ред. С. В. Страшко. – К. : Освіта, 2013. – 360 с.
169. Навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок через систему шкільної освіти: оцінка ситуації / О. М. Балакірєва, Л. С. Ващенко, О. Т. Сакович та ін. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 108 с.
170. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків: Навчальний посібник / Нагорна А. М., Беспалько В. В. – Видання 2-е, доповнене – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. – 184 с.
171. Нікітченко Л. О. Професійна підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі фахової практики : Автореф.дис. … канд.пед.наук. / Нікітченко Л. О.: 13.00.04 : Вінниця, 2012. – 20 с.
172. Ніколенко В. О. Інтелектуальні ігри на уроках біології / / В.О. Ніколенко. – Харків : Основа, 2010. – 141 с.
173. Нові педагогічні технології для вчителів біології. Вип.2 / уклад. К.М. Задорожний. – Х. : Основа, 2010. – 158 с.
174. Омельченко О.В. Особливості професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів з організації здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.В. Омельченко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. — Х., 2008. — 20 с.
175. Оржеховська А. М. І. Збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх: Навч.-метод. посіб. / Оржеховська А. М., Габора М. І. – К.: ТОВ „ХІК", 2004. – 231 с.
176. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка: навч.посібник / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 282 с.
177. Осиновская Л. М. Образ жизни школьника как объект гуманистического воспитания в системе профессиональной подготовки педагога : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 : Москва, 2003. – 248 с.
178. Педагогічна майстерня вчителя біології. Вип.3 // Укладач: К.М. Задорожний. – Харків : Основа , 2010. – 173 с.
179. Пецкович С. Особливості розвитку саморозуміння в юнацькому віці / Пецкович С. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. – К.: Логос, 2006. – т.7, вип.7. – С.239-246.
180. Пихтіна Н. П. Формування професійно-педагогічної готовності майбутнього вчителя до профілактики адитивної поведінки учнів: Автореф.дис.

… канд..пед.наук: 13.00.01 / Н. П. Пихтіна, НПУ ім. М.П.Драгоманова. – Київ, 1999. – 218 с.
181. Подростковая наркомания и токсикомания: социально-педагогические основы профилактики / Н.Ф. Шинкаренко, А.Ф. Быкодорова, Н.Н. Кубликов. - Ставрополь: СКИПКРО, 1999. – С. 6.
182. Полисадова М. Н. Подготовка будущего социального педагога к деятельности по профилактике наркомании среди трудновоспитуемых подростков : Дис. ... канд. пед. наук /Полисадова Мария Николаевна : 13.00.08 : Москва, 2004. – 202 с.
183. Поліщук В. А. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до здійснення профілактичної роботи щодо вживання наркогенних засобів неповнолітніх / В. А. Поліщук // Підготовка соціальних працівників / соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (30-31 жовтня 2003 р.) / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького ; за заг. ред. А. Й. Капської, С. П. Архипова. – Черкаси : ЧНУ, 2003. – С. 184-191.
184. Поліщук В. М. Криза 13 років: феноменологія, проблеми: Монографія / Поліщук В. М. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 187
185. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С.В. Березина, К.С. Лисецкого. М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. – 256 с.
186. Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі // Інформаційно-методична збірка для спеціалістів соціальної роботи з дітьми та молоддю. – К. : КМЦССМ, 2003. – 93 с.
187. Психология подростка. Полное руководство / Под. Ред. А.А. Реана. – СПб.: Прайм-Еврозанк, 2001. – 656 с.
188. Психологія: Навчальний посібник / О. В. Васинославська, О. А. Бреусенко-Кузнецов, В. Л. Злитков та ін.; За наук. ред. О. В. Винославської. – Київ: Фірма "ІНКОС", 2005. – 352 с.
189. Пуляк О. В. Дидактичні засади професійної підготовки вчителів природничих дисциплін з безпеки життєдіяльності: Автореф. дис. … канд.пед.наук. 13.00.04./ Пуляк О. В. – Кіровоград, 2006. – 20 с.
190. Радченко А. В. Професійна підготовка майбутніх вчителів основ здоров’я у вищому навчальному закладі : Автореф. дис. … канд.пед.наук. 13.00.04 / Радченко А. В. – Луганськ, 2012. – 20 с.
191. Раевская З. Д. Предупреждение отклонений в нравственном поведении детей и подростков: Автореф. дисс... канд. пед. наук / Раевская З. Д. – М., 1984. – 20 с.
192. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Ремшмидт Х. – М.: Мир, 1994. – 389 с.
193. Рибалка В. В. Визначення поняття психологічної культури особистості у міждисциплінарному контексті / Рибалка В. В. //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Зб.наук.пр. – У 2-х част.– Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2004. – Ч.1. – С.94-101.
194. Рибалка О. Я. Формування готовності студентів біологічних факультетів до виховання у підлітків культури міжстатевих стосунків : Дис... канд. пед.

наук: 13.00.04 / Рибалка О. Я. // Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В.Г.Короленка. – Полтава, 2005. – 242 с.
195. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти / О. Робуль // Філософія освіти. – 2006. – № 1(3). – С. 35-42
196. Родионова Н. Ф. Педагогические основы взаимодействия педагогов и старших школьников в учебно-воспитательном процессе: Дис. . д-ра пед. наук. / Родионова Н. Ф. – Л., 1991. – 470 с.
197. Романова О.Л. Методологические аспекты первичной профилактики зависимости от психоактивных веществ у детей / Романова О.Л. // Вопросы наркологии. – 1997. – № 2. – С. 67-75.
198. Руководство по аддиктологии; под ред. проф. В. Д. Менделевича. – СПб.: Речь, 2007. — 768 с.
199. Савинов А. Н. Организация работы органов социальной защиты / А. Н.Савинов, Т. Ф. Заремба. – М.: "Высшая школа", 2001. – 192 с.
200. Савчук О. П. Педагогічна підтримка особистісної самореалізації майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі навчання у ВНЗ : Автореф.дис. … канд.пед.наук. / Савчук О. П. : 13.00.04 : Вінниця, 2012. – 20 с.
201. Савустьяненко Т. Л. Діяльнісний підхід під час вивчення біології / Савустьяненко Т. Л. – Харків : Основа, 2008. – 158с.
202. Савустьяненко Т. Л. Інновації на уроках біології / Савустьяненко Т. Л. – Харків : Основа, 2007. – 192с.
203. Самыкина Н. Ю. Формирование личностной готовности психологов к первичной профилактике наркомании в среде старшеклассников : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Самыкина Наталья Юрьевна. – Калуга, 2002. – 258 с.
204. Свириденко О. О. Педагогічні умови виховання здорового способу життя підлітків у дитячо-юнацьких спортивних школах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. О. Свириденко; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. — Луганськ, 2010. – 20 с.
205. Свириденко С. Навчаємо бути здоровими : Позакласна робота : 5 – 9 кл./ Свириденко С. – К. : /Шк. Світ, 2007. – 128 с.
206. Свириденко С. О. Формування культури здоров’я дівчини-підлітка: Метод. посіб./ Свириденко С. О. – К.: Інст-т проблем виховання АПН України, 2004. – 67 с.
207. Свінченко А. І. Інтерактивні форми діяльності на уроках біології. Ч.1 / Свінченко А. І. – Харків : Основа, 2011. – 95 с.
208. Свінченко І. А. Групові форми навчання у викладанні біології. Частина ІІ. / Свінченко А. І. – Харків : Основа, 2011. – 91с.
209. Семенова Н. О. Технологія проектування школи сприяння здоров’ю / Н. О. Семенова, М. В. Левчук // Виховна робота в школі. – 2007. – №4 (29). – С.4-15.
210. Сердюк О. О. Наркотизм як соціальне явище: його тенденції та напрями профілактики: Автореф. дис. … канд.соціол.наук: 22.00.03 / Сердюк О. О.// Національний ун-ет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
211. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование / Сериков В. В. //Педагогика, 1994. – №5. – С.16–21.

212. Сидорук І. І. Підготовка майбутнього соціального педагога до профілактики вживання дітьми психоактивних речовин. Дис. ... канд. пед. наук. 13.00.05 – соціальна педагогіка/ Сидорук І. І. //Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2011. – 294 с.
213. Синицкий В. Н. Проблема наркомании в Украине: социально-психологические и медико-биологические аспекты / Синицкий В. Н. // Медицинские вести. – 1998. – №4. – С.13-16.
214. Синюк Н. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до профілактики адитивної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів : Автореф. Дис.. … канд. пед.наук. – 13.00.04 / Синюк Н. В. – Хмельницький, 2014. – 20 с.
215. Сирота Н.А. Профилактика наркомании у подростков / Сирота Н.А. и др. – М., 2001. – 186 с.
216. Сластенин В. А. Отчетный доклад об итогах и задачах по модернизации педагогического образования / С. А. Сластенин // Педагогическое образование и наука. 2003. – №1. – С. 3-9.
217. Словник-довідник для соціального працівника / Автор-упорядник канд. соціол. наук Литвин А. П. – Тернопіль, 2008. – С. 58.
218. Собриология / Под ред. проф. А.Н. Маюрова. Авторы: А. Н. Маюров, В.П. Кривоногов, Н. А. Гринченко, В. И. Гринченко, А.М. Карпов. – Н. Новгород: "Издательский салон" ИП Гладкова, 2009. – 440 с.
219. Собчак Л. Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Собчак Л. Н. – М., Речь, 2005. – 624 с.
220. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога : Навчальний посібник / Сорочинська В. Є. – К. : Кондор, 2005. – 215 с.
221. Социально-педагогическая профилактика зависимости от психоактивных веществ детей и подростков : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / В. А. Попов, М. В. Данилова, Т. В. Егорова и др.; под ред. В. А. Попова. – М. : Издательский центр «Академия», 2013. – 176 с.
222. Строков Д. В. Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання психоактивних речовин та стан наркологічної допомоги населенню України: інформаційно-аналітичний огляд за 1990–2010 рр./ Строков Д. В. – Харків, 2011. – 144 с.
223. Сучасні методики викладання біології в школі / Укладач: К.М. Задорожний. – Харків : Основа, 2009. – 175 с.
224. Табачніков С. І. Епідеміологічна ситуація щодо вживання психоактивних речовин в Україні / Табачніков С.І., Лєбєдєв Д.С., Трофімчук Г.Є., Мартинова Ю.Ю. – Архів психіатрії. – 2009. – 15, 1(56). – С.81–88.
225. Творогова Н. Д. Саногенное поведение в контексте здорового образа жизни / Творогова Н. Д. //Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №1. – С.37-39.
226. Теслюк В. Тренінг як одна з форм профілактики поширення вживання алкоголю у підлітковому середовищі / В. Теслюк //Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 56. – С.15-21.

227. Технология проведения тренингов с формирования здорового образа жизни молодежи / Г.М.Бевз, Колесов Д.В. Гигиена и здоровье школьника. – М.: Просвещение, 1988. – 86 с.
228. Титаренко Т. М. Специфіка настанов молоді на здоровий спосіб життя / Титаренко Т. М. //Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №6. – С.65-68.
229. Тихенко Л. Інтегративний підхід до навчання дітей здорового способу житя / Лариса Тихенко // Початкова школа. – 2007. – №6. – С.33-36.
230. Трегуб В. Рольові ігри на уроках біології та в позакласній роботі / Трегуб В. – Харків : Основа, 2005. – 96с.
231. Трезвость [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvereza.info/sobriety/dictionary/18-t.html#soberactivity
232. Тренінг для координаторів, волонтерів та представників молоді цільової групи з формування життєвих навичок у підлітків та молоді групи ризику / За ред. Гордійчук С. Ф., Дьомкіна В. В., Москаленко О. Л., Собченко О. А. – Донецьк : Донецький молодіжний дебатний центр, 2006. – С. 5-67.
233. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навч. посібн. / Трубавіна І. М. – К. : ДЦПССМ, 2002. – 132 с.
234. Тюріна Т. Г. Педагогіка духовності: синергетичний підхід / Т. Г. Тюріна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр. /Гол. ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 30. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2009. – С. 144-162.
235. Тютюнник О. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики наркотичної залежності серед старшокласників: монографія / О. В. Тютюнник. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2014. – 350 с.
236. Углов Ф. Г. Самоубийцы / Углов Ф. Г. – СПб.: Возрождение России. 1995. – 120 с.
237. Урум Н. С. Підготовка майбутніх вчителів до забезпечення здорового способу життя молодших школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. С. Урум ; Держ. вищ. навч. закл. "Ун-т менедж. освіти" АПН України. – К., 2008. – 20 с.
238. Усенкова Е.В. Деструктивные изменения личности в генезисе аддиктивного поведения подростков / Усенкова Екатерина Владимировна // Апробаця: научно-практический журнал. – Махачкала, 2013. – №6(9). – С.79-83.
239. Федорова М. А. Педагогическая синергетика как основа моделирования и реализации деятельности преподавателя высшей школы: автореферат диссертации на соискание степени кавд. пед. наук / М. А. Федорова. – Ставрополь, 2004. – 170 с.
240. Формирование здорового образа жизни росийских подростков / Под ред. Л. В. Баль, С. В. Барканова. – М.: Гурманит. Изд.центр ВЛАДОС, 2003. – 87 с.
241. Формування здорового способу життя молоді: проблеми й перспективи / О. Яременко, О. Вакуленко та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 236 с.
242. Формування навичок здорового способу життя учнів. Тренінги / Упоряд. Н. А. Черненко. – К. : Шкільний світ, 2011. – 104 с.

243. Харченко О. О. Застосування інноваційних педагогічних технологій у природничо-науковій підготовці майбутніх учителів : Автореф. дис. … канд.пед.наук / Харченко О. О.: 13.00.04 : Луганськ, 2011. – 20 с.
244. Ходоса В. Творча програма „Формування здорової свідомої особистості" / Валентина Ходоса, Людмила Гапченко // Директор школи. – 2007. – №45(477). – С.3-26.
245. Царук Т. П. К вопросу о профилактике употребления психоактивных веществ среди детей и подростков / Царук Т.П., Рыбакова Л.Н. // Школа здоровья. 1999. – №4. – С.79-89.
246. Цись В. В. Роль вчителя у збереженні здоров'я молодших школярів / В. В. Цись //Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 56. – С.22-28.
247. Чернишова Є. Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини : Автореф. Дис.. … канд. пед. наук: 13.00.04/ Чернишова Є. Р. – К., 2004. – 19 с.
248. Чуланова О. Л. Виховання життєвих перспектив старшокласників у позанавчальній діяльності / Дис…канд..пед.наук: 13.00.07 / Чуланова О. Л. – Кіровоград, 2002. – 220 с.
249. Шарко В. Д. Андрагогічний підхід до організації навчання вчителів в системі післядипломної освіти / Шарко В. Д. – Херсон: „Олді-плюс", 2003. – 96 с.
250. Шепенюк І. М. Впровадження в суспільну свідомість переваг здорового способу життя, формування національного культу соціально активної, фізично здорової та духовно багатої особистості / Шепенюк І. М. //Безпека життєдіяльності. – 2005. – №3. – С.59-60.
251. Школа сприяння здоров'ю від А до Я : форми роботи / упоряд.: Н. Черненко, Г. Миронюк, Н. Кучеренко. – К. : Шкільний світ, 2010. – 112 с.
252. Шульга С. Оздоровчі технології (школа сприяння здоров'ю) / Стефанія Шульга // Директор школи. – 2008. - №9 (489). – С.17-24.
253. Якиманская И. С. Развивающее обучение / Якиманская И. С. – М.: Педагогика, 1979. –144 с.
254. Яковлева І. Використання комп'ютерних технологій у процесі формування в учнівської молоді здорового способу життя / Яковлева Ірина // Формування здорового способу життя і фізичної культури на Буковині. – 2005. – №1. – С.61-62.
255. Ярмаш І. О. Комунікативні особливості підлітків з узалежною поведінкою / Ярмаш О. І. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. – К.: Логос, 2006. – т.7, вип.6. – С.300-302.
256. David A. Hamburg. Habits for health. In: World Health Forum. – 1987. – vol.8, №1.
257. Declaration of Alma-Ata. International Conference of Primary Health Care, - Alma-Ata, USSR. 6-12 September 1978.
258. Duke D.L. Teaching: an introduction / Daniel Duke. - University of Virginia: McGraw-Hill Publishing Company, 1990. - 326 p.

259. Harburg E., DiFranceisco W., Webster D.W. Familial transmission of alcohol use: II. Imitation of and aversion to parent drinking (1960) by adult offspring (1977) — Tecumseh, Michigan. J. Stud. Alcohol. – 1990. – 51(3): P.245–256.
260. Hommer D. W. // Alcohol Res Health. – 2003. – Vol. 27. – № 3. – P. 181–185.
261. Prochaska D. Towards a comprehensive model of change. / D. Prochaska, C. DiClemente. – In. Millir, W. R. & Heather, N. (Eds.), Treating Addictive Behaviours – Processes of Change. – 1986.
262. Rasmussen J. Quality in Teacher Education : Teacher Education Policy in Europe / Jens Rosmussen, Hans Dorf. – (TEPE) Conference 2009. – Umea University, Sweden. – P.48-59.
263. Robinson T. E., Berridge K. C. The neural basis of drug craving: an incentive-sensitization theory of addiction. Brain Res. Rev., 1993. – 18(30): P.247–291.
264. Robinson T. E., Berridge K. C. The psychology and neurobiology of addiction: an incentive-sensitization view. Addiction, 95 Suppl. – 2000. – 2: P.91–117.
265. Robinson T. E., Berridge K. C. (2003) Addiction. Annu Rev. Psychol., 54: P.25–53.
266. Sreenathan R. N., Padmanabhan R., Singh S. // Drug Alcohol Depend. – 1982. – V. 9. – № 4. – P. 339–350.

Додаток А
ДІАГНОСТУВАЛЬНІ МЕТОДИКИ
Анкета А-1
для оцінювання власних знань з алкогольних і наркотичних питань
[Комплексна програма]

Шановний студенте, постав, будь-ласка, позначку навпроти відповіді, яку ти вважаєш правильною.

№	Твердження	так	ні
1.	Наркотична залежність – це хвороба	+	
2.	Алкогольна залежність – це не хвороба, а дурість людини		+
3.	Існують „легкі” наркотики		+
4.	Пиво – це алкогольний напій	+	
5.	Марихуанна не шкодить здоров’ю		+
6.	Алкогольний напій – це ліки		+
7.	Втрата здатності контролювати кількість випитого є симптомом алкогольної залежності	+	
8.	Люди, які мають алкогольну або наркотичну залежність, дуже часто заперечують її наявність	+	
9.	Алкоголь – це стимулююча речовина		+
10.	Контролювати вживання наркотиків завжди неможливо	+	
11.	Вживання марихуани не викликає фізичної залежності	+	
12.	Алкогольну залежність мають тільки ті люди, у яких є генетична спадковість щодо неї		+
13.	Вживання алкогольних напоїв покращує травлення		+
14.	У споживачів амфетаміну швидко розвивається звикання до нього	+	
15.	Зловживання алкоголем приводить до втрати роботи, здоров’я, близьких людей	+	
16.	Вживання марихуани негативно впливає на керування траспортом	+	
17.	Навіть невеликі дози алкоголю негативно впливають на здатність керувати транспортом	+	
18.	Існують відносно безпечні дози вживання алкогольних напоїв	+	
19.	Вживання наркотиків призводить до деградації особистості	+	
20.	Через наркотичну та алкогольну залежність людина стає соціально дезадаптованою	+	
21.	Продаж і вживання наркотиків забороняється законом	+	
22.	Наркозалежний може загинути від передозування та СНІДУ	+	
23.	Алкогольний напій – це зігріваючий засіб		+
24.	Алкогольна залежність може сформуватись навіть у підлітковому віці	+	
25.	Надмірне вживання навіть якісного алкоголю може привести до алкогольної залежності	+	

26.	Алкоголь не допомагає долати тяжкі емоційні стани	+	
27.	Алкогольна залежність – це хронічна хвороба	+	
28.	Вино корисне для серця		+

Анкета А-2
на з'ясування ставлення підлітків до алкоголю

1. Чи доводилось тобі коли-небудь вживати алкогольні напої?

2. В якому віці вперше спробував алкогольні напої?

3.Чи відчуваєш докори совісті після випивки?

4.Чи тягне тебе до алкоголю?

5. Ти вживаєш алкогольні напої:
а) кожного дня;
б) раз у місяць;
в) раз у тиждень;
г) власний варіант.

6. Ти дізнався про вплив алкоголю на організм людини від:
а) батьків;
б) старших братів чи сестер;
в) соціального педагога;
г) психолога;
д) друзів;
є) ЗМІ.

7. Яким чином тобі довелося спробувати перший алкогольний напій:
а) пригостили друзі;
б) сам купив;
в) на дні народженні друга;
г) налили батьки;
д) на святі;
е) власний варіант.

8. Вживаючи алкоголь, на твою думку, людина:
а) відчуває радість;
б) погане самопочуття;
в) відчуття відкритості;
г) похмілля;
д) втеча від проблеми;
е) сміливість;
ж) впевненість і розкутість;

з) власний варіант.

9. Хто з твого оточення вживає алкогольні напої:
а) майже ніхто;
б) друзі;
в) батьки;
г) всі;
д) власний варіант.

10. Ти вживаєш алкоголь заради:
а) цікавості;
б) з приводу свята;
в) щоб забути про свої проблеми;
г) хочу зазнати приємних відчуттів;
д) не хочу відрізнятися від усіх;
ж) зняття депресії, стресу;
з) душевного смутку;
е) щоб поліпшити настрій.

11. Які алкогольні напої полюбляєш вживати?

12. Як ставляться твої рідні до того, що ти вживаєш алкогольні напої?

Анкета А-3

на визначення готовності вчителів до первинної профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин

1. Чи вживали Ви і як часто психоактивні речовини, що зазначені нижче?

ПАР	Частота вживання			
	Ніколи	Рідко	часто	постійно
цигарки				
алкоголь				
наркотики				

2. Чи погоджуєтесь з тим, що проблема залежності підлітків від ПАР стосується і школи, в якій ви працюєте?
3. Чи входить в обов'язки класного керівника організовувати виховні заходи щодо профілактики залежності від ПАР?
4. Хто, на вашу думку, має здійснювати первинну профілактику залежності від ПАР у школі?
5. Якими, на Вашу думку, мають бути види профілактичної роботи в школі?
   - здійснювати методику залякування, демонструючи важкі наслідки вживання ПАР;
   - демонструвати переваги здорового способу життя, знайомити з успішними людьми;

- зацікавлювати учнів корисними справами (спорт, подорожі, тврчість ...), щоб у них не залишалось часу на ПАР.

6. Чи вважаєте Ви, що кожний учитель-предметник має здійснювати профілактичну роботу, використовуючи можливості свого предмету?
7. Чи відчуваєте необхідність підвищення професійної майстерності в питаннях профілактичної роботи?
8. Чи залучали Вас до аналізу проблем залежності підлітків від ПАР під час навчання у ВНЗ?
9. Що відносите до основних причин вживання підлітками ПАР?
10. Що є основною метою вивчення природничих дисциплін учнями (система природничих знань, науковий світогляд, здоров'я та розвиток кожного учня)

Тест
на визначення інформаційно-когнітивного та ціннісно-мотиваційного компонентів готовності до первинної профілактики вживання підлітками психоактивних речовин

1. Які речовини відносять до психоактивних?
тютюн наркотики алкоголь токсиканти усі названі
2. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають алкоголь?
75% 50% 20% 10%
3. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 -18 років, які палять цигарки?
50% 30% 25% 10%
4. Який, на вашу думку, відсоток підлітків, віком 15 - 18 років, які вживають наркотики?
20% 15% 10% 5%
5. Які із заходів відносяться до первинної профілактики вживання підлітками ПАР?
заходи щодо лікування нарко чи алкоголезалежних;
заходи щодо попередження вживання будь-яких ПАР;
заходи щодо навчання учнів як кинутим вживати ПАР;
усі названі заходи
6. Чи повинна в загальноосвітній школі здійснюватись первинна профілактика вживання підлітками ПАР?
ні, бо це справа лікарів-наркологів;
ні, бо це справа батьків;
ні, бо це особиста справа підлітків;
так, бо це загальносуспільна справа
7. Хто саме в загальноосвітній школі має здійснювати первинну профілактику вживання підлітками ПАР?
соціальні педагоги, психологи, класні керівники, всі названі працівники
8. Чи повинні вчителі-предметники здійснювати профілактичну діяльність?

ні, бо в них немає спеціальної підготовки
тільки класні керівники у своїх класах у вигляді бесід
така діяльність цілком під силу біологам
всі вчителі природничих дисциплін
9. Чи мають природничі дисципліни потенціал для здійснення первинної профілактики вживання підлітками ПАР?
лише біологія, лише хімія, лише „Основи здоров'я", так, усі природничі
10. Чи несуть учителі природничих дисциплін відповідальність за виховання в учнів здорового способу життя?
ні, це справа вчителя фізкультури
ні, це справа класного керівника
так, бо вони найкраще знають основи здоров'я
так, але вони мають для цього викладати предмет „Основи здоров'я"

Програма спостереження за вмінням учителя формувати позитивний інтерес до предмета

№	Учитель уміє	бали
1.	Планувати формування пізнавального інтересу на уроці	
2.	Конструювати урок з урахуванням ставлення школярів до навчального предмета	
3.	Передбачати трудність навчального матеріалу для окремих учнів	
4.	Проектувати індивідуальний підхід на уроці до учнів	
5.	Враховувати, відбираючи навчальний матеріал, пізнавальні інтереси і потреби учнів	
6.	Вводити в навчальний матеріал цікаві факти з розрахунку на допитливість і цікавість учнів	
7.	Насичувати урок матеріалом, який потребує роздумів та активного мислення	
8.	Підбирати систему самостійних робіт	
9.	Підбирати раціональні види робіт для сильних і слабких учнів	
10.	Виявляти ставлення учнів до уроку	
11.	Реагувати своєчасно на зміну ставлення до уроку окремих учнів	
12.	Залучати учнів до пізнавальної роботи на всіх етапах уроку	
13.	Використовувати на уроці наявні в учнів знання, вміння і навички	
14.	Залучати учнів до вирішення пізнавальних завдань	
15.	Спонукати учнів до формулювання пізнавальних запитань	
16.	Проводити пояснення з орієнтацією на самостійний пошук учнів	
17.	Організовувати спільне з учнями обговорення питань	
18.	Ускладнювати самостійні завдання в процесі уроку	

19.	Урізноманітнювати творче вирішення питань	
20.	Заохочувати самостійний вибір посильних завдань	
21.	Спонукати до самостійних доповнень, рішень, висловлювань	
22.	Формувати прийоми мислення	
23.	Навчати раціональних прийомів вирішення розумових завдань	
24.	Використовувати на уроці сильні і слабкі сторони пізнавальної діяльності учнів	
25.	Проводити диференційовану роботу в класі	
26.	Надавати своєчасну допомогу невстигаючим	
27.	Використовувати різноманітні форми заохочення	
28.	Формувати віру в свої можливості	
29.	Підтримувати престиж учнів	
30.	Використовувати систему додаткових завдань	
31.	Створювати емоційно-позитивне ставлення до уроку	
32.	Любити свою науку і вміти продемонструвати це дітям	
33.	Урізноманітнювати форми домашніх завдань	

Експертне оцінювання педагогічних умінь вчителя

№	Твердження	Бали
1.	Ставить комплекс педагогічних завдань, враховує складні педагогічні ситуації, розподіляє увагу, здійснює гнучкість у засобах організації уроку	54321
2.	Відмінно поінформований про життя дітей поза школою	54321
3.	Володіє різноманітністю форм і методів навчання та виховання	54321
4.	Планує навчання на основі вивчення учнів та аналізує педагогічну діяльність з урахуванням цього	54321
5.	Передбачає близькі та віддалені результати навчально-виховного процесу	54321
6.	Враховує потреби дітей у близькому спілкуванні, вміло підтримує й спрямовує їхню емоційність, зберігає безпосередність і співчуття іншим людям	54321
7.	Створює умови педагогічної безпеки у спілкуванні з дітьми	54321
8.	Забезпечує умови самореалізації особистості та реалізації її внутрішніх резервів	54321
9.	Має й утверджує особисту позитивну концепцію праці вчителя, з якої й виходить його професійна поведінка	54321
10.	Працює творчо, використовує оригінальні прийоми	54321
11.	Керує своїм емоційним станом	54321
12.	Об’єктивно оцінює свої можливості (актуальні, ретроспективні, потенційні), а також з боку інших (рефлексивна самооцінка)	54321
13.	Здійснює поетапне відпрацювання всіх компонентів навчання	54321

	(формування навчальних завдань, виконання навчальних дій, формулювання індивідуального стилю навчання учнів)	
14.	Розвиває в дітей здатність до самонавчання	54321
15.	Спирається на результати навчання учнів, виявляє окремі показники навченості (актуальність орієнтування, кількість дозованої допомоги для просування учнів), здійснює індивідуальний і диференційований підходи	54321
16.	Формує мотиваційний інтерес до здібностей навчальної роботи. само оцінювання й самоконтролю	54321
17.	Оцінює стан та рівень вихованості	54321
18.	Розвиває самостійність учнів з врахуванням суспільно корисної діяльності, пов'язує еталони вихованості з трудовою діяльністю дорослих, нормами та укладом життя	54321
19.	Прагне зміцнити вихованість як єдність знань, переконань і поведінки учнів	54321
20.	Встановлює зв'язок між способами своєї праці та результатами навченості та вихованості учнів	54321

Самооцінювання педагогічних умінь студента

№	Учитель уміє	Бали
1.	Під час визначення педагогічних завдань орієнтується на вивчення великої кількості учнів в умовах уроку й водночас на кожного учня як на суб'єкт навчання	54321
2.	Передбачає різні форми групової діяльності та взаємоконтролю учнів	54321
3.	Передбачає близькі й віддалені результати педагогічних завдань навчально-виховного процесу	54321
4.	Володіє варіативною методикою	54321
5.	Виявляє повагу до проблем підлітків, допомагає їм у формуванні й відстоюванні своєї точки зору на уроці	54321
6.	Розширює зони самостійності учнів для задоволення їхніх потреб у дорослішанні	54321
7.	Змінює в підлітка відповідальність за свої успіхи і прийняття особистих рішень	54321
8.	Урізноманітнює взаємодію з підлітками як з рівноправними партнерами	54321
9.	Має й утверджує свою позитивну концепцію праці вчителя, з якої випливає його професійна поведінка	54321
10.	Керує своїм емоційним станом	54321
11.	Прагне до творчості як шляху реалізації себе не лише в предметному, комунікативному, а й в особистому планах	54321
12.	Аналізує свої можливості, володіє рефлексивною самооцінкою	54321

13.	Оцінює стан навченості учнів та їхньої здатності до засвоєння знань	54321
14.	Виявляє й орієнтується на працездатність і витривалість учнів, здійснює індивідуальний підхід до них, спираючись на інформацію про школярів	54321
15.	Здійснює поетапне відпрацювання всіх компонентів навчання (формулювання навчальних завдань, виконання навчальних дій, формування індивідуального стилю діяльності учнів)	54321
16.	Розвиває в школярів здатність до самонавчання	54321
17.	Оцінює стан і рівень вихованості	54321
18.	Бачить особистість учня в цілому, у взаємозв'язку того, що він говорить, думає, робить, як чинить	54321
19.	Стимулює й створює умови для самовиховання підлітків, допомагає їм розвивати силу волі	54321
20.	Встановлює зв'язок між способами своєї праці та результатами навченості й вихованості учнів	54321

Тест „На скільки Ви толерантні?"

до мотиваційного критерію (*Гуманістичні настанови*) за тестом *Ю. Тодорцевої*.

1. Ви вважаєте, що у Вас виникла цікава ідея, але її не підтримали. Це вас засмутить? –

а) так;	б) ні.

2. Друзі пропонують розпочати гру. Чому Ви віддасте перевагу –

а) щоб у ній брали участь ті, які грають добре;	б) щоб грали й ті, хто не знає правил?

3. Чи зможете Ви спокійно сприйняти погану для Вас новину? –

а) так;	б)ні.

4. Чи дратує Вас те, що нетверезі люди з'являються у громадському місці? –

а) якщо вони поводяться в допустимих межах, – це мене взагалі не цікавить;	б) мені завжди були неприємними люди, які не вміють себе контролювати.

5. Чи легко Ви знайдете контакт з людьми іншої професії, матеріального стану, з іншими звичками? –

а) це мені важко було б зробити;	б) я не звертаю на це увагу.

6. Над Вами пожартували. Як Ви на це відреагуєте? –

а) мені не подобаються ні жарти, ні жартівники;	б) хоча цей жарт може бути неприємним, відповім тим самим.

7. Чи згодні Ви з тим, що багато людей „знаходяться не на своєму місці" і "роблять не свою справу"? –

а) так;	б) ні.

8. Буває так, що Ви знаходитися в компанії з другом (подругою), який стає об'єктом загальної уваги, відвертаючи її від Вас. Як Ви на це відреагуєте? –

а) мені неприємно, що мене позбавляють уваги;	б) я лише радію за нього (неї).

9. У гостях Ви зустрічаєте людину похилого віку, яка критикує сучасне покоління і розхвалює старі часи. Ваша реакція:

а) підете раніше під якимось приводом;	б) почнете сперечатися?

По два бали дається за відповіді: 1б, 2б, 3б, 4а, 5б, 6б, 7б, 8б, 9а.

Від 0 до 2 балів. (низький рівень)

Ви безкомпромісні й уперті. Де б Ви не перебували, створюєте таке враження, що Ви намагаєтесь усім нав'язати свою думку. Ви можете виявити агресію, навіть підвищити голос, аби досягти своєї мети. З Вашим характером важко підтримувати стосунки з тими, хто дотримується іншої точки зору, хто не погоджується з тим, що Ви робите.

Від 4 до 8 балів (середній рівень)

Ви спроможні відстоювати власне переконання і вести діалог, змінювати свою думку, якщо це необхідно. Хоча іноді можете бути і занадто різким, нечемним до свого співрозмовника. В такі моменти Ви, справді, можете виграти суперечки з людиною більш слабкого характеру. Але чи варто отримувати перемоги таким чином, коли це можна зробити, не принижуючи чиєїсь гідності.

Від 10 до 14 балів (достатній рівень)

Твердість Ваших переконань поєднується з Вашою толерантністю. Ви можете прийняти будь-яку ідею, з порозумінням поставитися до досить неочікуваного вчинку, навіть якщо Ви його не схвалюєте. Ви досить критично ставитеся до своєї думки і здатні з повагою і тактом відмовитися від поглядів, які, як виявляється, були помилковими.

Від 16 до 18 балів (високий рівень)

Ви намагаєтесь відстоювати свою позиції так, щоб не образити тих, хто оточує, але захопившись, можете відійти від цього правила. Чужі ідеї Ви ретельно аналізуєте, намагаючись знайти якісь недоліки. Ваш характер більш рівний, з Вами за бажанням можна знайти непоганий компроміс.

Діагностика реальної структури ціннісних орієнтації особистості

до мотиваційного критерію (*Соціальна спрямованість*)

за тестом З. Бубнова.

Призначення. Методика спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтації особистості в реальних умовах життєдіяльності.

Інструкція. Питальник орієнтований на дослідження Вашої особистості і Ваших відносин. Відповідайте за можливості швидко, довго не роздумуючи над кожним запитанням. Пам’ятайте, що поганих або хороших відповідей немає, є лише Ваша власна думка. Відповідати потрібно „так” чи „ні”. У бланку

відповідей це відповідно „+” або „–”, які потрібно проставити поряд із номером запитання.

Бланк відповідей

Номера запитань										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	42	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66
∑										
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI

Питальник:

1. Чи любите Ви лежати на дивані і нічого не робити?
2. Чи любите Ви самі заробляти гроші і одержувати від цього задоволення?
3. Чи часто Вас відвідує бажання сходити в театр або на виставку?
4. Чи часто Ви допомагаєте близьким у господарстві?
5. Чи вважаєте Ви, що любов – найважливіше почуття в житті?
6. Чи любите Ви читати книги про щось нове, ще невідоме Вам?
7. Чи хочете Ви стати босом (начальником якої-небудь компанії)?
8. Чи хочете Ви, щоб Вас поважали друзі за Ваші особисті якості?
9. Чи хочете Ви самі брати участь у будь-яких громадських заходах (мітингах, страйках) на користь близького Вам прошарку населення?
10. Чи вважаєте Ви, що без спілкування з друзями Ваше життя буде тьмяним і безрадісним?
11. Чи вважаєте Ви, що було б здоров’я , а все інше додасться?
12. Чи часто Вам хочеться розслабитися (послухати легку музику, наприклад)?
13. Ви обрали свою професію завдяки тому, що вона може Вам приносити значний матеріальний достаток?
14. Чи вважаєте Ви, що в житті важливо вміти грати на музичних інструментах, малювати і т. ін.?
15. Якщо хтось з Ваших знайомих захворів, чи знайдете Ви час, щоб його відвідати?
16. Ваш шлюб укладений (буде укладений) завдяки коханню?
17. Чи любите Ви читати науково-популярні книги?
18. Чи хотіли Ви у школі стати організатором?
19. Якщо Ви вчинили непристойний вчинок відносно друзів або співробітників, чи Ви переживатимете з цього приводу?
20. Чи вважаєте Ви, що шляхом громадських заходів (мітингів, зборів) можна щось змінити у громадському житті?
21. Чи можете Ви спокійно жити без частого спілкування зі своїми знайомими?

22. Чи вважаєте Ви, що необхідно в будь-який спосіб підтримувати своє здоров'я (плавати, бігати, грати в теніс тощо)?
23. Головне для Вас – настрій в конкретний момент, а що буде потім – не так важливо?
24. Чи вважаєте Ви, що головне – це придбати будинок (квартиру), машину та інші матеріальні цінності?
25. Чи любите Ви гуляти в лісі, парку?
26. Як Ви вважаєте, чи потрібно допомагати матеріально тим, хто просить милостиню?
27. Любов – це почуття, яке народжується і вмирає?
28. Хотіли б Ви стати вченим або науковим співробітником?
29. Влада – це почесно і значуще, або від неї більше клопоту і всяких неприємностей?
30. Хотіли б Ви, щоб у Вас було більше друзів?
31. Чи спадало Вам на думку переорганізувати якусь громадську організацію (клуб, консультаційний центр, інститут)?
32. Чи багато вільного часу Ви хотіли б приділяти спілкуванню?
33. Чи часто Ви замислюєтеся про своє здоров'я?
34. Чи вважаєте Ви, що дуже важливо вміти приносити собі задоволення?
35. Якщо все почати спочатку, обрали б Ви зараз більш високооплачувану роботу, ніж у теперішній час?
36. Хотіли б Ви зайнятися фотографією?
37. Чи вважаєте Ви, що потрібно обов'язково допомогти людині, що впала?
38. Почуття любові для Вас – це першооснова життя чи ні?
39. Чи часто Ви ставите собі запитання: „А чому саме так?"
40. Хотіли б Ви „робити" політику?
41. Чи часто Ваш внутрішній голос ставить Вам запитання: „А чи поважає мене оточення?"
42. Чи є для Вас суспільні явища предметом обговорення вдома чи на роботі?
43. Якщо Ви три дні проживете на безлюдному острові, чи помрете Ви від того, що Ви самі?
44. Чи катаєтеся Ви на лижах, щоб зміцніти своє здоров'я?
45. Чи часто Ви довго мрієте, лежачи із закритими очима?
46. Головне в житті – це робити гроші і створювати власний бізнес?
47. Чи часто Ви купуєте художні вироби, або хотіли б їх придбати?
48. Якщо будь-хто з близьких досить довго хворіє, чи будете Ви покірливо виконувати його обов'язки в господарюванні?
49. Чи любите Ви маленьких дітей?
50. Хотіли б Ви створити свою „теорію" (відносності, таблицю тощо)?
51. Чи хочете Ви бути схожим на відому людину (актора, політика)?
52. Чи важливо для Вас, щоб Вас поважали колеги за Ваші професійні знання?

53. Хотіли б Ви щось самі зробити в політиці?
54. Ви - людина рішуча?
55. Чи ходите Ви в сауну, басейн, баню, чи займаєтеся аеробікою для підтримки належного фізичного стану?
56. Нормальний відпочинок – це надзвичайно важливо?
57. У житті надзвичайно важливо накопичити матеріальні засоби і передати їх дітям?
58. Чи хотілося Вам коли-небудь самому намалювати картину або створити музику?
59. Коли маленька дитина плаче – це „крик про допомогу”?
60. Для Вас важливіше любити самому, ніж бути коханим?
61. „У всьому бажано дійти до самої суті” – це про Вас?
62. Ви хотіли б, щоб Ваші діти стали відомими людьми?
63. Хотіли б Ви, щоб колеги зверталися до Вас по допомогу в особистому житті, як до людини?
64. У суспільному житті хай залишається все як є?
65. Спілкування – це лише марна витрата часу?
66. Здоров’я – це не найголовніше в житті, чи не так?

Обробка й інтерпретація результатів

Ступінь вияву кожної з поліструктурних ціннісних орієнтацій особистості визначається за допомогою ключа, наведеного у бланку відповідей. Відповідно до цього підраховується кількість позитивних відповідей у всіх одинадцяти стовпчиках, результат записується в графі „∑”. За наслідками обробки індивідуальних даних будується графічний профіль, що відбиває вияв кожної цінності. Для цього по вертикалі фіксується кількісний вияв цінностей (за 6-бальною системою), а по горизонталі – види цінностей.

Перерахуємо ці цінності в узагальненому вигляді:

1) Приємне проведення часу, відпочинок.
2) Високий матеріальний добробут.
3) Пошук і насолода прекрасним.
4) Допомога і милосердя до інших людей.
5) Любов.
6) Пізнання нового у світі, природі, людині.
7) Високий соціальний статус і управління людьми.
8) Визнання і пошана людей та вплив на тих, хто оточує.
9) Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10) Спілкування.
11) Здоров'я.

Умовно ми виокремили чотири рівні:

1. Низький рівень.

Реактивний. У індивідів, які знаходяться на цьому рівні, відсутні будь-які ціннісні орієнтації, вони діють, лише виходячи з фізіологічних потреб. Такі індивіди за зрозумілих причин надзвичайно рідкісні в сучасних організаціях.

Стадний. Індивіди, які знаходяться на цьому рівні розвитку ціннісної сфери, характеризуються високою залежністю від оточення. Вони неухильно крокують за масою, остерігаються відходити від правил, беззаперечно виконують вказівки осіб, які мають владу.

2. Середній рівень.

Егоцентричний. Ці персони пропагують яскраво виражений індивідуалізм. Вони агресивні й егоїстичні, поступаються лише жорсткому тиску влади.

Ригідний. Індивіди цього ціннісного рівня важко сприймають невизначеність, вони відштовхують людей з іншими системами цінностей, намагаються в усьому нав’язати свій погляд.

3. Достатній.

Маніпулятивний. Цих людей характеризує прагнення досягти власних цілей шляхом маніпулювання іншими. Вони прагматичні й активно прагнуть до високого стану і визнання.

Екзистенціальний. Ці люди почуваються досить комфортно в умовах невизначеності, наприклад, серед людей з різними ціннісними поглядами. Вони супротивники і критики політики обмежень, негнучкої поведінки, статусних символів та вільності влади.

4. Високий.

Соціоцентричний. Для людей, які знаходяться на соціоцентричному рівні, властива орієнтація на створення гармонійних стосунків з оточенням. Вони відштовхують пріоритет мети над засобом і болюче реагують на будь-які спроби маніпуляції і тиску.

ДОДАТОК Б

АНАЛІЗ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ЩОДО НАЯВНОСТІ ПИТАНЬ ШКІДЛИВІСТЬ ПАР

Біологія

Наявні в програмі теми:

Фізичні фактори негативного впливу на людину. Токсичність хімічних речовин. Вплив препаратів побутової хімії і полімерних матеріалів на людину.

Біологічні і соціальні фактори впливу на людський організм, їх характеристика. Здоров’я людини. Критерії оцінки здоров’я людини і людського суспільства. Фактори, що впливають на здоров’я людини.

Інтоксикація організму і роль окремих органів у його очищенні. Екологія харчування людини.

Отруєння довкілля пестицидами і хімічними добривами. Клінічні симптоми отруєння. Перша допомога при отруєнні фосфор- і хлорорганічними, ртутьорганічними сполуками, нітратами, нітрофенолами.

Пропозиції автора:

Додати теми:

Вплив тютюнопаління на організм людини. Вплив алкоголю на організм людини. Вплив наркотичних речовин на організм людини.

Методика навчання біології

Наявні теми:

Гігієнічне та фізичне виховання. Виховання здорового способу життя.

Позакласна робота з біології. Форми і види позакласної роботи. Індивідуальна, групова і масова робота, її значення, зміст, організація та методика проведення. Організація і методика проведення тематичних біологічних вечорів, олімпіад юних біологів, Масові суспільно-корисні заходи: "День лісу", "День птахів", "Свято врожаю", "День здоров'я" тощо. Проведення заходів щодо охорони рослин і тварин, озеленення школи та ін. Методика проведення тематичних тижнів.

Пропозиції автора:

Додати теми: Методика проведення тижнів здоров’я. Методика проведення тематичних конференцій на теми здорового способу життя.

ДОДАТОК В

БЕСІДА З УЧНЯМИ НА ТЕМУ „КУРІННЯ – ВЕЛИКЕ ЛИХО”

Мета: довести учням шкідливість куріння та негативний його вплив на організм людини.

Форма проведення: бесіда.
Місце проведення: класна кімната.

Хід заходу

Куріння – велике лихо. Доведено, що куріння тютюну призводить до виникнення різних захворювань, які спричиняються до передчасної смерті людей.

Кожні чотири хвилини, заявив Террі, у США помирає людина, смерть якої зумовлено курінням сигарет. Курець живе на 6 – 8 років менше, ніж його ровесник, який не курить. Причина одна: куріння – надзвичайне лихо і велика небезпека для здоров'я.

Нервова система

Куріння викликає безперервне збудження, що ослаблює гальмівний процес, а це веде до виснаження нервової системи. Англійське прислів’я каже: “Курець пускає ворога в свої уста, який викрадає його мозок”. У мене погіршилась пам'ять. Я став побити в 1,5 паза помилок більше, ніж до куріння. Тепер я трієчник, а в молодших класах вчився лише на “4” і “5”. Я став вразливий, нервовий, у мене знизилася працездатність. Конфліктую з вчителями, сперечаюсь з товаришами. Я зовсім змінився, порушився перебіг психічних процесів.

Опорно – рухова система

Мій господар став втомлюватись під час бігу або навіть від тривалої ходьби. З'явилися сильні болі в ногах. Облітеруючий ендортеріїт – ураження кровоносних судин нижніх кінцівок.

Травна система

Мій господар втратив апетит. Подивіться, як він схуд, як пожовк, які в нього погані зуби. Систематично пропускає уроки, бо їздить до стоматолога лікувати зуби. А йому лише 15 років. А все через те, що нікотин із слиною попадає в організм. Після кожної викуреної сигарети різко підвищується кислотність шлунку. Їжа вчасно не перетравлюється. Можлива загроза виразки дванадцятипалої кишки. Куріння притуплює почуття голоду, бо порушується дія ферментів, її розщеплення та всмоктування в тонких кишках. Він дуже погано їсть, через те так і відстав у розвитку від своїх ровесників.

Кровоносна система

Поки я не одержувало згубної отрути нікотину, я було здорове. Могло скорочуватись 100 тис. раз за добу і перекачувати 100тонн крові. Мій

серцевий2 м'яз працював легко, ритмічно, не втомлюючись, забезпечуючи клітини організму достатньою кількістю кисню, піддержуючи тиск крові 130/70 мм рт. ст. але поганий зло псисько почав курити. І в останній час я відчуваю, що число серцевих скорочень під впливом куріння збільшилося на 30 – 40 ударів за 1 хв. Це відбилося на моєму серцевому м'язі, він став гірше працювати. І я за добу стало одержувати на 2-3 тонни крові менше. Я стало зношуватись, втомлюватись, старіти.

Слух

Тютюновий дим подразнює слизові оболонки ротової порожнини і носової, дихальних шляхів. Мій господар став вранці кашляти, на уроках фізкультури не може пробігти 3 круга. Через те, що знижуються захисні властивості слизових оболонок, він часто хворів на простудні захворювання. Подивіться у класний журнал, скільки він пропустив уроків, і ви відчуєте мою правоту. Тютюновий дим, потрапляючи у внутрішнє вухо, викликає запалення Євстахієвої труби. Пошкоджуються слухові рецептори. З'явився біль у вусі. Я став трохи недочувати. А товариші глузують, що я став глухий.

Зір

Нікотин порушує білковий обмін і зменшує відкладання жиру. Значна частина амінокислот іде на покриття енергетичних затрат, а менша – на ріст і відновлення клітин. Знешкоджується нікотин у печінці, легенях, нирках. Протягом 10-15 годин після куріння нікотин і продукти його обміну виділяються через нирки з сечею і потом. З часом вникає цероз (зморщення) печінки. В 40% курців розладнується рухова функція жовчних шляхів, що призводить до застою жовчі. Ось що чекає мого господаря, а винен в усьому нікотин.

Нікотин пошкоджує органи чуття, знижується функція зорового нерва, порушилась гострота зору, здатність розпізнавати кольори.

Це приходить поступово: зникає сприймання зеленого, червоного, синього кольорів. А зовсім недавно я попросив свого господаря пересісти на передню парту поближче до дошки – я став недобачати написане на дошці, пошкодився зоровий нерв.

Смертельна доза нікотину для людини 50-75 мг. Викурюючи 20-25 сигарет на день, людина дістає смертельну дозу нікотину. Внаслідок куріння в організмі руйнується значна частина вітаміну С. Встановлено, що 1 викурена цигарка позбавляє організм 25 мл аскорбінової кислоти. Така кількість цієї кислоти є в одному апельсині. Отже людина, яка викурює 20 цигарок на день, повинна з’їсти 4 кг апельсинів.

Боротьба з курінням тютюну передбачає збереження здоров'я людини і забезпечення його довголіття. Будемо сподіватися, що в майбутньому всі люди усвідомлять шкідливість “тютюнового зілля” і відмовляться від його вживання в ім'я цієї благодійної мети.

Підведення підсумків

ДОДАТОК Д

ТРЕНІНГ НА ТЕМУ „ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН”

Мета: надати дітям і запрошеним батькам інформацію про наркотичні речовини, розкрити найбільш поширені причини вживання наркотиків, їх згубний вплив на організм людини.

Хід заняття

1. Вправа «Привітання» (5 хв)

Мета: підготувати учасників до роботи. Створити комфортну атмосферу, гарний настрій; сприяти згуртованості.

Хід вправи: учасники вітаються по колу і представляються.

2. Вправа «Що ви думаєте?» (10 хв)

Мета: визначити причини залучення дітей до вживання наркотичних речовин.

Хід вправи: об’єднати учасників в чотири групи: діти, «батьки», «медичні працівники», «представники наркобізнесу».

Завдання кожній групі: визначити причини залучення дітей до вживання наркотичних речовин з позиції певної цільової групи. Перелік причин учасники фіксують на окремому аркуші, який кожна група по черзі прикріплює на дошці і презентує.

Обговорення результатів вправи: Що дала робота над цією вправою? Чому важливо знати причини вживання наркотичних речовин?

3. Вправа «Що ви порадите?» (5 хв)

Мета: визначити шляхи зниження факторів ризику залучення дітей до вживання наркотичних речовин.

Хід вправи: учасники мають в кімнаті провести опитування на тему «Як знизити ризик залучення дітей до вживання наркотичних речовин?» і відповідно оформити такий лист:

Причини вживання	Ім’я консультанта	Порада консультанта	Підпис

Користуючись переліком причин, визначених під час попередньої вправи, діти обирають одну і записують у відповідну графу. За командою керівника кожна дитина обирає серед інших собі консультанта, і пропонує йому дати відповідь: «Як уникнути цієї причини вживання наркотичних речовин?». Зміст відповіді записується в графу «Порада...» і ставиться підпис.

Обговорення результатів вправи: Яка з порад вам найбільше сподобалась? Що дає виконання цієї вправи?

4. Вправа «Реклама» (10 хв)

Мета: активізувати критичне аналітичне ставлення учасників до засобів реклами, визначити основні прийоми реклами.

Хід вправи: Керівник нагадує, що одним з факторів, який формує суспільну думку в галузі вжитку є реклама, і запитує учасників: «Що ж таке реклама?», «Для чого вона потрібна?». За відповідями дітей він формулює визначення, взяте із словника. Реклама (з лат. – вигукую, кричу) – заходи, спрямовані на популяризацію чого-небудь за допомогою ЗМІ, плакатів, світлових стендів, оголошень тощо, з метою залучення споживачів.

Стратегія «Мозкова атака»

На дошці від слова «Реклама» у формі променів від нього записуються висловлені відповіді дітей на питання: Яке бажання, за сподіванням рекламодавців, повинна викликати у споживачів реклама? (Придбати товар); Чому існує реклама? (Для просування товару, послуги на ринку); Як ви гадаєте, для чого це потрібно? Про що дбають люди, які створюють рекламу? Чи завжди інтереси рекламодавця збігаються з інтересами споживача товару? (Мета рекламного оголошення – подати пропонований товар чи послуги як найкращі і переконати потенційного покупця обрати їх серед інших).

- Які спеціальні прийоми використовують для створення реклами? (Мета реклами примусити нас купити. Вона прагне показати тільки гарні якості товару, часто перебільшуючи їх. В рекламі використовують такі засоби: яскраві кольори, красиві люди, римований текст тощо.)
- Чи завжди реклама чесна? Можна їй довіряти? Що відсутнє в рекламі?

Щоб оцінити сумлінність рекламних тверджень, скажіть: Чи підтверджується інформація, наведена в рекламі, прикладами чи аргументами? З якого джерела надходить підтвердження? Йому можна довіряти?

Обговорення результатів вправи:

Чи можна всі питання, що стосувалися реклами, віднести до інформації, яку ми отримуємо? Як ми можемо використати в житті отримані знання?

5. Вправа «Реклама тютюнових виробів» (10 хв)

Мета: показати на прикладі реклами тютюнових виробів, як життєві цінності «підмінюються» і пов’язуються з вживанням тютюну.

Хід вправи:

- Яка реклама сигарет вам найбільше подобається? На яку з них ви б відгукнулися? Кому вигідно робити рекламу тютюну? Чого вони хочуть? Які в них завдання? (Продати більше товару). Кому вони надсилають свою інформацію?
- Якби курці були дорослі, щоб їх передусім цікавило? Ціна, склад шкідливих компонентів, фільтри. Чи багато реклами, яка несе таку інформацію? Ні. А чи часто курці міняють марки сигарет? Ні. То чи варто витрачати великі гроші на рекламу заради того, щоб якась невелика частина курців змінила марку сигарет? А якщо ця реклама спрямована не на дорослих курців, то до кого вона звернена?

Отже, виходить, що основний, до кого звернена реклама, - це дитина, яка ще не почала курити або ж тільки експериментує з тютюнопалінням.

Робота з палакатом: Розгляньте і дайте відповідь на запитання: Що на ньому зображено? (картина, пов’язана з відпочинком, подорожжю) Які герої

зображені на плакаті? Чи хотілося б вам бути схожими на них і чи є у вас така можливість? Які дії необхідно виконати, щоб здійснити те, до чого закликає плакат? Що роблять люди на плакаті і чи це їм приємно?

Коментар керівника: погляньмо на плакат детально і спробуймо назвати цінності, які використовує тут тютюнова індустрія, щоб викликати бажання закурити і забезпечити собі нових покупців? (Це бажання (записуємо на дошці) подорожувати, бути дорослим і незалежним, успішним, мати багато друзів). А тепер давайте розглянемо кожну цінність. Чи дають сигарети будь-якої марки незалежність? Чи допомагають вони знайти гроші на подорож? і т.п.

Обговорення результатів вправи: Для чого ми виконували вправу?

6. Вправа «Вплив наркотичних речовин на людину» (10 хв)

Мета: з'ясувати наслідки вживання наркотичних речовин.

Хід вправи: Поділені на три групи учасники отримують завдання визначити наслідки наркотичних речовин для: людини; сім'ї, суспільства.

Після закінчення учасники презентують роботу для широкого загалу.

Обговорення результатів вправи:

-Що втрачає людина, коли починає вживати наркотики? Чи вважаєте ви, що вживання наркотиків – особиста справа кожної людини? Як наркотична речовина впливає на стосунки між людьми? Чи завдає вона лиха особистому й сімейному бюджету? Чи створюють наркотичні речовини конфліктні ситуації між людьми й оточенням?

7. Вправа «Що таке залежність?» (10 хв)

Мета: виявити рівень знань учасників; зясувати, як вони визначають поняття «залежність». Надати їм інформацію про види наркотичної залежності.

Хід вправи:

Пропонуємо написати на аркушах асоціації зі словом «залежність». По черзі зачитуються записи і спільно складається точне визначення поняття.

Залежність від наркотику – домінуюча потреба в його прийомі. Наркоманія – це захворювання, що обумовлене залежністю від наркотичних речовин.

Залежність стає згубною, якщо:

- обмежує можливості особистості в самореалізації;
- згубно впливає на стосунки між людьми;
- руйнує власний і сімейний бюджет;
- створює конфліктні ситуації особистості й суспільства;
- наявна тенденція до постійного збільшення дози наркотику;
- формується психологічна і фізіологічна залежність.

Розвиваючись, наркотична залежність послідовно проходить кілька стадій – соціальну, психічну і фізичну.

Соціальна – людина ще не почала вживати, але потрапила в середовище тих, хто вживає. Приймає стиль поведінки, ставлення до наркотиків, зовнішні атрибути групи. Вона часто сама внутрішньо готова почати вживати. Невід'ємна умова цієї стадії - група , в якій вживають наркотики.

Психічна – змінюється поведінка людини, починається вживання. Залежність формується навіть після кількох прийомів наркотиків.
Фізична - наступає після включення наркотику у процес обміну речовин. Це непереборна фізична потреба, яка виникає в результаті постійного або періодичного вживання. Різке припинення викликає фізичний розлад різного ступеня, який називають абстинентним синдромом, синдромом відміни. Людина потребує лікування.

8. Вправа «Відеоурок з проблем наркоманії» (25 хв)
Мета: показати життя людей, які вживають наркотики. Звернути увагу на причини, що призвели до цього, вказати шляхи вирішення цієї проблеми.
Хід вправи: перегляд відеофільму та обговорення: Що побачили та відчули на початку і наприкінці перегляду? Які думки викликає уривок?

Керівник пропонує виготовити плакати, використовуючи інформацію з фільму. Учасники презентують свої напрацювання.

9. Вправа «Мережа соціальних взаємозв'язків» (10 хв)
Мета: самостійне усвідомлення учасниками взаємовпливу, який існує у суспільстві, зокрема, впливу людей, які вживають наркотичні речовини на інших.
*Хід вправи:*Три групи учасників отримують завдання – проаналізувати і пояснити іншим можливі соціальні взаємовпливи в ситуаціях, коли: друг – підліток курить, сусід є наркоманом, керівний робітник зловживає алкогольними напоями.
Кожна з груп презентує свою роботу.
Завдання для обговорення: Чи є вживання наркотичних речовин суто особистою справою кожного.

10. Підбиття підсумків (5 хв)
- Які знання ви отримали?
- Як ці знання ви використаєте в особистому житті? Яка мета цієї теми?

ДОДАТОК Е

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Інтернет-джерела:

1. Вплив тютюнопаління, алкоголю, наркотиків на організм людини
Згубний вплив куріння, алкоголю та наркотиків на здоров'я людини. Наслідки отруєння та залежність від нікотину. Вплив алкоголю на нервову систему та поведінку людини, наслідки його вживання. Причини вживання наркотиків, формування залежності від них. презентация [7,5 M],

2. Шкідливий вплив алкоголю, наркотичних речовин, тютюнокуріння на організм людини
Вплив алкоголю на серцево-судинну та нервову системи, мозок, шлунок, підшлункову залозу та печінку. Смертельні результати, токсичний еквівалент. Вплив наркотиків на людину, її розум та здібності. Шкідливість куріння. Смертельна доза нікотину для людини. презентация [24,8 M],

3. Алкоголь як провідний чинник ризику для здоров'я українців
Історія пияцтва в Україні. Собріологія, її закони. Міфи про алкоголь. Статистика алкогольної смертності. Особливості впливу алкоголю на дітей і підлітків. Пріоритетні напрями алкогольної політики на найближчі роки. Наслідки вживання алкоголю на організм. дипломная работа [243,4 K],

4. Вплив алкоголю на окремі органи та системи організму
Види спиртних напоїв, ступені сп'яніння в залежності від ужитої дози алкоголю. Особливості алкогольного ураження травної, серцево-судинної, видільної і нервової системи, органів дихання, імунного захисту організму. Вплив етанолу на ембріогенез людини. курсовая работа [47,0 K],

5. Вплив наркотичних речовин на нервову систему
Історичні факти появи наркоманії в Європі: використання гашишу і опіуму як болезаспокійливих засобів. Ознаки наркозалежної людини. Згубний вплив на людський організм наркотиків: збіднення емоційних реакцій, рухові порушення, зниження інтелекту та пам'яті. презентація [599,9 K].

ДОДАТОК Ж

УРОК З ОСНОВ ЗДОРОВ'Я ДЛЯ 7 КЛАСУ

Тема: Куріння і здоров'я.

Мета:

- визначити причини, через які люди починають курити;
- познайомити учнів із небезпечними наслідками тютюнокуріння;
- навчити робити вільний вибір при повній поінформованості;
- надати учням можливість продемонструвати здібності переконувати;
- розвивати творчі здібності учнів.
- створити комфортні умови, щоб кожний з учнів відчув свою успішність, бажання працювати, поповнювати свої знання, застосовувати їх на практиці;
- надати інформацію про шкідливість звички палити;
- розвивати комунікативну і соціальну компетентність,
- активізувати творчий процес пізнання, розвивати спостережливість, зорову пам'ять;
- виховувати бережливе ставлення до природи, сприяти естетичному сприйманню навколишнього середовища,

Обладнання: реквізит для проведення різних методичних прийомів, комп'ютер, мультимедійний проектор.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Форма уроку: нестандартний.

Перебіг уроку

1. ***Організаційний момент (мультимедійна презентація «Весна»).***
2. ***Активізація навчальної діяльності.***

Учитель. Інтерактивна вправа «мікрофон»:

«з попередньої теми мені найбільше запам'яталося, що…»

(*одним реченням говорить тільки той у кого в руках мікрофон*).

3. Актуалізація опорних знань (бліцопитування - перевірка домашнього завдання):

- наведіть приклади хвороб цивілізації (ожиріння, рак, серцево-судинні захворювання);
- назвіть головний соціальний чинник, що сприяє виникненню хвороб цивілізації (комерційна реклама);
- назвіть головну мету комерційної реклами (продаж товару, прибуток виробника);
- назвіть основну цільову групу для реклами пива і тютюну (молодь);
- які потреби і бажання підлітків використовують у рекламі тютюну та алкоголю (бути сучасним, мати друзів, приймати дорослі рішення, бути популярним);
- наведіть приклад рекламних повідомлень, що «тиснуть» на потреби підлітків *(«Це для справжніх чоловіків», «Зупини час – відчуй життя», «Дівчата (хлопці) люблять таких»).*

Учитель. Я сподіваюсь, що ці знання додадуть вам здоров'я.

Здоров'я — розкіш для людини,
Найбільша цінність у житті.
Тоді людина йде щасливо
Серед безмежної краси.

4. Мотивація навчальної діяльності (мультимедійна презентація).

(«Підніміть, будь ласка, руку ті, хто чув про шкідливість куріння…
Підніміть, будь ласка, руку ті, хто має знайомих, які палять…»).

Учитель. Усі знають про шкідливість куріння. Але, нажаль, найчастіше починають курити саме в підлітковому віці. Сьогодні я не буду читати вам лекцій, які так набридли. Все що необхідно знати про цю шкідливу звичку ви почуєте від своїх однокласників. Учні були об'єднані в групи аналітиків, журналістів та соціологів і отримали опереджувальне завдання.

5. Повідомлення теми, мети уроку (під час мультимедійної презентації).

Учитель. Тема нашого уроку «Куріння і здоров'я». Ви отримаєте корисну інформацію про шкідливість звички курити, розвинете свої комунікативну і соціальну компетентності.

6. Вивчення нового матеріалу.

Виступи (за опереджувальними завданнями) з презентаціями проектів:

- аналітиків (мультимедійна презентація);
- журналістів (інтерв'ю з підлітковим лікарем);
- соціологів (мультимедійний проект).

Учитель. До слова запрошуються «аналітики».

Аналітики

1 учень. Наше завдання було проаналізувати позитивний і негативний вплив ЗМІ на життя і здоров'я людини в рамках теми уроку «Куріння і здоров'я».

2 учень. Телебачення, фільми, радіо, Інтернет, журнали, газети відіграють важливу роль у нашому житті. Вони є джерелом інформації, впливають на наші цінності, ставлення, рішення і поведінку. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Наприклад, ЗМІ є одним із важливих джерел інформації. Хороші художні та мультиплікаційні фільми, соціальна реклама пропагують справжні цінності і позитивні зразки для наслідування.

3 учень. Але у деяких випадках вплив засобів масової інформації є негативним. Телебачення, газети, журнали рекламують товари і послуги. Однак реклама завжди показує продукт із кращого боку. Часто його якості перебільшені, іноді – відверто неправдиві. Особливо шкідливою є реклама тютюну та алкоголю. І це загальновідомо. Так чому ж в класі було так багато піднятих рук?

1 учень. Так, багато хто курить. І ставлення людей до куріння неоднакове. У кожної дитини – складний вибір: здоров'я чи сигарета. Щоб правильно вибрати, насамперед потрібно більше дізнатися про шкідливість куріння. Слід знати, що ця шкідлива звичка не така проста, як здається.

2 учень. Підчас куріння курець вдихає тютюновий дим. Нікотин та інші отруйні речовини тютюнового диму миттєво потрапляють у кров, спричиняючи

хронічне отруєння та звикання. У курця виникає залежність від нікотину: він викурює цигарку за цигаркою. Так у людини формується ця шкідлива звичка.

3 учень. Куріння отруює організм поступово. Тому дуже важливо мати правдиву інформацію про його наслідки. В нашій країні існує багато поліграфічної продукції яка зацікавить молодь не тільки своїм яскравим виглядом але й достовірним змістом. *(Демонстрація буклетів, статей, вирізок з періодичної печаті про шкідливість куріння з коментарями).*

1 учень. Отже, ми з'ясували що вплив засобів масової інформації може бути як позитивним так і негативним. А зменшити цей негативний вплив можна, розвинувши навички критичного мислення. Ми можемо навчитися розрізняти достовірні і недостовірні джерела інформації та обирати для перегляду фільми і телепередачі, які пропагують справжні цінності – любов, дружбу, вірність, повагу, здоровий спосіб життя.

Учитель. Цікаво буде дізнатися думку журналістів.

Журналісти

1 учень. Шановні друзі, в нашій школі багато уваги приділяється проблемі боротьби зі шкідливими звичками. І мабуть немає жодного учня який би не чув про це від вчителів, класних керівників, батьків, друзів, однокласників. Нашим же завданням було дізнатися думку фахівців з цього питання. **(Слайд 1)**

2 учень. Ми попрямували до найближчої 7-ї міської лікарні і поспілкувалися з лікарями. **(Слайд 2)**

1 учень. - Від лікаря – терапевта Кіяшко Алли Станіславівни ми дізналися, що куріння – це хронічне отруєння. У підлітків, що курять, гальмується процес статевого дозрівання, погіршується розвиток грудної клітини і мускулатури, змінюється колір шкіри, розвиваються недокрів'я і дратівливість. Залежність від нікотину з'являється дуже швидко. Підлітки які курять хворіють частіше, ніж ті, які ведуть здоровий спосіб життя. **(Слайд 3,4,5)**

2 учень. Потім, ми попрямували до клінічної лабораторії, де зустрілися з лікарем – лаборантом Арістовою Оленою Юріївною. Вона ознайомила нас з хімічними речовинами які входять до складу тютюнового диму. **(Слайд 6)**

1 учень. Це понад 4000 хімічних речовин. Відомо, що 43 з них викликають онкологічні захворювання. Серед них: ціанід, бензол, метиловий спирт, ацетилен (його використовують для зварювання металу). **(Слайд 7)**

2 учень. У цигарковому димі також містяться оксиди азоту і вуглецю – отруйні гази. Головним елементом цього диму є нікотин — речовина, яка викликає у людини сильну наркотичну залежність.

1 учень. При попаданні в організм цих речовин виникає втома, слабкість, біль у животі та м'язах.

2 учень. Розвиваються ракові клітини. А також руйнуються клітини головного мозку і сповільнюється ріст.

1 учень. Готуючись до уроку ми дізналися багато цінної інформації. За що дуже вдячні лікарям 7-ї лікарні. **(Слайд 8)**

2 учень. А зараз ми пропонуємо зустріч з підлітковим лікарем Доморацькою Мариною Юріївною. Щоб дізнатися правду з «перших вуст».

1 учень. Марина Юріївна закінчила нашу школу з золотою медаллю і з задоволенням згодилася відвідати рідну школу.

2 учень. Тож до слова запрошується Доморацька Марина Юріївна.

Виступ лікаря

Зараз про шкоду куріння ми знаємо досить багато. Куріння помітно скорочує життя людини (від 3 до 8 років). Куріння викликає склероз судин і стає одним з найважливіших факторів, що підвищують ризик інфаркту міокарда, інсульту, захворювань артерій серцевого м'яза і мозку. Не дивно, що у курців різко підвищена частота захворювань дихальних шляхів - хронічного бронхіту й емфіземи - хворобливого розширення тканини легень. Ці хвороби щороку вбивають десятки тисяч і калічать ще більше число людей. Число випадків смерті від хронічного бронхіту та емфіземи серед курців у 5 разів більше, ніж серед некурців.

Тютюновий дьоготь - збіговисько канцерогенних речовин. Якщо регулярно змазувати їм шкіру тварин, то у 95% з них незабаром утворяться ракові пухлини. Оскільки тютюновий дьоготь потрапляє в дихальні шляхи людини, природно, що у значної частини курящих він також може викликати злоякісний ріст тканин. І дійсно, як показує статистика, 100 викурених сигарет дорівнюють року роботи з токсичними речовинами, здатними викликати рак, а протягом року в легені запеклого підлітка - курця потрапляє близько кілограма (!) токсичних речовин.

Підлітки - курці, які вживають більше однієї пачки сигарет на день, занедужують раком легень у 20 разів частіше, ніж некурящі. Отже, найбільш грізною розплатою за паління виявляється рак легень. 90% всіх встановлених випадків раку легень припадає на частку курців. Але небезпека паління не обмежується лише злоякісним ураженням органів дихання. У хронічних курців уразливими для раку стають, крім легень, і інші органи і тканини: порожнина рота, глотки і гортані, стравохід, підшлункова залоза, сечовий міхур, нирки, шлунок. Ризик захворіти і померти від хвороби серця і судин (гіпертонія, стенокардія, інфаркт міокарда, інсульт) вище, якщо людина курить.

Облітеруючий ендартеріїт - поразка кровоносних судин нижніх кінцівок. Вирішальна роль у його виникненні належить нікотину. Без припинення куріння лікування не дає ніякого ефекту і є небезпека ампутації кінцівок, а якщо кинути курити на ранній стадії захворювання, то можна сподіватися на його успішний результат.

Хронічне отруєння нікотином викликає розлад діяльності вегетативної нервової системи, наслідком чого є порушення нормального функціонування шлунково-кишкового тракту. Кожного разу після викуреної сигарети виникають симптоми гастриту. У курців виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки зустрічається в 2-3 рази частіше, ніж у некурящих. Смертність від цих захворювань у курців у 4 рази вище, ніж у некурящих. Давно відомий зв'язок захворювань печінки з курінням.

Куріння дівчат було б менш страшно, якби не особлива місія жінки на Землі, її найвища відповідальність за продовження роду людського. Цим розпорядилася сама Природа. За зневагу жінок до свого головного призначення

вона жорстоко карає нікотиноманок позбавленням можливості мати здорових дітей, а часом - мати їх взагалі.

Якими б обізнаними ні вважали себе дівчата, вони все ж у більшості своїй не знають усієї правди про наслідки жіночої пристрасті до тютюну, про те, якою бідою обернеться вона для них самих і для їхніх нащадків. Зараз палить стільки молодих жінок (в основному дівчата - підлітки), що, як стверджують фахівці, через десять років нам, можливо, доведеться зіткнутися з епідемією серцевих захворювань серед них і з масовим порушенням репродуктивності здібності.

Згідно з гігієнічними дослідженнями останніх років, куріння (навіть неінтенсивне) негативно впливає на потомство, підвищує можливість безпліддя чоловіків і жінок, знижує вагу новонароджених, збільшує відсоток ембріональної смертності.

У сім'ї, де є хоч один палить, діти будь-якого віку хворіють в 2 рази частіше, ніж у некурящих сім'ях. Діти батьків, які палять - крихітні пасивні курці - можуть стати тютюновими наркоманами в грудному віці, якщо після народження ростуть в атмосфері тютюнового диму.

Не завадить нагадати молодим дівчатам і про те, як куріння відбивається на їх зовнішності. Як би не було це прикро, але через паління портрет представниці прекрасної статі рано чи пізно набуває непривабливих рис типового курця. Може, на початку це буде не так помітно, але, придивившись уважніше, ви неодмінно побачите жовтуватий, а іноді і землистий колір обличчя. А в більш зрілому віці можна помітити і передчасні зморшки. Такі відтінки шкіра набуває через токсичність металів (ртуті, миш'яку та ін.), двоокису сірки, окису азоту та ін. Крім поганого кольору шкіра набуває і неприємний запах тютюнового диму. Втрачає еластичність, пружність, свіжість. Сажа і дьоготь, що утворюються при згорянні тютюну, винні в тому, що зуби курців темніють і втрачають блиск. В результаті впливу на зубну емаль гарячого тютюнового диму, що містить нікотин, сірководень, чадний газ та інші кислоти, у курців розвивається карієс зубів, а також гінгівіт та стоматит. Цим пояснюється неприємний запах з рота, який відрізняє курців. У ротовій порожнині на слизовій щік іноді з'являються білясті плями - попередники злоякісних новоутворень, тобто раку. Портрет курців довершують грубий, хрипкий голос, «прокурені» жовті плями на пальцях і завжди пахнуть димом волосся.

Така нікотинова «косметика». Навряд чи вона прикрашає дівчат!

Лікар. Діти, чи є до мене запитання?

Питання учнів. - А якщо кинути курити можна зберегти здоров’я і зовнішність?

Лікар. – Так. Навіть якщо людина курить кілька років, то вона здатна відновити своє здоров’я і зовнішній вигляд покращиться.

Лікар. І вкінці нашої розмови я хочу додати, що поширеність щоденного куріння за останні 5 років в Україні суттєво зменшилась. Так, у 2005 році щоденно палили 62% чоловіків (від 15 років і старше), а в 2011 вже 45%. Кількість жінок-курців скоротилася майже вдвічі — з 17% до 9%. Тож бажаю

вам міцного здоров'я та пам'ятайте, що завжди модно займатися спортом, вести здоровий і продуктивний спосіб життя.

1 учень. Дякуємо Марино Юріївно.

2 учень. Які ще потрібні докази? Все з'ясовано. Куріння шкодить здоров'ю! Але не все так погано. Із розмови з лікарями ми зрозуміли, що людина, яка курить навіть кілька років, здатна все – таки подолати цю шкідливу звичку. Вона може також відновити рівень свого здоров'я, якщо дотримуватиметься правил здорового способу життя.

Учитель. До слова запрошуються «соціологи».

Соціологи

1 учень. Завданням нашої групи було провести соціологічне дослідження серед учнів 7 класу, щодо відношення їх до проблем шкідливості куріння.

2 учень. Але ми так перейнялися роботою, що створили мультимедійний проект та антирекламу тютюновим виробам.

3 учень. І вирішили показати його на виховних годинах з 5 по 8 клас, щоб продемонструвати своє відношення до проблеми тютюнокуріння.

7. ***Валеологічна пауза: на 1-4 вдих, на 1-4 видих (активізація кровообігу, насичення мозку киснем).***
8. ***Закріплення та корекція знань.***

Диктант про шкідливість куріння.

Текст диктанту про шкідливість куріння.

«Тютюновий дим шкідливо впливає на дихальну систему. Курці частіше хворіють на нежить, трахеїт, бронхіт і хронічну пневмонію, туберкульоз, рак легень.

Серцеві судини затятого курця постійно звужені. Кров бідна на кисень.

Під час куріння, як правило, знижується гострота зору, а також слуху.

Нікотин уражає органи травної системи, негативно впливає на функцію печінки.

Під впливом нікотину порушується також обмін речовин.

Прагнеш бути здоровим скажи курінню – НІ!»

Подумайте і кольоровими листочками висловіть своє відношення до проблеми тютюнокуріння:

жовтим – той, хто категорично проти куріння;

рожевим – той, хто вагається;

блакитним – той, хто вважає, що треба хоч раз спробувати закурити сигарету і прикріпіть їх на наше чудове дерево яке прикріплене на дошці.

а) Інтерактивна вправа **«Рольова гра»:** виступ учня - «споживача», що мав опереджувальне завдання;

Один з учнів стоїть біля дошки і вагається, не кріпить листочок.

Учитель. Чому ти стоїш? Чому не кріпиш листочок?

Учень. Я розгубився, що мені робити? У мене дуже гарна родина. В нашому домі ніхто не курить. Всі розуміють на скільки це шкідливо. Але коли виходжу на вулицю, то почуваю себе білою вороною, бо не курю. Хлопці насміхаються з мене і від цього мені не добре.

Учитель. Я зрозуміла тебе. Необхідно навчитися рішуче відмовлятися від того, що тобі не подобається і суперечить твоїм переконанням. На перший погляд здається, що сказати «ні» дуже легко. Та це не завжди так. Але є декілька вправ які допоможуть це зробити. Ось вони:

- не вагайся, говори твердо і впевнено;
- дивись в очі співрозмовнику;
- можна також говорити з гумором («Ні, навіть коневі це шкодить», «Ні, я не димар»).

Потренуйся не менше 30 разів і я впевнена все вийде. Тебе почнуть розуміти однолітки і поважатимуть за тверду позицію.

(Учень прикріплює листок на дерево).

Учитель.

б) Інтерактивна вправа **«Метод ПРЕС»:** (учням пропонується поставити себе на місце «актора», а потім – згадати все, що знають по цій темі і відповісти на питання: «Як ви вважаєте, варто хоч раз…»).

Відповіді учнів повинні бути такими:

Я вважаю, що...

тому що...

Наприклад...

Отже...

9. Підбиття підсумків. Оцінювання. Домашнє завдання.

Опрацювати параграф 15.

За вибором:

- написати есе (стислий твір) на тему «Як стають курцями?»;
- придумати слогани (короткі повідомлення) для розміщення на упаковках сигарет, які б надихали ваших однолітків відмовитися від куріння;
- створити антирекламу тютюновим виробам.

Учитель. На останок хотілося б побажати:

Щоб Ваше здоров’я, як кремінь було,
Щоб щастя сімейне його берегло,
Щоб радість завжди була на порозі,
А лихо в далекій і вічній дорозі.
Бувайте здорові!

ДОДАТОК З

ГЕОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ЗАХОДІВ, СПРЯМОВАНИХ НА БОРОТЬБУ З ШКІДЛИВИМИ ЗВИЧКАМИ

Закони про куріння в різних країнах

На сьогодні до Рамкової конвенції ВООЗ по боротьбі проти тютюну приєдналися 168 держав, які поділяють положення конвенції. Безсумнівно, приєднатися до конвенції не означає, що проблема паління в кожній державі і в світі буде вирішена. Але це, як мінімум, говорить про те, що уряд готовий до впровадження заходів (не самих популярних), які поступово знизять рівень тютюнопаління в країні.

Як же йдуть справи із забороною на куріння в громадських місцях у різних країнах, і наскільки ефективні заходи, прийняті урядами цих країн.

Схід - у лідерах

Найпершим державою, що заборонив куріння в громадських місцях, став Бутан - невелика держава в Гімалаях. Заборону введено у 17 столітті і працює до цього часу. Заборонено тютюн та вироби з нього продавати і вживати, а привезені сигарети обкладаються високими податками. За порушення - штраф, еквівалентний 170 євро (при цьому середній дохід бутанівців не вище 20-25 доларів).

Порушенням вважається навіть частування сигаретою бутанця приїжджими туристами - штрафуються обидва. Курять у бутані або іноземці, які працюють в Бутані, або заможні громадяни, які мають можливість купувати сигарети за драконівськими цінами. Таких у країні надзвичайно мало, а тому прості бутанці вживають різні жувальні суміші.

В Об'єднаних Арабських Еміратах питання про заборону куріння в громадських місцях було підняте ще в 2004 році, практично відразу після ратифікації Рамкової конвенції (підписана конвенція була ОАЕ в 2005 році). Спочатку було вирішено, що кожен Емірат буде вводити власні закони та нормативи, які обумовлені соціально-економічними факторами певного емірату. Таким чином, в еміраті Дубай куріння в громадських місцях було заборонено в 2007 році, в еміраті Шарджа - в 2008, як і в еміраті Рас-ель-Хайма. На сьогоднішній день куріння заборонено у всіх еміратах, також уніфіковані міри покарання - в ОАЕ ці заходи одні з найжорсткіших. Вони включають як штраф у дуже великих розмірах, так і можливість тюремного покарання.

Крім того, на території всієї країни діють єдині податки, що істотно підвищують вартість сигарет. Пов'язано це з тим, що вартість тютюнових виробів в ОАЕ до початку антитютюнової кампанії була найнижча в світі - з урахуванням доходів населення. Сигарети дозволено продавати тільки в певних місцях і лише повнолітнім. Примітно, що в ОАЕ заборонено палити в присутності дітей до 12 років навіть у власному автомобілі: якщо цей факт стане відомий відповідним службам, уникнути покарання не вдасться. Як вважають в уряді ОАЕ, результати такої жорстокої політики вже можна

спостерігати на власні очі: відсоток споживання тютюнової продукції знизився більш ніж на 15%, а серед підлітків кількість курців не збільшується.

Європа: за всією суворістю закону

Суворі до курців закони в Німеччині. У вісімдесятих роках минулого століття було введено заборону на куріння в літаках, в тому числі на внутрішніх рейсах, а також у будинках аеровокзалів. З середини 2000-х років поточного століття боротьба з курінням стала масштабнішою. Заборона на куріння торкнулась залізничних вокзалів і поїздів, таксі, заборонено палити в громадському міському, приміському та міжміському транспорті, а також на робочих місцях, у тому числі в школах. Не так давно був прийнятий закон, згідно з яким куріння заборонено в пабах і ресторанах, за винятком випадків, коли зал закладу орендований однією групою відвідувачів.

Штрафи за порушення вельми серйозні, причому покаранню піддається і власник приміщення (або роботодавець) і сам курець. Заходи, що й казати, непопулярні, тим більше, що образ задоволеного життям бюргера з трубкою або сигаретою в зубах був вельми звичний. Протестів було і залишається чимало, особливо щодо куріння в громадських місцях, але заходи ці, проте, дали результати. Сьогодні в Німеччині палять менше 25% населення - цифри досить-обнадійливі.

Італія була третьою європейською країною, де було одразу після ратифікації Конвенції введено заборону на куріння в громадських місцях. Закон цей приймався з боєм, супроводжувався неприйняттям, як з боку впливових осіб, так і пересічних громадян, але був прийнятий, хоча і з деякими обмеженнями. На сьогодні становище таке: заборонено палити в громадських місцях, а також у місцях, не придатних під визначення громадських, але в яких встановлено знак заборони куріння. Під забороною куріння в присутності вагітних жінок і дітей, у школах та інших навчальних закладах.

Штраф у таких випадках може скласти до 500 євро. Якщо установа або заклад підходить під категорію тих, де куріння заборонено, а табличок з вказівкою на це немає, то власник або орендар приміщення виплачує досить істотні штрафи - до 2000 євро. За дотриманням закону стежать. Основна контролююча (і одночасно каральна) функція покладена на карабінерів італійської поліції. У них є навіть приблизний план по штрафах за куріння. Закладаються певні суми, які повинні надійти з порушників у бюджет країни. Поки результати мало очевидні: в Італії палять більше 36% населення, і сигарети і тютюнові вироби коштують відносно недорого.

Північ Європи заморожує куріння

На півночі Європи ставлення до курців прямо-таки крижане. І до цього є серйозні передумови: у північних країнах палить від 33 до 40% населення, а смертність від раку легенів - одна з найвищих. Після прийняття відповідних законів, середня вартість однієї пачки сигарет становить 7-12 доларів, а купити їх можна тільки після особистого прохання - на прилавках сигарети і тютюнові вироби не лежать. Такими є вимоги законодавства у Фінляндії, Швеції, Норвегії, Ісландії.

У Фінляндії та Швеції всім співробітникам державних (а нерідко і приватних) компаній і організацій виплачуються премії в тому випадку, якщо вони кинули палити і не повертаються до цієї звички. Швеція та Фінляндія на сьогодні - лідери у боротьбі з курінням. У планах урядів цих країн - повна відмова від куріння до середини першого століття 21 століття, для цього розроблені національні програми, здійснюється серйозне фінансування і підтримка з боку держав.

Підсумок - у Швеції палять не більше 18% населення, у Фінляндії - близько 20%. В Ірландії з курцями борються методом штрафів (крім, звичайно, обумовлених законом заходів). Штраф за куріння в недозволеному місці в Ірландії найвищий серед країн Європи - 3000 євро.

Де в Європі курити добре?

Строго кажучи, проблема тютюнової епідемії в більшій мірі актуальна не для країн Європи, де показники досить стабільні, а для держав, що розвиваються, і для тих, де історично схвалювалося куріння. Це підтверджують дані ВООЗ, там підрахували, що більше 80% курців мешкають саме в слаборозвинених країнах. Але на європейському континенті і в Північній Америці контроль над виробництвом і споживанням тютюну жорсткіший, організований на внутрішньому та міжнародному рівні, а заходи, що вживаються у боротьбі з курінням, аналізуються на предмет ефективності. З економічної точки зору такий поділ теж спостерігається - виробники тютюнових виробів переносять вирощування тютюнової сировини і виробництво тютюнових виробів в країни з низьким індексом економічного розвитку. Незважаючи на те, що більшість розвинених країн світу зосереджено в межах одного-двох географічних ареалів, є відмінності у вживанні тютюну та ефективності заходів щодо боротьби з тютюнопалінням. Незважаючи на загальну тенденцію зменшення поширеності куріння в цілому по регіону, ситуація в окремих країнах різна.

Австрія

За даними статистики, в Австрії курить більше 50% населення, з числа курців - 32% складають жінки. Число жінок, що палять, у країні має тенденцію до збільшення, що, мабуть, і послужило приводом до прийняття досить жорстких законів (особливо з урахуванням кількості курців у країні в цілому). З 2009 року в країні діє закон по боротьбі з курінням, яким встановлено, що у всіх барах і ресторанах площею більше 50 кв. метрів тепер повинні бути окремі зони для куріння, причому некурців місць повинно бути в два рази більше, ніж курців. У закладах меншої площі рішення про те, можна в ньому курити чи ні - цілком на совісті власника. Якщо прийнято рішення про заборону куріння, то за порушення його передбачено штраф від 1000 євро. Як видно, до самих курцям в Австрії ставляться досить лояльно.

Бельгія

Куріння в Бельгії - мало не національна особливість. Курять - більше 60% населення, точніше, курили до введення відповідних законів. Цікаво, що, незважаючи на такий величезний, в порівнянні з іншими країнами Європи, відсоток курців, частка жінок, які палять, у Бельгії невелика - в межах 20%.

Бельгія - ще одна країна, де до вирішення проблеми куріння підходять з прохолодою. Заборона на куріння, введена в 2007 році і розширена в 2010, стосується тільки закладів громадського харчування.

Великобританія

Всього в країні палить близько 30% населення, що цілком корелює із загальноєвропейськими цифрами (34%). На кожні сто курців у Великобританії припадає 72 чоловіків і 28 жінок відповідно. Заходи по боротьбі з тютюнопалінням у Великобританії почали приймати ще в 2006 році. Цікаво, що до введення антитютюнових законів, у Великобританії склалася досить нетипова ситуація: число і співвідношення курців жінок і чоловіків залишалося незмінним протягом декількох років. Сьогодні в країні закон про заборону куріння діє в громадських будівлях, підприємствах громадського харчування, улюблених британцями пабах, а також - частково - у громадському транспорті та в місцях скупчення людей.

Німеччина

У Німеччині курить трохи більше 30% жителів, з них більше 78% курців - чоловіки. У цій країні досить високий відсоток тих, хто курить від випадку до випадку - приблизно 14% населення можуть віднести себе чи то до курців, чи то до некурящім.Запрет на куріння вступив в цій в країні в силу з 2008 року, і передбачає покарання за куріння в громадських місцях, на транспорті, вокзалах і стоянках. Куріння в ресторанах, барах і кафе також заборонено. Величина штрафу залежить від виду порушення і від того, хто порушив заборону: власник або відвідувач.

Нідерланди

Курців у Нідерландах трохи менше 32%. Цифра ця має тенденцію до зниження. А ось гендерний розподіл не змінюється протягом багатьох років. Із загального числа курців палять 27% голландських жінок. Заборона на куріння в цій країні поширюється тільки на великі бари та кав'ярні, де - як би парадоксально це не звучало - можна при цьому забити косячок з марихуаною: на нього заборона не поширюється. Правда, буквально днями, уряд заявив, що буде розглянута поправка до закону про куріння, і, цілком ймовірно, буде прийнято заборону на куріння також і в невеликих ресторанчиках і кафе.

Греція

Відомий девіз „У Греції є все!” повною мірою виправдав себе і стосовно куріння. Там є і курці, їх частка - 43% населення - це дуже велика цифра, порівнянна хіба що з менш розвиненими країнами. Жінок - любительок затягнуться тютюнцем - 28%, чоловіків - 65%, решта жінок і чоловіки не змогли визначитися - курять вони чи ні, так як, палять не щодня і не більше 1 сигарети (взагалі, в медичній статистиці такі люди враховуються як палять). Боротьбу з курінням в Греції почали мало не в числі останніх. З 1 вересня 2010 року там заборонено куріння в громадських місцях. Розмір штрафу варіабельний, але значний: від 50 до 10 тисяч євро.

Іспанія

Пристрасні іспанці до справи куріння підійшли відповідно: там і чоловіки і жінки курять приблизно порівну. Жінок 29%, чоловіків - 34%. Поки ще в

Іспанії до паління ставляться як до особистої справи кожного, але вже з 1 січня 2011 року буде винесено на обговорення (і, швидше за все, прийнятий) закон про заборону куріння в громадських місцях. Поки в Іспанії заборонено курити номінально: у громадських місцях (що ніхто особливо не дотримується), в музеях, а також у великих ресторанах (точніше, там повинні бути виділені зали для курців і не курців відвідувачів).

Італія

Італія має репутацію країни гарячих на емоції жителів, і може бути це і так, але в плані куріння італійці досить прохолодні. Курить тут не більше 29% чоловіків і менше 15% жінок. Тенденції до збереження такого співвідношення не змінюються від року до року, і, цілком можливо, що це результат того, що Італія є однією з перших, ще в 2005 році, прийняла закон про заборону куріння в громадських місцях, в тому числі в готелях. Досить значний штраф - у межах 300 євро - теж відіграє свою роль.

Фінляндія

У цій країні, де закон про заборону куріння був прийнятий першим у Європі, дуже яскраво проглядається тенденція до зниження кількості курців. Серйозні обмеження накладені на продаж, ввезення, місця реалізації тютюнової продукції. Список місць, де куріння заборонено і карається серйозними заходами, - один з найбільш значних. Наприклад, порушенням закону буде вважатися непогашений недопалок цигарки в руках людини, яка проходить повз школу. У цілому, на момент початку антитютюнової кампанії курили в Фінляндії приблизно порівну чоловіків і жінок - 23% чоловіків і 28% жінок. Сьогодні цифри такі: число жінок, що палять трохи більше 12%, чоловіків - 18%. До 2040 року Фінляндія планує стати країною, повністю вільною від куріння.

Франція

З 2008 року курити у Франції заборонено абсолютно у всіх громадських будівлях, приміщеннях, майданчиках. Палити можна тільки у себе вдома. Вводився такий закон не відразу, поетапно, починаючи з 2003 року. Введення цього закону було обгрунтованим - курили у Франції дуже багато, традиційно там не засуджували жінок, які палять, що призвело до характерних цифр на початок 21 століття. Тоді у Франції курили 60% жителів, з них жінок, що палять було майже 35%. Сьогодні у Франції курить приблизно 25% населення, що показує, наскільки ефективно планомірне дотримання заходів, викладених в рекомендаціях по боротьбі з курінням.

Чехія

У Чехії курять майже 30% населення, з них 15% курців - жінки. Антитютюнові заходи в Чехії досить ліберальні: практично в будь-якому закладі громадського харчування можна палити. У законі прописано безліч обмежень на куріння в громадських місцях, але - спеціально чи ні - залишені лазівки, що дозволяють ці заборони обійти. Не можна в Чехії курити на автобусних і трамвайних зупинках - але можна на вулиці поза зупинками, практично поруч з ними. Не можна курити в магазинах, банках, в інших установах - але тільки відвідувачам, для співробітників є обладнані або виділені

місця для куріння. У ресторанах курити можна, в Чехії прийнято розділяти зали для курців і некурців. Але цілком можна, зайнявши місце в залі, де куріння не дозволено, вийти в зал для курців. У поїздах окремих напрямів є вагони для курців, а також курці можуть покурити на станціях, але подалі від входу у вокзал. Палити в міському громадському транспорті не можна.

Швеція

У Швеції традиційно жіноче куріння було дуже поширеним. Сьогодні там курять лише 11% чоловіків і 14% жінок (зовсім недавно їх було 19%) від загального числа жителів країни. Швеція в числі інших скандинавських країн - лідер у боротьбі з курінням. У країні прийнята програма, за результатами якої всі жителі Швеції, народжені після 1975 року народження, відмовляться від куріння. Заборони на куріння стосуються практично всього. Не можна курити в орендованих автомобілях (зрозуміло, що палити в громадському транспорті там нікому не прийде в голову). Не можна курити в ресторанах, кафе - в них є тільки спеціально обладнані кімнати з витяжками. Для курців постояльців надаються окремі номери. Взагалі, є у Швеції правило - воно негласне, але проте працює: навіть якщо від вулиці людину відділяє лише перегородка - скляна, дерев'яна, рейкова, сітчаста - (нехай навіть висотою нижче людського росту) - курити всередині площі, цієї самої перегородкою відокремленою , не можна.

Швейцарія

Швейцарія - досить парадоксальна країна в плані куріння і боротьби з ним. На початку століття там курили 32% населення. За останні 10 років частка курців у населенні країни скоротилася з 32 до 27 відсотків. Але скоротилися ці цифри, мабуть, з причин, не пов'язаних з прийняттям законів про обмеження тютюнокуріння, так як акції щодо введення законів, спрямованих на обмеження ввезення, виробництва та вживання тютюну, почалися в країні тільки з 2008 року. З цими законами в Швейцарії ситуація дуже неоднозначна. Є федеральний закон, досить м'який, де прописана тільки заборона на куріння в ресторанах і в громадському транспорті, а також в окремих громадських, культурних і навчальних закладах. Але закон цей в кантонах не завжди дотримується, місцеві законні акти пріоритет ніші загальнофедеральних. Крім того, в Швейцарії традиційно є сильною громадська думка, до неї прислухаються, що, знову-таки, ускладнює виконання закону про обмеження тютюнокуріння в деяких регіонах країни.

Новий Світ: Колумб не винен

У США курять багато, курять давно, образ курця раніше культивувався як образ людини успішної та сучасної. Але тепер на вивчення проблем, спричинених курінням, США витрачають найбільше коштів, а заходи щодо боротьби з шкідливою звичкою доходять до радикальних. Закони проти куріння в США віднесені до юрисдикції уряду штату і тому різняться. Спільним є заборона на куріння в громадських місцях. Мабуть, те, що на території всієї країни ввести уніфіковані закони не представляється можливим, і послужило причиною того, що США ратифікували, але не прийняли Рамкову конвенцію ВООЗ з боротьби проти куріння.

Але, незважаючи на це, заходи, прийняті у США, досить ефективні. Один із таких заходів - висока вартість медичної страховки для курців (в 3 - 6 разів у порівнянні зі стандартним набором страховки не кращого громадянина). Обмеження для курців теж вельми істотні - деякі штати досить лояльні до курців, а от у штаті Меріленд можуть покарати навіть у тому випадку, якщо на людину поскаржаться сусіди, яким запах заважає.

У Луїзіані, Арканзасі і ще декількох штатах заборонено палити в особистих автомобілях у присутності дітей, які не досягли 8 років. Стежать за цим суворо, заохочуючи дітей доповідати про факт куріння батьків у поліцію. На перший раз порушника солідно оштрафують, а от покарання рецидивістам - тюремне ув'язнення. У трактуванні ювенальної юстиції в США така поведінка батьків - один з приводів запідозрити їх у неналежному вихованні дітей, і куріння може послужити обтяжливим фактором, якщо суд вирішить відібрати дітей у батьків.

За куріння в громадських місцях покарання у США стосується всіх: і самого курця (штраф до 1000 доларів) і господаря закладу (він заплатить 2500 доларів і вище).

Труднощі неминучі

І наостанок - про країни, де боротьба з курінням ведеться, але, з різних причин, не дає поки належного ефекту.

Одна з таких країн - Індія. Закон, що забороняє куріння, прийнятий в Індії в 2008 році. Курять у цій країні близько 15% населення, що з урахуванням загальної кількості жителів (1,2 млрд чоловік) являє значну цифру. Законом заборонена також реклама тютюнових виробів, у тому числі у вигляді продакт-плейсмент. На жаль, поки результатів зусилля уряду не принесли, і в Міністерстві охорони здоров'я Індії стурбовані зростанням пасивного куріння і рівнем смертності від нього.

Куба - країна тютюну, елітних сигар і Фіделя Кастро з незмінною люлькою. Правда, Фідель кинув курити в дев'яностих роках минулого століття, після того, як у нього почалися негаразди зі здоров'ям, у тому числі з легенями. На Кубі - чудова система охорони здоров'я, що допомагає країні утримувати показники смертності від наслідків куріння на низькому рівні, але факти невблаганні: найбільше на Кубі вмирають від раку легенів. Що й не дивно: у країні курить більше половини населення.

З 2005 року заборонено курити у громадських місцях, а саме в магазинах, офісах, громадському транспорті й таксі, навчальних закладах, у місцях масового скупчення людей, у тому числі в театрах, спортзалах і стадіонах, а також у всіх громадських місцях, де встановлені кондиціонери. На жаль, і Кубі поки не вдається впоратися з курінням - кількість курців якщо й знижується, то в масштабах країни цього не помітно.

У більшості країн світу закони про куріння прийняті не так давно, і потрібен час, щоб побачити їх ефективність. Швидше за все, цей ефект буде помітний через покоління, і хочеться вірити, що наші онуки не будуть курити не під впливом заборон, а усвідомлено.

СПОЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ В СВІТІ

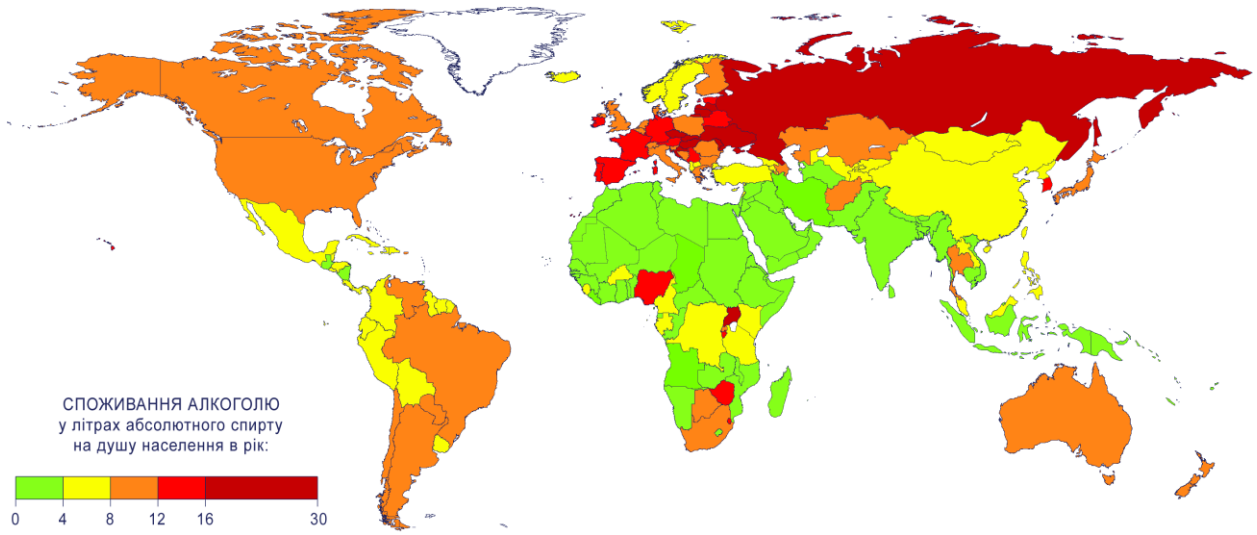

Виявляється, більша частина населення планети, а саме — дві третини її мешканців — живуть тверезо. Понад 600 великих і малих народів світу не вживають алкоголю, не курять і не застосовують інших наркотиків. За даними Міжнародної академії тверезості у 41 державі світу діє абсолютний сухий закон, а ще в 40 країнах — закони тверезості.

Нам з вами довелося жити у самому пеклі цього наркотизованого світу — Україна, як і майже вся Європа, забарвлена тривожним кольором наркотичних страждань.

Ось список держав, у яких закони про тверезість (різного ступеня строгості) діють на державному рівні: Албанія, Алжир, Бангладеш, Бахрейн, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Бутан, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Єгипет, Ємен, Замбія, Західна Сахара, Зімбабве, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Ісландія, Йорданія, Камбоджа, Камерун, Катар, Кенія, Китай, Коморські острови, Кот-д'івуар, Кувейт, Лаос, Лесото, Ліван, Лівія, Маврикій, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальдиви, Мароко, М'янма, Ненал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Пакистан, Палестина, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Саудівська Аравія, Свазіленд, Сейшельські острови, Сенегал, Сингапур, Сирія, Сомалі, Судан, Східний Тимор, С'єрра-Леоне, Таїланд, Танзанія, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Центральноафриканська Республіка, Чад, Швеція, Шрі-Ланка.

Найбільші народи, які не вживають алкоголю: китайці (1 мільярд 125 мільйонів чоловік); хіндустанці (245 млн.); бенгальці (189,15 млн.); панджабці (99 млн.); бахарці (97,6 млн.); телугу (74,5 млн.); таї (70 млн.); маратхі (66,5 млн.); таміли (64,11 млн.); в'єтнамці (62,15 млн.); єгиптяни (54,6 млн.); турки (53,3 млн.); гуджаратці (47 млн.); малаялі (35 млн.); орія (32,3 млн.); жауса (30,8 млн.); спамці (30,13 млн.); кушити (30 млн.); перси (25,9 млн.); сунди (24,5 млн.); алжирці (22,2 млн.).

Прибічники 416 релігій земної кулі сповідують тверезість. Серед них іслам (1 мільярд 126 мільйонів чоловік); суннізм (850 млн.); індуїзм (793 млн.); буддизм (500 млн.); вішнуїзм (500 млн.); ханафіти (400 млн.); п'ятидесятництво (373 млн.); малікіти (200 млн.); шиваїзм (198 млн.); шиїзм (180 млн.) імаміты (140 млн.); новий вік (100 млн.); кальвінізм (62 млн.); методизм (60 млн.); асамблея Бога (22 млн.); амідаїзм (19,7 млн.); адвентисти сьомого дня (16 млн.) та інші.

Але, на жаль, навіть ті країни, населення яких веде здоровий, тверезий спосіб життя, не захищені повною мірою від впливу процесу глобалізації, який приніс їм «культуру» масового споживання легальних і нелегальних наркотиків.

Умовно у світі можна виділити шість концептуальних підходів до проблеми наркотизму:

Китайська модель. Повністю вирішене питання з нелегальними наркотиками. За торгівлю ними передбачена публічна страта (розстріл) при великому скупченні народу (стадіон, площа й т.п.). Так само привселюдно спалюється й вилучений наркотик. Алкоголь практично не вживається. Останні кілька років на кожного жителя Китаю припадає по 50 грам алкоголю (порівняєте: в Україні або Росії душове споживання від 20 до 25 літрів!). Правда, у Китаї дотепер є проблеми з тютюнопалінням, але уряд має намір вирішити й тютюнову проблему. До країн з «китайською моделлю» можна віднести також Індію, В'єтнам, Таїланд, Корею, Непал, Шрі-Ланка, М'янму й інші держави.

Арабська модель. Вживання алкоголю, тютюну й інших наркотиків в ісламських державах заборонене Кораном. За торгівлю алкоголем передбачені суворі заходи, аж до страти. За торгівлю героїном, марихуаною, ЛСД, кокаїном й іншими нелегальними наркотиками тільки страта. За паління тютюну передбачені міри покарання батогами або ударами ціпків по п'ятах. Тому алко-нарко-проблем в арабському світі практично не існує.

Американська модель. Вплив на алко-наркотичну ситуацію за допомогою величезного витратного фінансового механізму. Є деякі успіхи у вирішенні питань із тютюнопалінням. В деяких штатах (Юта, Мэн й ін.) пропагується здоровий спосіб життя.

Відповідальним органом за боротьбу з наркотиками в США є ДЕА (адміністрація по боротьбі з наркотиками), який як структурний підрозділ входить до складу міністерства юстиції США. ДЕА є федеральною службою й нараховує 5,5 тис. співробітників (агентів), 4,5 тис. з яких розподілені по всіх штатах й округам, а 1 тис. агентів є офіцерами зв'язку ДЕА при посольствах США в переважній більшості країн світу. Адміністрація по наркотиках має власний інформаційний центр, розташований у штаті Колорадо на границі з Нью-Мексико. Інформація, що надходить від нього, аналізується розвідувальним підрозділом ДЕА, що складає стратегічні й тактичні прогнози наркотичної ситуації в країні, каналів транспортування наркотиків і способів відмивання наркогрошей.

Технічна озброєність підрозділів по боротьбі з наркотиками дуже висока. У власності ДЕА 50 літаків, 65 вертольотів, 5 підводних човнів. Для контролю за поставками партій хімічних компонентів або наркотиків ДЕА встановлює малопотужні радіомаяки й дає завдання НАСА на спостереження за ними. НАСА шляхом картографування різних ділянок земної кулі надає інформацію про місцезнаходження радіомаяка з точністю до 100 кв. м.

ДЕА, так само як і ФБР, виконує весь комплекс оперативно-розшукових заходів, у тому числі зовнішні спостереження й контроль телефонних переговорів самостійно, за допомогою своєї ж оперативної техніки, за рахунок чого різко підвищується рівень віддачі від проведених заходів. Проблемою наркоманії займаються не тільки ДЕА, але й правоохоронні органи, тобто місцева поліція. Для вирішення даної проблеми свої зусилля вони націлюють на виявлення й викриття наркоманів і різних розповсюджувачів наркотиків. Щорічно викривається від 2 до 3 тис. підпільних лабораторій. Робота з їхнього виявлення й ліквідації є найнебезпечнішою з тієї причини, що на 90-95% підходи до лабораторій і саме устаткування заміноване. І незважаючи на високий рівень професійної підготовки агентів ДЕА, що займаються даним напрямком роботи, від 2 до 10 підпільних лабораторій щорічно вибухають при їхньому захопленні. Адміністрація приділяє серйозну увага як забезпеченню глибокої розвідки самих лабораторій при їхньому викритті, так і забезпеченню засобами надійного індивідуального захисту особового складу.

На озброєнні кожного дивізіону Адміністрації по наркотиках є спеціальний автомобіль, у комплекті зі спеціальним устаткуванням. На ліквідацію однієї підпільної лабораторії, знищення готового продукту, хімічних компонентів і використовуваного устаткування ДЕА витрачає від 300 тис. до 1,5 млн. доларів США. Існує також законодавча база для позабюджетного фінансування діяльності цих органів за рахунок арешту активів (грошей) і нерухомості, придбаних за кошти, отримані від злочинної діяльності, що в окремі роки перевищує обсяги бюджетного фінансування.

Адміністрація по боротьбі з наркотиками веде не тільки активну наступальну роботу з перекриття каналів надходження наркотиків у незаконний обіг, ліквідації підпільних лабораторій, але й організує загальну й індивідуальну профілактику наркоманії, особливо серед дітей і підлітків. У країні створено близько 2,5 тисяч громадських організацій, які протистоять наркотизму. Проблемами тютюну й алкоголю займається спеціальний інститут — NIAAA, питаннями наркоманії та токсикоманії інший інститут — NIDA, які мають гарне бюджетне забезпечення. Розвинені рухи АА й АН.

У той же час, проблема героїну, ЛСД, кокаїну не вирішена. Більше того, під патронажем Сороса у трьох штатах (на заході США) дані послаблення марихуані. Алкогольне питання в країні практично не вирішене. Величезні гроші, що відпускаються урядом США на профілактику й запобігання незаконного обороту наркотиків, використаються неефективно, а іноді й зовсім нераціонально.

Американська модель застосовується також у Канаді, Мексиці, Великобританії, Німеччині, Фінляндії й ряді інших країн.

Нідерландська модель. Є послаблення відносно марихуани, яку можна придбати в так званих наркокав'ярнях. У багатьох країнах світу розвинений наркотуризм — наркомани їдуть у Нідерланди з Росії, України, Бельгії, Німеччини, Франції й інших держав, щоб відвести душу у наркодурмані. У наркології Нідерландів широко розвинена замісна терапія — застосування метадона. Тверезницький рух є, але розвинений слабко. Алко-нарко-проблема в цілому не вирішена. А тютюнова й зовсім перебуває в тупику. У той же час, за законами Нідерландів, алкоголь відноситься до жорстких наркотиків. По шляху Нідерландів сьогодні йдуть: Бельгія, Данія, Іспанія й Швейцарія.

Євразійська модель. Її сповідують у Росії, Україні, Білорусі, Казахстані й ряді інших країн СНД. Рекламується пиво, вино, горілка й сигарети. Заборонено марихуану, ЛСД, кокаїн, екстазі, героїн та інші наркотики. Населення країн сильно наркотизується і самознищується. Смертність перевищує народжуваність. Закони, укази й постанови виходять як декларації. В значній мірі країною керує алко— та наркомафія. Гроші на боротьбу з наркоманією й наркобізнесом практично не виділяються. Алкоголю на душу населення споживається від 20 до 25 літрів за рік. У ряди Збройних сил не допускається до 30% призовників, схильних до нелегальних наркотиків. Ідуть процеси омолодження й криміналізації п'янства, алкоголізму, наркоманії і токсикоманії.

Скандинавська модель. До неї ми відносимо дії проти алкоголю, тютюну й інших наркотиків, що впроваджені у Швеції, Норвегії, Ісландії та на Фарерських островах. Тут здійснюється комплексний і системний підхід у справі виховання здорового й тверезого покоління. У цих країнах за законом не можна стати міністром, педагогом або медиком, якщо ти вживаєш алкоголь, тютюн або якісь інші наркотики. Сильно розвинений тверезницький рух. Соціалістичні уряди країн у своїх діях застосовують «систему пресу» проти будь-яких наркоманів. У своїй політиці й діях вони гармонійно впливають на систему антинаркотичного законодавства й стимулюють суспільні рухи.

У Швеції існує безліч організацій, що виступають за тверезіння нації: Національна Федерація Тверезості у Швеції; Альянс Шведських Асоціацій Тверезості; Рада Тверезості Християнських Церков; Асоціація Супротивників Оп'яняючих Виробів; Шведська Філія IOGT; Ліга Юніорів IOGT; Асоціація Тверезих Залізничників; Асоціація Тверезих Водіїв; Ліга Молоді Тверезих Водіїв; Асоціація Скаутів у русі за тверезість; Асоціація занять спортом на свіжому повітрі; Академічна Асоціація Тверезості; Асоціація Синя Стрічка; Ліга Молоді Синя Стрічка; Асоціація Тверезості для Шведських Учителів; Асоціація Тверезих Серед Шведських Поліцейських; Асоціація Тверезості Молоді; Біла Стрічка (Жіноча Християнська Ліга Тверезості); Церква Комітету Милосердя й Соціальної надійності; Церква Шведської Молоді; Асоціація Мирян у Шведській Церкві; Шведська Благопристойна Церква; Шведська Благопристойна Молодіжна Церква; Шведська Євангелічна Місія (SEM) і SEM для молоді; Шведська Баптистська Церква; Молодіжна Ліга Баптистської Церкви; Церква Методистів у Швеції; Асоціація Молоді Церкви Методистів; Армія Порятунку; Молодіжний Рух Армії Порятунку; Церковна Місія Шведського Альянсу; Церковна Місія Шведського Альянсу для молоді;

Шведська Армія Порятунку; YWCA/УМСА Асоціація Скаутів; Orebro Баптистська Церква; Orebro Баптистська Церква для молоді; Священна Місія; Священна Місія молоді; Вільна Баптистська Церква; Ansgar — Комітет.

Приблизно така ж картина в суспільному русі за тверезість у Норвегії. Тут діють активно: Національна Рада Асоціацій Тверезості Норвегії; Синій Хрест у Норвегії; Молодіжний Синій Хрест; Норвезькі Ряди Здорових Тамплієрів; Біла Стрічка (Жіноча Християнська Ліга Тверезості); Норвезька Асоціація Абсолютних Тверезих; Абсолютні Тверезі (Молодь); Асоціація Супротивників Оп'яняючих Виробів; Ліга Юніорів в IOGT у Норвегії; Асоціація Тверезих Водіїв; Ліга Молоді Тверезих Водіїв; Асоціація Молоді Норвезьких Здорових Тамплієрів; Норвезька Гранд-Ложа IOGT; Норвезька Асоціація Тверезих; Норвезька Асоціація Тверезих Залізничників; Асоціація Тверезих серед норвезьких учителів; Асоціація Тверезих серед норвезьких священиків; Національний Альянс ресторанів, готелів і громадських місць, що обслуговують тільки безалкогольними напоями; Рада Тверезості Християнських Церков. Рада має 33 членські організації, серед яких Норвезька Лютеранська церква, більшість неангліканських церков і багато Християнських організацій.

Сьогодні вся освіта та охорона здоров'я в Норвегії та Швеції безкоштовні. В'язниці порожні, оскільки немає клієнтури. Алкоголь та тютюн продають дуже рідко — існує по одному спеціалізованому магазину на область (округ). Причому все «зілля» дорожче нашого алкоголю й тютюну в 50-100 разів.

Споживання алкоголю в Україні одне з найвищих у світі: 15 літрів чистого алкоголю (100% спирт) на рік на душу населення за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Український МОЗ дає цифру скромнішу – 11 літрів. За інформацією міністерства, на кожного українця щорічно припадає 7 літрів міцного алкоголю, 60 літрів пива і не менше 7 літрів вина. Слід зазначити, що, згідно з дослідженнями ВООЗ, незворотна деградація генофонду – тобто, виродження нації – починається при вживанні 6-8 літрів алкоголю на рік на душу населення.

«В Україні припадає близько 15,6 літрів чистого алкоголю на душу населення – це багато, але не найвищий показник. При цьому середньоєвропейський показник – 12,2 літрів. Погано те, що 60% вживаного українцями – міцні алкогольні напої, а це дуже багато. Наприклад, у Бельгії міцний алкоголь займає всього 6% у цій структурі», – розповів в інтерв'ю НБН кандидат медичних наук, головний лікар Київського міського Центру «Здоров'я» Отто Стойка.

За рівнем споживання алкоголю українці – серед світових лідерів. Більше, ніж в Україні, п'ють тільки в Угорщині, Шотландії, Росії та Молдові, де за різними оцінками вживають від 16 до 22 літрів алкоголю на душу населення на рік.

Щорічно українців стає менше на півмільйона. З 700 тисяч померлих щорічно – 400 тисяч помирає від серцево-судинних захворювань, які здебільшого є результатом нездорового способу життя і, перш за все, вживання алкоголю. Дія алкоголю універсальна: він вражає всі органи і системи людського організму. Зміни виникають в організмі людини при вживанні будь-якої кількості алкоголю. Однак масштаби цих змін та їхні наслідки залежать від кількості і частоти його вживання.

Дослідження Всесвітнього банку показали, що 20% українців вживають алкоголь вище допустимої норми. (Під «нормою» Всесвітня організація здоров'я має на увазі вживання не більше 2 літрів чистого алкоголю на рік. – НБН). Більше 80% любителів алкоголю – чоловіки. Ця кількість – третина всього дорослого чоловічого населення України. При цьому зловживання або надмірне вживання в Україні починається в ранньому віці і збільшується з роками – найбільше зловживань виявлено у наймолодшій віковій групі – 18-29 років. Більшість українських дітей пробують спиртне в 13 років і раніше, при цьому кожна двадцята 13-річна дитина вже встигла в своєму житті хоч раз «напитися».

Згідно з «Європейським опитуванням учнівської молоді про вживання алкоголю та наркотичних речовин», майже 87% українських школярів 15-17 років хоч раз у житті пробували алкоголь. Більше 26% учнів вживають алкоголь 1-2 рази на місяць і близько 14% – 3-5 разів.

В Україні діти досить рано долучаються до алкоголю. Однією з причин цього є певна традиція «культурного вживання», прищеплена нашому суспільству, яку ми й передаємо нашим дітям.

«Програма зароджується, скажімо, під час першого святкування Нового року, коли ми ще маленькі. Дзвін фужерів, салюти, ялинка, всі радісні і щасливі, і у дитини це відчуття свята починає асоціюватися з алкоголем», – розповів в інтерв'ю НБН куратор руху «Тверезa Україна» в Києві Ігор Гриценко.

«Згідно зі статистикою ВООЗ, 57% підлітків у 13 років вживають алкоголь, 40% підлітків 14-18 років залучені до систематичного вживання. У нас найвищий рівень дитячого пивного алкоголізму, але при цьому – найдешевше пиво! Пиво – №1 в залученні до алкоголю! Саме воно найбільше сприяє тому, що наша молодь закінчує алкоголізмом», – підкреслив він.

Медик Отто Стойка відзначає, що споживання алкоголю підлітками – проблема не тільки українська, а й європейська. Її головна причина, за словами вченого, полягає в «алкогольному культі, який через рекламу і пропаганду нав'язує молоді модель соціальної поведінки: коли добре – треба напитися, коли погано – треба напитися».

«Це світова тенденція, але у нас цей культ розвинений набагато більше – цьому сприяє наше більш «толерантне» ставлення до алкоголю: немає належного контролю, пиво у нас взагалі законодавчо алкогольним напоєм не визнається», – вважає експерт.

З горілкою дружити – здоров'я прожити

Ще в 1975 році Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно визнала, що алкоголь – «наркотик, що підриває здоров'я населення». Незважаючи на те, що етанол – головна складова алкогольних напоїв – «належить до наркотичних отрут» («Велика радянська енциклопедія»), а «Санітарно-гігієнічні норми» від 1999 року характеризують алкоголь як «речовину з доведеною для людини канцерогенністю», тобто здатністю викликати злоякісні пухлини, його досі прийнято вважати «специфічним» продуктом харчування.

За роки незалежності населення України скоротилось більше, ніж на шість мільйонів осіб – з 52 млн в 1991 році до 45,5 млн в 2013 році.

ДОДАТОК З

Методичні поради вчителю щодо проведення анкетування на з'ясування наявності залежності від ПАР

1. Подякуйте учням за згоду взяти участь в анкетуванні. Повідомте, що результати анкетування стануть вагомим внеском у боротьбі з поширенням залежності підлітків від ПАР.
2. Скажіть, що їх відповіді є цілком анонімні, а тому підписувати анкету не потрібно.
3. Попросіть учнів відповідати на запитання самостійно, ні з ким не радитись.
4. Роздайте анкети.
5. Поцікавтесь, чи мають учні запитання щодо заповнення анкет.
6. Дайте відповідь на запитання і попросіть розпочати роботу щодо заповнення анкет.

Приклади тестів і анкет для учнів

Тест «Оцінка ступеня ризику у підлітка»:

1. Після стресових ситуацій підліток відчуває сильну втому, дратівливість, стає байдужним або перезбудженим (так - 5 балів, немає - 0 балів).
2. Підліток піддається впливу, соромливий, невпевнений у собі (так - 5 балів, немає - 0 балів).
3. Знижена самооцінка (вважає себе нецікавим, нерозумним, неприваблівим і т.д.) (так - 5 балів, немає -0 балів).
4. Зазнає труднощів у спілкуванні з однолітками (тривожний, напружений, невпевнений) у школі (так - 5 балів немає - 0 балів).
5. Зазнає труднощів у спілкуванні з однолітками на вулиці (так - 5 балів, немає -0 балів).
6. Прагне до одержання нових вражень, відчуттів, і задоволень (якнайшвидше й будь-яким шляхом), любить ризикувати (так - 10 балів, немає - 0 балів).
7. Залежить від думки знайомих або друзів, легко піддається їхньому впливу, наслідує стиль життя приятелів (так -1 0 балів, немає - 0 балів).
8. Має відхилення в поведінці, пов'язані із травмами або інфекціями мозку (так -1 0 балів, немає -0 балів).
9. Важко переносить розчарування, нудьгу, конфлікти й труднощі (так - 10 балів, немає - 0 балів).
10. Є залежності від солодощів, комп'ютера, телевізора й інше (так - 10 балів, немає - 0 балів).

11. Курить або іноді вживає алкоголь (навіть якщо тільки пиво) (так -15 балів, немає -0 балів).
12. У найближчому оточенні (батьки, брати, друзі або сусіди) є люди, що зловживають алкоголем, або вживають наркотики, (так - 15 балів, немає -0 балів).
13. У родині дитини конфлікт між батьками, або родина на грані розпаду, розлучення (так - 10 балів, немає - 0 балів).

Оцінка результатів:

Сума менше 25 балів – підліток у групу ризику не входить.

Сума балів від 25 до 50 балів – середній ступінь ризику бути залученим в експериментування з наркотичними речовинами. Батькам необхідно бути уважними до поведінки підлітка.

Сума вище 50 балів – ризик залучення в ситуацію, пов'язану із уживанням наркотиків, великий. Необхідно порадитися із психологами або психотерапевтом.

Тест для учнів

1. Перевищив би ти швидкість при їзді на автомобілі, якби людині була потрібна твоя допомога?
2. Погодився б ти на небезпечний експеримент заради гарного заробітку?
3. Чи став би ти на шлях наркомана?
4. Зміг би ти їхати на підніжці товарного поїзда на великій швидкості?
5. Чи можеш ти не спати всю ніч і спілкуватися із друзями?
6. Став би ти переходити першим бурхливу ріку?
7. Дав би ти в борг гроші другові, знаючи, що доведеться взяти гроші в батьків крадькома?
8. Увійшов би ти в клітку до тигра?
9. Чи можеш ти залізти на дах високого будинку, щоб милуватися видом?
10. Міг би ти без тренування управляти човном?
11. Ризикнув би ти зупинити, схопити за вуздечку коня, що скаче?
12. Зміг би ти пройти по колоді через бурхливу ріку?
13. Зміг би ти зробити стрибок з парашутом?
14. Зміг би ти проїхати без квитка велику відстань?
15. Чи сів би ти у машину з водієм, що п'яний?
16. Зміг би ти стрибнути з гори в ріку?
17. Погодився б ти робити небезпечну й складну операцію?
18. Зміг би ти прокотитися на підніжці трамвая?
19. Зміг би ти здійнятися на ліфті з більшою кількістю людей?
20. Зміг би ти за більші гроші зробити безрозсудний учинок?
21. Міг би ти виконувати роботу з ризиком для життя?
22. Зміг би ти стрибнути в крижану воду?
23. Зміг би ти щось робити за вказівкою авторитетної людини, знаючи, що це небезпечно для життя?
24. Зміг би ти виконати яку - або роботу з інструкції?
25. Міг би ти поїхати в небезпечну подорож з ризиком для життя?

Шкала відповідей:

Немає -2
Скоріше ні, чим так -1
Важко сказати 0
Скоріше так, чим немає +1
Так +2
Загальна оцінка підраховується як сума балів по всім пунктам теста. Чим сума балів вище, тим схильність до ризику в дитини вище.

Інформація для вчителя на тему„Вік і наркотики”

Дані, що нижче наведені, є лише спробою побудувати усереднену картину відношення дітей, підлітків і молоді до наркотиків залежно від приналежності до тієї або іншої вікової групи. На жаль, перша з вікових границь, що наведена тут, має тенденцію до постійного зниження.

8-11 років. Дітей цікавить усе, що пов'язане з наркотиками - їхня дія, способи вживання. Наркотики - це невідомий і заборонний світ й, як все невідоме й заборонене. Викликає особлива цікавість. За даними діагностичних досліджень, діти цього віку про наслідки вживання наркотиків або нічого не чули, або чули, але нічого не зрозуміли, або не сприйняли всерйоз. Знання про наркотики часткові, найчастіше отримані зі слів друзів і випадкових приятелів. Наркотики пробували вживати одиниці, вікових угруповань, що приймають наркотики як норму, поки ще ні, активне вживання чаші всього пов'язане з токсичними речовинами. Часто дітей цього віку втягує в більш дорослі співтовариства на правах розповсюджувачів.

11-13 років - основний вік початку «наркоманії». Інтерес викликає можливість уживання «легенів» наркотиків через широко розповсюджену оману про їхнє існування. Про наркотики підлітки цього віку знають багато чого, інформація черпається з розповідей знайомих. Знання часто носять недостовірний характер. Відношення до наркотику якщо не позитивне, то із присутністю певного «ореола привабливості». Небезпека вживання наркотиків недооцінюється. Говорять про проблему тільки між собою. Перші епізоди наркотизації й алкоголізації в підлітків 11 -13 років зв'язані, як правило, з важкою сімейною або шкільною ситуацією, бездоглядністю, критичним відношенням до поведінки навколишніх. Тому що в цьому віці найбільш доступні лікарські й побутові речовини й у той же час є омана, що вони менш шкідливі й небезпечні, ті саме ці засоби й виявляються проте, із чого починається вживання психоактивних речовин.

14-17 років - найнебезпечніший вік для початку експериментування з будь-якими психоактивними речовинами. Його часто називають віком незалежності. Досвід знайомства з наркотиками відбувається на дискотеці, молодіжній вечірці, у компанії друзів, у підворітті - в ізольованих від впливу дорослих просторах. У більшості виникає або особистий досвід уживання того або іншого наркотику, або опосередкований - через близьких знайомих і друзів. Разом з розширенням й об'єктивізацією інформації й наркотиках і ризику зловживання ними формується й усе більше й більше певне відношення до наркотику.

ДОДАТОК И
Компетенції випускників хіміко-біологічного факультету ОКР «бакалавр» напряму підготовки 6.040102 Біологія*

Компетенція
Компетенції соціально-особистісні:
- розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей і відносно природи (принципи біоетики);
- розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя;
- здатність учитися;
- здатність до критики й самокритики;
- креативність, здатність до системного мислення;
- адаптивність і комунікабельність;
- наполегливість у досягненні мети;
- турбота про якість виконуваної роботи;
- толерантність;
- екологічна грамотність.
Загальнонаукові компетенції:
- базові уявлення про основи філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності;
- базові знання фундаментальних розділів математики, в обсязі, необхідному для володіння математичним апаратом відповідної галузі знань, здатність використовувати математичні методи в обраній професії;
- базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій; навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати інтернет-ресурси;
- базові знання фундаментальних наук, в обсязі, необхідному для освоєння загальнопрофесійних дисциплін;
- базові знання в галузі, необхідні для освоєння загальнопрофесійних дисциплін.
Інструментальні компетенції
- здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою;
- знання іншої мови(мов);
- навички роботи з комп'ютером;
- навички управління інформацією;
- дослідницькі навички.
Професійні компетенції:
загально-професійні:
- базові уявлення про різноманітність біологічних об'єктів, розуміння значення біорізноманіття для збереження стійкості біосфери;
- володіння методами спостереження, опису, ідентифікації, класифікації, культивування біологічних об'єктів;
- сучасні уявлення про принципи структурної й функціональної організації біологічних об'єктів і механізмах підтримання гомеостазу;
- здатність застосовувати основні фізіологічні методи аналізу й оцінки стану живих систем;
- сучасні уявлення про принципи клітинної організації біологічних об'єктів, біофізичних і біохімічних основах, мембранних процесах і молекулярних механізмах життєдіяльності;
- здатність застосовувати сучасні експериментальні методи роботи **з** біологічними об'єктами в польових і лабораторних умовах, навички роботи із сучасною апаратурою;

- базові уявлення про основні закономірності й сучасні досягнення генетики, мікро- і макроеволюції, розуміння ролі еволюційної ідеї в біологічному світогляді;
- уявлення про основи еволюційної теорії;
- базові уявлення про закономірності відтворення й індивідуального розвитку біологічних об'єктів; володіння методами роботи з ембріональними об'єктами;
- базові уявлення про основи загальної, системної й прикладної екології, принципах оптимального природокористування й охорони природи;
- базові уявлення про основи біології людини, пропедевтики та охорони здоров'я;
- сучасні уявлення про основи біотехнології й генної інженерії;
- знання й застосування на практиці принципів біоетики, розуміння соціальних і екологічних наслідків своєї професійної діяльності;
- сучасні уявлення про принципи моніторингу, оцінки стану природного середовища й охорони живої природи;
- здатність планувати й реалізувати відповідні заходи;
- знання правових основ дослідницьких робіт і законодавства України в галузі охорони природи й природокористування;
- здатність організувати роботу відповідно до вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці;
- здатність до ділових комунікацій у професійній сфері, знання основ ділового спілкування, навички роботи в команді;
- уміння вести дискусію й викладати основи біології й екології.
спеціалізовано-професійні:
- здатність використовувати професійно профільовані знання в галузі математики (математичної статистики), для статистичної обробки експериментальних даних і математичного моделювання біологічних явищ і процесів;
- здатність використовувати математичний апарат для освоєння теоретичних основ і практичного використання біологічних методів.
- здатність використовувати професійно профільовані знання й практичні навички в галузі механіки, молекулярної фізики й термодинаміки, електрики, магнетизму, оптики, ядерної фізики для дослідження біологічних явищ і процесів;
- здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для оволодіння основами теорії й методів біологічних досліджень;
- здатність використовувати професійно профільовані знання й практичні навички в галузі загальної, аналітичної, фізичної, органічної хімії, високомолекулярних сполук і колоїдної хімії для дослідження біологічних явищ і процесів;.
- здатність використовувати знання, уміння й навички в галузі теорії й практики хімічних досліджень для освоєння теоретичних основ і методів біології та екології.
- здатність використовувати професійно профільовані знання в галузі наук про Землю (геоморфології, геології, фізичній географії, ґрунтознавства) для дослідження біологічних явищ і процесів;
здатність використовувати знання й уміння в галузі геології, географії, ґрунтознавства для освоєння фундаментальних розділів загальної та прикладної екології;
- здатність використовувати професійно профільовані знання, уміння й навички в галузі фундаментальних розділів загальної біології для дослідження біологічних явищ і процесів;.
- здатність використовувати знання, уміння й навички в галузі загальної біології для теоретичного освоєння загальнопрофесійних дисциплін і рішення практичних завдань;
- професійно профільовані знання й уміння в галузі теоретичних основ інформатики й практичного використання комп'ютерних технологій;
- здатність володіти навичками роботи з комп'ютером на рівні користувача, використовувати інформаційні технології для рішення експериментальних і практичних завдань у галузі професійної діяльності.

Виробничі функції, типові задачі діяльності, уміння та компетенції, якими повинні володіти вчителі біології

Моделювання й проведення різноманітних форм навчальних занять і позакласної роботи з біології

- створювати експозиції кабінету біології, шкільного біологічного музею і куточків живої природи, виготовляти і застосовувати в навчальній роботі роздавальний матеріал з біології;
- організовувати і методично правильно проводити роботу на навчально-дослідних ділянках;
- спостерігати і пояснювати учням різні природні явища;
- організовувати і здійснювати краєзнавчу і природоохоронну роботу, використовуючи її результати у навчально-виховному процесі;
- організовувати і здійснювати заходи з охорони рослинного і тваринного світу;
- організовувати спілкування з учнями; відбирати, структурувати зміст навчального матеріалу; розвивати інтерес учнів до змісту навчального матеріалу; застосовувати методи, прийоми організації навчання учнів (сюжетно-рольові ігри, діалог, дискусії, бесіди, роботу в групах тощо);
- підбирати різні організаційні форми виховної роботи; визначати, планувати структуру, зміст виховного заходу та складати його розгорнутий сценарій. організовувати і проводити виховні заходи з біології;
- враховувати психолого-вікові особливості учнів при плануванні та підготовці занять;
- на основі теоретичного осмислення сутності педагогічної техніки вчителя, її складових оволодіти прийомами саморегулювання, методами вольового впливу на емоційну сферу особистості школяра, формувати цільові установки.

Організація експериментально-дослідної роботи з учнями

- володіти основами методик селекційної роботи з учнями;
- вміти організовувати з учнями експериментально-дослідну роботу з генетики, проводити генетичний експеримент;
- використовувати прийоми гібридизації рослин на прикладі злакових, щеплення порід плодових дерев;
- розвивати в учнів інтерес до дослідницької роботи з генетики;
- організовувати навчально-виховний процес з біології на шкільній навчально-дослідній ділянці та у природі;
- організовувати роботу учнів на шкільній навчально-дослідній ділянці з вирощування сільськогосподарських рослин;
- планувати та здійснювати екскурсії у природу, на шкільну навчально-дослідну ділянку;
- здійснювати навчально-виховний процес та дослідну роботу з екології.

- вміти організовувати та проводити навчання ботаніки, зоології та основ екології у вигляді уроку, екскурсії, біологічного вечора, олімпіади, турніру. Знати основні особливості урочної форми навчання.

Проведення занять з ботаніки, зоології, основ екології

- уміти на належному навчально-методичному та науковому рівні проводити уроки, на яких формуються початкові біологічні поняття, самостійно створювати поурочне тематичне планування.

Управління самостійною пізнавальною діяльністю учнів

- керувати фенологічними спостереженнями учнів за розвитком рослин і тварин, виконання літніх завдань;
- формувати уміння спостерігати за процесами та явищами у живій природі та встановлювати закономірності;
- розвивати в учнів інтерес до натуралістичної та дослідницької роботи; виховувати почуття до рідного краю, здійснювати екологічне, природоохоронне та трудове виховання школярів.
- оцінювати значення рослин та тварин в ландшафтних комплексах

Володіти елементарними навичками аналізу навчально-виховних і проблемних педагогічних ситуацій

- вміти виявляти резервні можливості особистості, відкривати позитивне в людині і організовувати процес самодопомоги йому.

Орієнтуватися у фізіологічних особливостях людей різного віку

-на основі знань вікової динаміки розвитку рухових якостей людини вміти визначати рівень їхнього розвитку і порівнювати цей рівень з віковими нормативами;
- використовуючи знання вікових особливостей розвитку організму людини та результати медичного обстеження, оцінювати рівень фізичного розвитку, фізичної підготовленості;
- вміти конкретизувати загальні завдання навчання руховим діям залежно від віку.

Уміння, якими повинні володіти вчителі основ здоров'я

Усвідомлювати весь комплекс робіт, спрямованих на формування, розвиток і збереження індивідуального здоров'я. Враховуючи актуальність проблеми здоров'я населення для розвитку України й можливі шляхи вирішення цієї проблеми, уміти визначати місце валеології в загальнодержавній системі збереження, розвитку та формування здоров'я дітей та юнацтва.

З метою забезпечення науковості валеологічних досліджень та їх практичного спрямування, вміти визначити проблему дослідження, спираючись на аналіз професійних завдань в умовах конкретного навчально-виховного закладу.

Враховуючи історичний досвід розвитку валеологічних уявлень, уміти визначати валеологію як науково-практичну галузь знань, що інтегрує в собі здобутки медицини, біології, екології, психології, соціології, педагогіки тощо.

На основі знань про здоров'я вміти сформувати світогляд, що забезпечує створення стійких мотивацій на здоровий спосіб життя, забезпечує активне та свідоме залучення кожної особистості до процесу здоров'ятворення.

На основі знань про фактори ризику виникнення хвороб і фундаментальних знань з валеології та культури здоров'я вміти визначити зміст і обсяг роботи валеолога, його функціональні обов'язки в умовах навчально-виховного закладу.

Аналізувати процеси, що відбуваються в природі й суспільстві та впливають на стан фізичного, психічного та соціального здоров'я населення Ґрунтуючись на знаннях з основ валеології, її світоглядних і гуманістичних ідей, вміти сформувати в учнів достатній рівень культури здоров'я. На основі різнобічних знань про індивідуальне здоров'я людини, умови і способи його формування, збереження, зміцнення та передачу наступним поколінням, вміти формувати в учнів мотиваційно-цілісне свідоме відношення до цієї проблеми.

Спираючись на суму знань про фізичне здоров'я індивіда, оволодіти сучасними знаннями, уміннями, навичками щодо визначення оцінки фізичного стану, рівня здоров'я та прогнозу з використанням засобів, форм і методів валеології.

Уміти визначити основні психічні функції та фізіологічні механізми співвідношення природних і соціальних факторів у становленні психічного здоров'я, рівня сформованості уявлень індивіда про себе, самосвідомість та самооцінку.

На основі знань про передумови і складові духовного здоров'я індивіда, вміти вирішувати проблеми щодо формування загальнолюдських цінностей.

На основі знань про умови і складові соціального здоров'я, вміти вирішувати проблеми соціального здоров'я індивіда.

У процесі активної творчої співпраці з учнями, їхніми батьками, іншими вчителями і медичними працівниками навчальних закладів, уміти впливати на зменшення проявів негативної поведінки і здійснювати профілактику шкідливих звичок.

Використовуючи різні дидактичні прийоми з урахуванням вікових особливостей учнів, уміти сформувати в них необхідні знання щодо природи вірусу імунодефіциту людини, його походження і особливостей життєдіяльності.

Використовуючи різні дидактичні прийоми з урахуванням вікових особливостей учнів, уміти сформувати в них чіткі уявлення про шляхи розповсюдження ВІЛ-інфекції та взаємозв'язок між вірогідністю інфікування ВІЛ та способом життя індивіда.

Ґрунтуючись на знаннях з біології та шляхів розповсюдження ВІЛ, законодавчої бази Украни щодо ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, уміти сформувати толерантне ставлення до ВІЛ-інфікованих і уникати проявів

стигмації, дискримінації та порушення прав людини у Використовуючи різні педагогічні методики у процесі виховної роботи, вміти формувати в учнів захищену поведінку на основі розвитку життєвих навичок і компетенцій.

Ґрунтуючись на основних поняттях (категоріях) педагогічної валеології, вміти організувати навчально-виховний процес у всіх видах навчальних закладів на принципах збереження, розвитку і зміцнення фізичного, психічного, соціального здоров'я суб'єктів навчання.

На основі суми знань про валеологію та основи здоров'я, вміти здійснювати валеологічне навчання і виховання, спираючись на педагогічний досвід відомих педагогів сучасності.

Ґрунтуючись на знанні методів і форм позакласної роботи, вміти організовувати виховання дітей і підлітків валеологічного спрямування.

Усвідомлюючи основні напрями діяльності валеологічної служби освітніх закладів, уміти вирішувати організаційні питання щодо освітньої та вихованої роботи, спрямованої на збереження здоров'я суб'єктів навчального процесу.

Володіти науково-методологічною та практичною базою навчання основ технології у навчальному процесі. Ґрунтуючись на основних положеннях концепції валеологічної освіти педагогічних працівників, уміти визначати роль і обов'язки вчителя валеології в системі загальної середньої освіти.

Ґрунтуючись на основних положеннях концепції безперервної валеологічної освіти і використовуючи методологічні основи формування валеологічних понять, уміти забезпечити поступове формування культури здоров'я та валеосвітогляду на всіх етапах навчання.

На основі передачі наукових знань про основи збереження, розвитку та зміцнення здоров'я, вміти сформувати в учнів потребу в систематичному зміцненні здоров'я та здоровому способі. Ґрунтуючись на сформованих в учнів валеологічних знаннях, уміннях та навичках, забезпечувати формування культури здоров'я як відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

На основі знання методологічних засад навчання основ здоров'я та валеології використовувати принципи педагогічної валеології (системність, послідовність, логічність) при викладанні.

Використовуючи дидактичні принципи побудови шкільного курсу основ здоров'я та валеології, вміти аналізувати базові, варіативні, авторські програми та підручники з позиції реалізації дидактичних принципів навчання.

Систематично одержувати нові знання шляхом самоосвіти із сучасних джерел інформації для вирішення педагогічних та науково-методичних задач.

Ґрунтуючись на сучасних досягненнях біологічної, медичної та валеологічної наук, уміти відбирати та адаптувати необхідну інформацію для кожного етапу навчання з урахуванням дидактичних принципів та вікових особливостей учнів.

Використовуючи базові навчальні програми з основ здоров'я та валеології, вміти планувати викладання навчального матеріалу на всіх етапах вивчення.

Використовуючи загальну модель навчального процесу та відповідний алгоритм, здійснювати психолого-педагогічний та методичний аналіз кожної теми, що вивчається.

Виходячи з мети та запланованих результатів навчання, структурувати навчальний матеріал, визначати в ньому основні та другорядні питання для ефективної організації навчально- виховного процесу на різних етапах уроку.

Виходячи зі структури уроку та користуючись відповідним алгоритмом, складати структурний план і план-конспект уроку, позакласних і виховних заходів.

Використовуючи теорії діяльності, розвивального навчання, педагогіки співпраці, планувати та моделювати основні види діяльності учнів, усі форми навчальної та позакласної роботи. На основі освітніх, виховних та розвиваючих функцій навчання основ здоров'я та валеології Шифри виробничої задачі На основі типів пізнавальної діяльності та особистісно-орієнтованого підходу в навчанні визнаПП.Р чати тип навчального заняття, його структуру, логічний шлях подання навчального матеріалу.

Виходячи зі структури уроку, рівня пізнавальної активності учнів, планувати вибір методів та засобів навчання на основі особистісно-орієнтованого підходу.

Ґрунтуючись на знаннях теоретичних основ формування валеологічних понять, забезпечити вміння учнів користуватись валеологічною мовою у навчальному процесі.

На основі знань законів педагогіки, психології, валеології, філософії, екології, соціології, економіки тощо, за допомогою вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати окремі факти, виявляти, встановлювати, розкривати і застосовувати внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки на уроках з основ здоров'я та валеології оцінювати їх пізнавальне значення з метою формування наукового світогляду.

Виходячи з цілей, змісту, методів конкретного уроку, обґрунтовувати доцільність та вміти використовувати технічні засоби навчання, екранні посібники, комп'ютерну техніку тощо.

Використовуючи психологічні та валеологічні методи діагностики властивостей особистості, вивчати особливості стану фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я учнів, становлення характеру та розвитку їхніх здібностей.

У процесі валеологічного виховання вміти визначати найбільш актуальні питання асоціальних проявів поведінки у дітей та підлітків.

Шляхом засвоєння світоглядних та методологічних основ філософських знань, сучасних антропо-, геліо- та космоцентричних теорій про природу та людину, вміти сформулювати сучасні уявлення про людину як біоенергетичну систему У процесі професійної діяльності на основі валеофілософських

поглядів на механізми здоров'я вміти сформувати уявлення про його залежність від досконалості регуляторних механізмів та механізмів самоорганізації й саморегуляції.

Уміти використовувати поняття про внутрішні проблеми людини, проблеми її взаємодії з довкіллям та суспільством, вплив її на оточення при вивченні проблем збереження здоровя. Спираючись на філософські, культурологічні, біоетичні уявлення, вміти формувати і розвивати індивідуальну культуру здоров'я та культуру здоров'я оточуючих.

Уміти розглядати здоров'я в контексті уявлень про ноосферу та роль людства у збереженні біосфери та неживої природи, враховуючи культурні та наукові надбання людства.

Спираючись на сучасні онтовалеологічні погляди, вміти використовувати історичні надбання різних культур та релігій для формування, розвитку і збереження здоров'я.

Враховувати знання з етновалеології, національні традиції українського народу, український фольклор, спиратися на національну свідомість і самосвідомість при організації діяльності, спрямованої на формування, розвиток та збереження здоров'я.

Ґрунтуючись на знаннях з валеології, валеофілософії, біоетики, вміти сформувати валеологічний світогляд через реалізацію ідеї гуманізації, інтеграції, впровадження здорового способу життя, набуття духовного здоров'я як джерела життєвої сили та енергії, формування здорової психіки.

Використовуючи теоретичні знання про передумови та причини виникнення порушень психічного здоров'я індивіда, вміти застосовувати сучасні валеологічні технології у практиці формування, збереження і зміцнення індивідуального психічного здоров'я.

Ґрунтуючись на знаннях з валеології, психології, соціології, педагогіки, вміти попереджувати порушення психічного здоров'я у дітей та підлітків, проводити профілактичну роботу щодо порушень психічного здоров'я та формування стійкості нервової системи.

З метою забезпечення результативності професійної діяльності, вміти враховувати методологічні проблеми психодіагностики і корекції порушень психічного здоров'я індивіда, гармонізації його психосоціального стану.

Спираючись на знаннях про методи організації різних видів тренінгів, уміти організовувати соціально-просвітницькі тренінги з актуальних проблем здоров'я. Уміти організовувати, методично забезпечувати та проводити тренінги, спрямовані на розвиток життєвих навичок особистості.

Уміти організовувати, методично забезпечувати та проводити тренінги, спрямовані на профілактику шкідливих звичок і девіантної поведінки.

ДОДАТОК К

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ

БАКАЛАВРА
(назва освітньо-кваліфікаційного рівня)

ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ **0401 ПРИРОДНИЧІ НАУКИ**
(шифр та назва галузі знань)

НАПРЯМ ПІДГОТОВКИ **6.040102 БІОЛОГІЯ***
(шифр та назва напряму підготовки)

КВАЛІФІКАЦІЯ **2320 ВЧИТЕЛЬ БІОЛОГІЇ**
(код і назва кваліфікації)

(Н О Р М А Т И В Н А Ч А С Т И Н А)

(ф р а г м е н т и)

Назва дисципліни	**Назва змістового модуля**
Вступ до педагогічної професії	1. Професійна діяльність і особистість педагога. Професійне спілкування у структурі діяльності педагога. 2. Професійна підготовка, самоосвіта і самовиховання майбутнього педагога.
Загальна психологія	1. Вступ до психології. Особистість в діяльності і спілкуванні. 2. Характеристика основних сфер і психологічних властивостей особистості.
Вікова фізіологія та шкільна гігієна	1. Загальні закономірності росту і розвитку дітей і підлітків. Вікові особливості та гігієна систем органів. 2. Вікові особливості та гігієна нервової системи та аналізаторів. 3. Вікові особливості крові та кровообігу, органів дихання, опорно-рухового апарату, обміну речовин. 4. Гігієна начально-виховного процесу у школі.
Педагогіка	1. Загальні основи педагогіки. 2. Теорія виховання. 3. Дидактика. 4. Основи школознавства.
Вікова і педагогічна психологія	1. Загальні питання вікової та педагогічної психології. 2. Вікова психологія. 3. Педагогічна психологія.
Основи педагогічної майстерності	1. Педагогічна техніка вчителя. 2. Майстерність педагогічної взаємодії.
Освітні технології	1. Вступ. Навчальні технології. 2. Виховні технології. 3. Соціально-виховні технології.

	4. Технології управління загальноосвітнім навчальним закладом.
Методика навчання біології	1. Предмет методики навчання біології та проблеми конструювання змісту шкільної біологічної освіти. 2. Закономірності засвоєння змісту шкільного курсу біології. 3. Засоби, методи, форми організації навчання. діагностика навчальних досягнень учнів з біології. 4. Навчально-матеріальна база шкільного курсу біології. 5. Організація додаткової біологічної освіти школярів та професійного самовдосконалення вчителя.
Гістологія з основами ембріології	1. Основи порівняльної ембріології. Ембріональний розвиток людини. 2. Загальні та спеціальні тканини.
Анатомія людини	1. Анатомія як наука. Опорно-руховий апарат. 2. М'язова система. 3. Спланхнологія. Серцево-судинна система. 4. Неврологія.
Фізіологія людини і тварин	1. Предмет фізіології, історія її розвитку, методи досліджень. Фізіологія крові і серцево-судинної системи. 2. Фізіологія процесів дихання, травлення, обміну речовин. 3. Фізіологія регуляторних процесів.
Фізіологія вищої нервової діяльності	1. Фізіологія вищої нервової діяльності як предмет. Особливості фізіології головного мозку і сенсорних систем. 2. Фізіологічні механізми сну, пам'яті і сновидінь. Особливості вищої нервової діяльності людини.
Генетика з основами селекції	1. Матеріальні та молекулярні основи спадковості. 2. Основні закономірності успадкування ознак і принципи спадковості. 3. Мінливість, її причини та методи вивчення. 4. Генетика людини та генетика популяцій. 5. Основи селекції.
Екологія людини	1. Взаємозв'язок здоров'я людини з чинниками навколишнього середовища. 2. Фізичні фактори негативного впливу на людину. 3. Хімічні та біологічні фактори негативного впливу на людину. 4. Екологічні фактори здоров'я людини та еколого-демографічний стан людства.

ДОДАТОК Л

Програма навчальної варіативної дисципліни «Профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин» для студентів природничих спеціальностей

Програма навчальної варіативної дисципліни «Профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин» для студентів природничих спеціальностей. – Вінниця, ВДПУ. – 2014. – 10 с.

Розробник: Нікелсен Т.А., аспірант кафедри педагогіки.

Пояснювальна записка

За останні роки науковці, які досліджують проблеми виховання молоді, відзначають швидке зростання споживання психоактивних речовин (ПАР), що викликають залежність, а значить поширеність різних видів алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, а відтак – адиктивну поведінку підлітків під дією цих речовин. Статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) свідчать, що за кількістю осіб підліткового віку, які вживають ПАР, Україна посідає перше місце в Європі.

Основну роль у формуванні в учнів здорового способу життя, відіграє система шкільної освіти, особливо, вчителі природничих дисциплін, які мають змогу здійснювати виховний вплив на учнів майже кожного дня засобами навчального предмету, під час виховних заходів та власним авторитетом.

З огляду на те, що основні знання про свій організм і шкідливі впливи на нього учні одержують на уроках природничих дисциплін, то відповідальність за профілактику вживання підлітками ПАР лягає не лише на психологів і соціальних педагогів, а й на вчителів природничих дисциплін. Проте, як показує практика, вони майже не проводять такої роботи і не підготовлені до неї. Вчителі природничих дисциплін хоч і мають уявлення про вплив ПАР на організм людини, але не знають ні типів профілактики, ні шляхів її здійснення.

Таким чином, необхідність спеціальної підготовки майбутніх педагогів до організації діяльності різновікових дитячих колективів, яка б відповідала завданням сучасної освіти й виховання, є очевидною. Чільне місце в цьому процесі належить курсу "Профілактика залежності підлітків від психоактивних речовин ", мета якого полягає у формуванні в студентів готовності до первинної профілактики залежності підлітків від ПАР

Завдання курсу: вироблення в майбутніх учителів:

- системи знань, необхідних для самостійного пошуку та обробки актуальної необхідної інформації;
- розуміння психологічних і педагогічних основ проблеми адиктивної поведінки підлітків;

- усвідомлення власної відповідальності за виникнення цієї проблеми;
- знань, умінь і навичок організації профілактичних заходів.

Вивчення дисципліни може здійснюватись в III-VIII семестрах (освітньо-кваліфікаційний рівень "Бакалавр"). Дисципліна передбачає організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою і охоплює 1,5 кредити, що становить 54 години. З них 36 годин відведено на аудиторну, та 18 годин – на самостійну роботу студентів.

Структурування навчальної дисципліни здійснюється з урахуванням модульного принципу. Навчальний матеріал курсу структуровано на змістові модулі – логічно завершені частини змісту дисципліни (всього 2 змістових модулі). Така побудова дозволяє уникати дублювання навчального матеріалу в різних темах та порушень логічної цілісності його викладу. Кожен змістовий модуль включає аудиторну та самостійну роботу студента.

При організації навчання за кредитно-модульною системою використовується модульно-рейтингова система оцінювання знань, згідно якої здійснюється розподіл балів за виконання усіх запланованих видів робіт. Вивчення курсу завершується складанням заліку, що передбачає виконання студентами творчої залікової роботи.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Змістовий модуль 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Тема 1. Поняття залежності. Адиктивна поведінка, як вид девіантної поведінки.

Визначення поняття девіантної поведінки. Визначення поняття адиктивної поведінки. Причини вживання ПАР. Залежність від ПАР. Ознаки залежності. Дії педагога у разі виявлення вживання ПАР учнем. Причини формування залежності. Етапи формування залежності. Психологічна та фізіологічна складові залежності. Вплив оточуючого середовища на формування залежності особистості. Зміни взаємовідносин особистості з соціумом в процесі формування залежності.

Тема 2. Психоактивні речовини, їх вплив на організм людини. Ознаки вживання ПАР. Діагностування вживання ПАР учнями. Види ПАР. Хімічні, психічні, біологічні властивості ПАР. Взаємозв'язок психотипу дитини до певних типів ПАР. Вплив ПАР на організм людини з розглядом впливу на окремі системи організму. Фізіологічний механізм формування залежності. Психологічний механізм формування залежності. Психофізіологія синдрому відміни. Поняття залежності, як хронічної невиліковної хвороби. Міфи та реальність про ПАР.

Тема 3. Профілактика формування узалежненої поведінки. Визначення поняття профілактика, профілактична робота. Поняття загальної та спеціальної

профілактики. Форми та методи роботи з групами учнів різного віку. Педагогічні прийоми у профілактиці залежності від ПАР. Соціальні та психологічні передумови виникнення залежності. Роль мікросоціуму дитини у профілактиці залежності. Огляд ефективних закордонних педагогічних практик. Собріологія – наука про тверезість. Групова робота. Індивідуальний підхід. Цілісний підхід. Евристичний підхід. Формування ціннісних пріоритетів. Основи мотиваційного консультування. Етапи прийняття рішення.

Тема 4. Готовність майбутніх педагогів до здійснення первинної профілактичної діяльності вживання психоактивних речовин. Актуальність проблеми. Огляд ситуації у світі та в країні зі зловживанням ПАР підлітками. Статистика. Системна організація діяльності з профілактики вживання учнями ПАР. Моніторинг ефективності профілактичної діяльності. Асертивність, професійне спілкування, емоційна саморегуляція. Цілепокладання, планування. Ціннісне ставлення до власного здоров'я та здоров'я учнів. Гуманістичні принципи профілактичної діяльності.

Тема 5. Профілактична діяльність під час викладання природничих дисциплін.

Аналіз змісту природничих дисциплін. Алгоритми використання тематик уроку для включення елементів первинної профілактики вживання ПАР. Теорія та методологія профілактичної діяльності у викладанні конкретної природничої дисципліни.

Змістовий модуль 2

МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Тема 6. Методи і технології профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин. Педагогічні методи в профілактичній роботі: методи формування свідомості особистості (бесіда, лекція, методи дискусійного характеру, переконання, навіювання, метод прикладу); методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду здорового способу життя (привчання, тренування, педагогічні вимоги, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, метод прогнозування, колективні творчі справи); методи стимулювання діяльності і поведінки в різновіковому колективі (гра, змагання, заохочення, покарання). Критерії вибору методів та вимоги до їх застосування.

Технології профілактичної роботи з учнівським колективом: їхнє призначення, сутність, етапи реалізації. Структура технологій профілактичної роботи. Типи профілактичних технологій.

Створення профілактичних програм для роботи з учнівськими колективами різного віку.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	**Кількість годин, відведених на:**			
	лекції	**практичні заняття**	**лаборат. заняття**	**самост. роботу**
Змістовий модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН				
Тема 1. Поняття залежності. Адиктивна поведінка, як вид девіантної поведінки.	2	4	-	1
Тема 2. Психоактивні речовини, їх вплив на організм людини.	2	1	-	1
Тема 3. Профілактика формування узалежненої поведінки.	4	1	-	2
Тема 4. Готовність майбутніх педагогів до здійснення первинної профілактичної діяльності вживання психоактивних речовин.	2	2	-	4
Тема 5. Профілактична діяльність під час викладання природничих дисциплін.	2	-	4	4
Змістовий модуль 2. МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН				
Тема 6. Методи і технології профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин.	4	2	6	6
Всього годин	**16**	**10**	**10**	**18**

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Аналіз зарубіжного досвіду впровадження програм первинної профілактики в школах.
2. Застосування профілактичних підходів в залежності від віку учнівського колективу.
3. Застосування мотиваційного консультування в учнівських колективах.
4. Діяльність як форма профілактики адитивної поведінки. Її зміст та організація.
5. Форми та методи профілактичної роботи в учнівському колективі.

ВИМОГИ ДО ЯКОСТІ ЗАСВОЄННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Студенти повинні:

знати:

- Визначення адиктивної, девіантної поведінки. ЇЇ ознаки, причини формування.
- Визначення залежності, її ознаки, причини та етапи формування, як соціально-педагогічного явища
- Ознаки вживання ПАР
- Хімічні, біологічні, психічні властивості ПАР
- Вплив ПАР на організм людини
- Психологічний та фізіологічний механізми формування залежності
- Визначення профілактичної роботи
- Принципи роботи ефективних закордонних профілактичних програм
- Основи мотиваційного консультування
- Алгоритми використання тематик уроку для включення елементів профілактичної діяльності.
- Теорію та методологію профілактичної діяльності у викладанні конкретної природничої дисципліни.

вміти:

- Визначити ознаки адитивної поведінки.
- Діагностувати ознаки вживання ПАР учнем
- Характеризувати хімічні, біологічні, психічні властивості ПАР
- Пояснити вплив ПАР на організм людини
- Володіти педагогічними прийомами профілактики залежності від ПАР
- Формувати ціннісні пріоритети учнів
- Вільно оперувати актуальними статистичними даними щодо залежності
- Пояснити актуальність теми залежність підлітків від ПАР
- Формувати в підлітків ціннісне ставлення до власного здоров'я
- Застосовувати методи і технології профілактики залежності підлітків від ПАР

Формою складання заліку є залікова робота: створення авторської програми профілактики залежності учнів від психоактивних речовин на прикладі програми для учнів певної вікової групи. Добір адекватних поставленим завданням методів, технологій роботи, прогнозування отриманих результатів.

Критеріями оцінювання запропонованої програми є:

- оригінальність авторської пропозиції;
- рівень її теоретичного обґрунтування;
- можливість її практичної реалізації;
- повнота соціально-педагогічного інструментарію;
- оформлення програми (чітке структурування змісту, джерельна база, наявність ілюстрацій, естетичне оформлення).